Ontwerplab Overijssel

Inspiratie voor de landschappen van morgen

juli 2019

ATELIER
OVERIJSSEL
.NL

provincie Overijssel

COLOFON

Ontweplab Overijssel,
inspiratie voor de landschappen van morgen

juli 2019

AtelierOverijssel
Frank Stroeken (info@atelieroverijssel.nl)
Peter Hermens
Roel Bosch
Merel Enserink

Provincie Overijssel
Jan Roozenbeek (j.roozenbeek@overijssel.nl)
Dana Wiersma (d.wiersma@overijssel.nl)
Tim de Weerd
Arjan Kool
Joost Houtkamp
Simone Adema

Inhoudsopgave

Ontwerplab Overijssel	4
Zeven opgaven voor Overijssel	7
Energie	8
Klimaat	14
Natuur & Landschap	20
Landbouw	26
Mobiliteit	32
Bouwopgave	38
Recreatie & Toerisme	44
Vier regio's	51
Noordoost Overijssel	52
Noordwest Overijssel	74
Salland	94
Twente	120
Bijlage	143
Deelnemers van de ontwerplabs	144

Ontwerplab Overijssel

een ontwerpende manier van werken

Het afgelopen half jaar hebben provincie Overijssel en AtelierOverijssel gewerkt aan het inzichtelijk maken van de opgaven die op onze provincie afkomen. Samen met gemeentelijke ontwerpers is begin juli geschetst aan het Overijssel van 2050. Een Overijssel waarin de resultaten van de grote opgaven die nu spelen zichtbaar zullen zijn.

Ontwerplab Overijssel staat voor een ontwerpende manier van werken, niet zozeer voor een locatie of een vaste groep mensen. Ontwerpers zijn - als geen ander - gewend om de aard en impact van veranderingen op een samenhangende en inzichtelijke manier te verbeelden. Deze verbeeldingen inspireren, maken ons bewust van de veranderingen die op ons af komen, en zijn de basis voor constructieve gesprekken over onze toekomst.

Aanleiding: de transitieopgaven

Het landschap van Overijssel is niet statisch, maar verandert voortdurend. Al sinds de vroegste menselijke bewoning hebben we door bossen te kappen, veen af te graven en vervolgens olie en gas te winnen sporen in het landschap achtergelaten. Met de agrarische ontginning, de aanleg van wegen en de bouw van dorpen en steden hebben we het Overijsselse landschap gemaakt tot wat het nu is.

De komende jaren zullen de veranderingen in ons landschap in een stroomversnelling komen. Aanpassen aan klimaatverandering, de overstap naar hernieuwbare energie, veranderende demografie en daarmee veranderende woningbehoefte, een bereikbare en vitale provincie, de verduurzaming van de landbouw en een biodivers landschap. Stuk voor stuk opgaven waarvan we allemaal de gevolgen zullen ervaren, in ons landschap en in onze levensstijl. De grote opgaven waar we de komende jaren voor staan zijn:

- Energie
- Klimaat
- Landbouw
- Natuur en landschap
- Mobiliteit
- Bouwopgave
- Recreatie en toerisme

De opgaven zijn alle gericht op een duurzamere levenshouding, ze staan niet los van elkaar en zijn van invloed op onze leefomgeving. Het vormgeven van de opgaven vergt naast een grote maatschappelijke en bestuurlijke inspanning ook veel verbeeldingskracht. Hoe ze precies vorm krijgen ligt nog niet vast, maar duidelijk is wel dat onze leefwereld er anders uit gaat zien. Met die wetenschap zoeken wij naar toekomstbeelden van verschillende Overijsselse landschappen. Aantrekkelijke toekomstbeelden waarin de opgaven een plek hebben gekregen. Deze beelden zetten de kwaliteiten van onze landschappen centraal bij het realiseren van de verschillende opgaven.

De landschappen van Overijssel als basis voor transities en transities als motor voor ruimtelijke kwaliteit

Doel: landschappelijke kwaliteit centraal

Ontwerplab Overijssel is bedoeld om kansen in beeld te brengen, te inspireren en de veranderingen voorstelbaar te maken. Kansen om Overijssel duurzamer en aantrekkelijker te maken door met nieuwe opgaven een bijdrage te leveren aan de kwaliteit van het landschap en de identiteit van Overijssel.

We zijn ons bewust van de waarde van het landschap en willen daar zorgvuldig mee omgaan bij het realiseren van de verschillende opgaven. Daarom willen we die opgaven analyseren vanuit het oogpunt van landschappelijke kwaliteit, met een ruime blik en met een doorkijk naar de verre toekomst (2050).

De uitdaging is om het landschap op een slimme manier aan te passen aan de veranderende omstandigheden en tegelijkertijd te onderzoeken wat de verschillende opgaven samen kunnen opleveren aan nieuwe kwaliteiten. Dit vraagt om een ontwerpende aanpak waarbij verbeeld wordt hoe ontwikkelingen elkaar beïnvloeden en hoe verrassende combinaties kunnen leiden tot aantrekkelijke landschappen voor Overijssel. We onderzoeken de verschillende opgaven in samenhang (integraal) en laten zien wat de transities ons kunnen brengen.

Werkwijze en leeswijzer

Ontwerplab Overijssel werkt in drie stappen toe naar inspirerende beelden voor Overijssel in 2050. Stap 1 bestaat uit een analyse van de opgaven en is uitgewerkt in de vorm van een aantal factsheets. Hierin is per thema de scope van de opgaven bepaald, zijn trends en ontwikkelingen in beeld gebracht en zijn vervolgens de drie belangrijkste opgaven beschreven en geïllustreerd met mogelijk toe te passen bouwstenen (hoofdstuk 2).

In stap 2 wordt getekend aan de landschappen van Overijssel. De ontwerpdagen van begin juli vormden daarvan de vliegende start. Onder begeleiding van bekende landschapsarchitecten streken gemeentelijke ontwerpers en (provinciale) experts achtereenvolgens neer in Dedemsvaart, Zwartsluis, Raalte en Almelo. Op locatie is gediscussieerd over en getekend aan het inpassen van de transitieopgaven in het landschap dat die dag centraal stond. Een verslag van die dag met de schetsen, conclusies en aanbevelingen vind je in hoofdstuk 3.

De ontwerpdagen leverden een scala aan ideeën, beelden en bouwstenen op. De komende maanden wordt gewerkt aan stap 3: het uitwerken van de verzamelde bouwstenen tot inspirerende landschapsbeelden. Deze beelden worden uitgewerkt tot een publieksvriendelijke presentatie die begin volgend jaar ter inspiratie door de provincie gaat.

Zeven opgaven voor Overijssel

- Energie
- Klimaat
- Natuur & Landschap
- Landbouw
- Mobiliteit
- Bouwopgave
- Recreatie & Toerisme

Energie

De energieopgave richt zich op de provinciale ambitie/doelstelling t.a.v. de hoeveelheid op te wekken hernieuwbare energie in de komende decennia. De invulling van hernieuwbare energie, met vooral wind en zon, zorgt voor een ruimteclaim als gevolg van het plaatsen van windturbines en zonnevelden.

Scope

Naast maatregelen in stedelijke gebieden, zoals maximale benutting van daken voor zonnepanelen, is voor het plaatsen van windturbines en zonnevelden vooral ruimte in het landeijk gebied nodig.

Hoe het duurzame energiesysteem van de toekomst er straks werkelijk uit gaat zien, weten ook wij niet precies. Dat kan ook niet, we willen nu geen dichtgetimmerd plan: nieuwe innovaties en doorbraken in de komende jaren kunnen nieuwe inzichten, andere kosten en marktrijpe toepassingen brengen. We doen nu wél alles dat ook straks nog steeds verstandig is (no regret).

De opschaling van hernieuwbaar opgewekte elektriciteit op land leidt tot een grote ruimtelijke opgave, zeker na 2030. Dit geldt zowel boven als onder de grond.

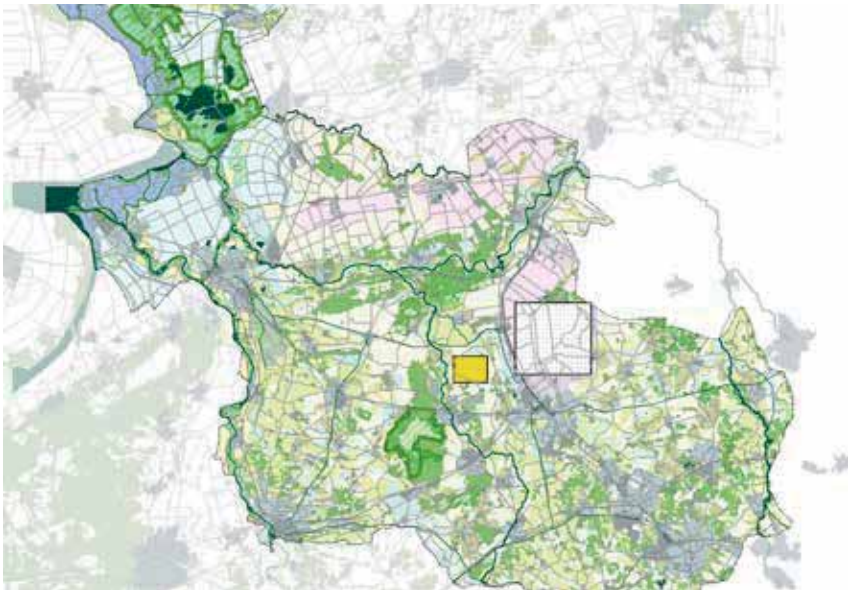

Benodigde oppervlakte zonnevelden en windturbines in 2030

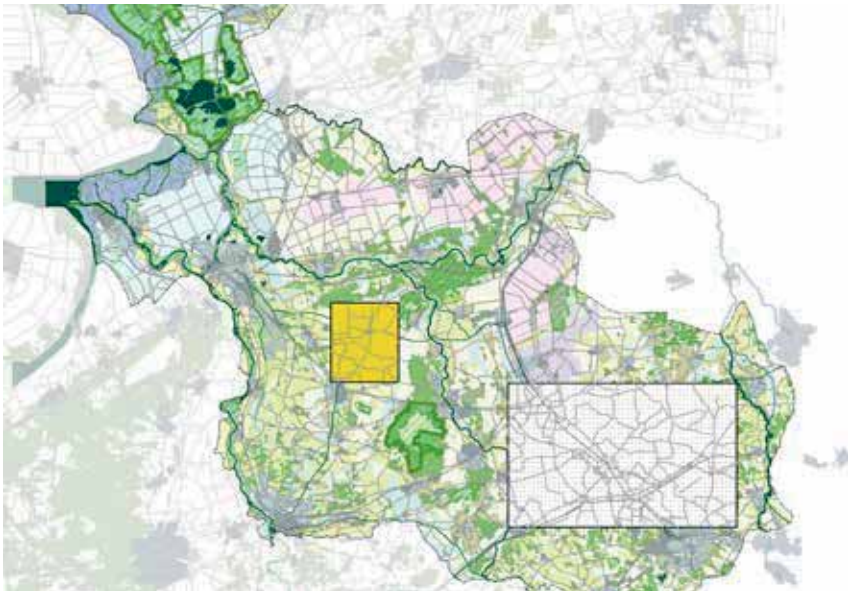

Benodigde oppervlakte zonnevelden en windturbines in 2050

Trends en ontwikkelingen

Prognoses behoefte aan hernieuwbare energie

De huidige prognose van de totale Overijsselse energiebehoefte in 2050 is ca. 115 PJ, waarvan ca. 50 PJ aan warmte en ca. 65 PJ aan elektriciteit. Voor het duurzaam opwekken van 65 PJ elektriciteit = 18 TWh in een verhouding van 1/3 zon en 2/3 wind zijn 1850 3MW windturbines en 7500 ha aan zonnepanelen nodig.

Deze prognose en berekening kent veel onzekerheden. Ruimtelijk lijkt dit niet haalbaar om binnen de provinciegrenzen alle benodigde energie op te wekken met wind en zon. De prognoses voor 2030 bieden meer zekerheid.

(bron: Onderbouwing Energietrends Het Landschap van Overijssel in 2050, Pondera, november 2018)

Energiebesparing

Energiecoörperaties

energie coöperatie almelo

Prognose 2030

Naar rato minimale bijdrage Overijssel aan landelijke doelstelling van klimaatakkoord voor opwek hernieuwbare elektriciteit in 2030

1,5 TWh = 1.500.000 MWh
= 231 3MW windturbines
of
= 1875 ha zonnevelden

Naar rato maximale bijdrage Overijssel aan landelijke doelstelling van klimaatakkoord voor opwek hernieuwbare elektriciteit in 2030

3 TWh = 3.000.000 MWh
= 462 3MW windturbines
of
= 3750 ha zonnevelden

Spanningsveld energieopwek en ruimtelijke kwaliteit

Ontwikkeling slimme netwerken

Ontwikkeling slimme netwerken

Afwegingskader RES

bijdrage aan energietransitie

ruimtelijke kwaliteit

In de RES worden alle 4 uitgangspunten integraal afgewogen

maatschappelijke acceptatie

maatschappelijke kosteneffectiviteit

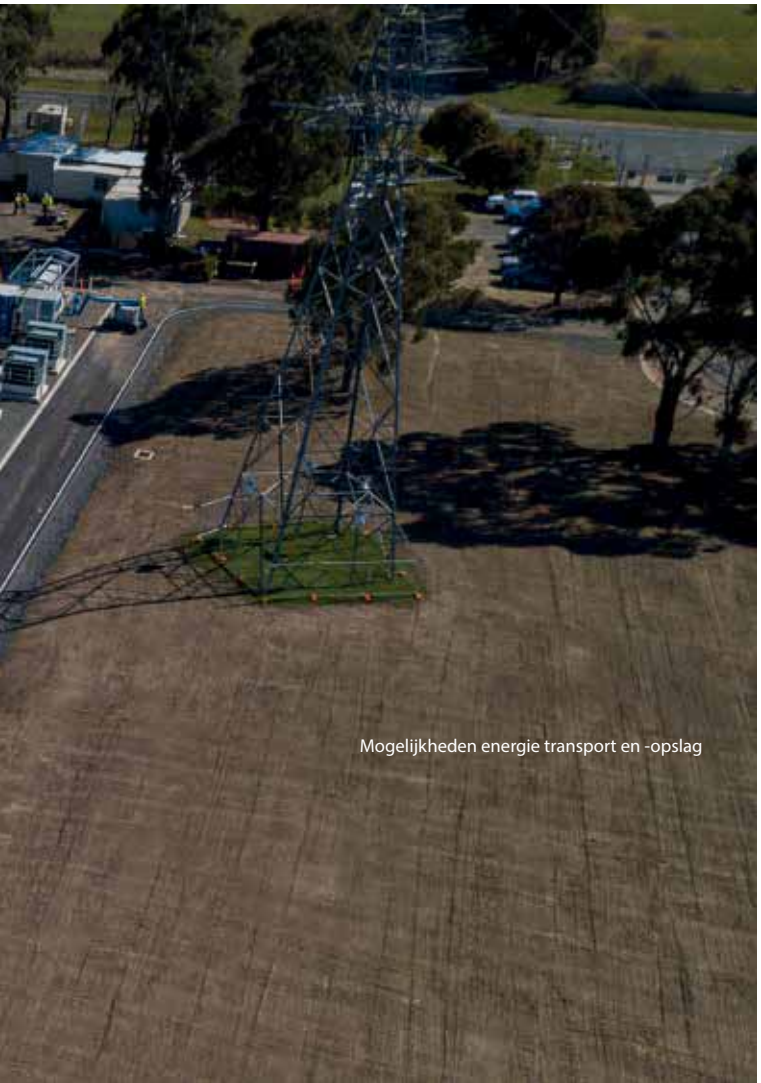

Mogelijkheden energie transport en -opslag

Toename elektrische verwarmingssystemen

Toename elektrische mobiliteit

Opgaven en bouwstenen

In Overijssel moeten we in 2030 3 TWh hernieuwbare elektriciteit opwekken, uitgaande van de verhouding 2/3 wind en 1/3 zon. Dat zijn 308 3MW windturbines en 1250 ha zonnevelden.

Waar kunnen grootschalige energielandschappen worden gemaakt?

Rekenmodel voor aantal windturbines (3MW) en hectares zonneveld per 1 PJ.

Hoe past dubbelgebruik in de energietransitie? Op welke wijze kan duurzame energieopwekking samen gaan met andere opgaven? En hoe verhoudt zich dit met de zichtbaarheid in het landschap?

Combineer een agrarische functie met het opwekken van duurzame energie.

Op welke wijze landt de opgave in de lokale maatschappij? Denk aan NIMBY effecten en aan inzet van lokale participatie.

Denk na over financiële participatie, crowdfunding, delen van zonnepanelen en aandelen in een zonnepark.

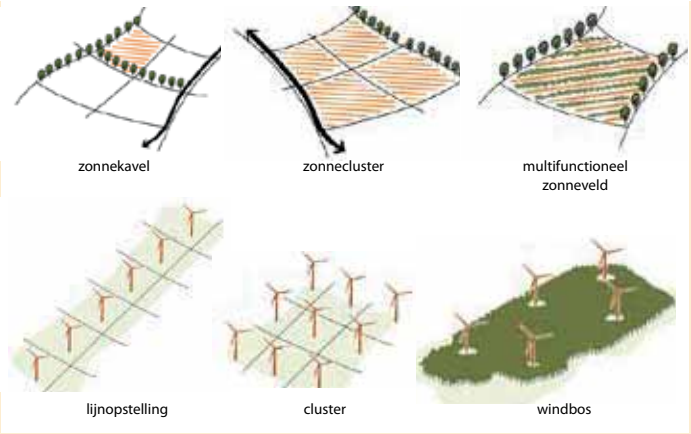

Zorg dat opstellingen aanlsuiten bij de structuren van het landschap. Zie Opstelling windturbines en zonnevelden (HNS, 2019).

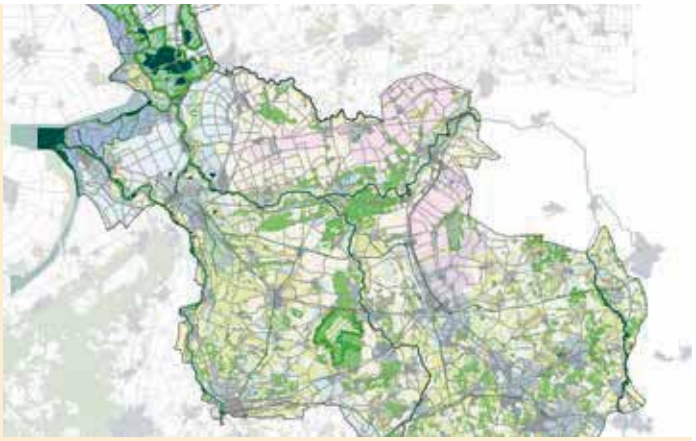

Overijsselse landschapstypen

Zorg voor recreatief (extensief) medegebruik van zonneparken.

Kansen voor combinatie van duurzame energie opwekking en versterking van natuurwaarden / biodiversiteit.

Toegankelijk maken voor de omgeving kan helpen bij acceptatie.

Lokale initiatieven als bakens in het landschap, bij voorkeur lokaal geïnitieerd.

Klimaat

Het klimaat verandert. Temperaturen en neerslagpatronen veranderen. Het wordt natter met heviger en langdurigere piekbuien. Er komen langere droogteperiodes, de zeespiegel stijgt en het wordt warmer.

Scope

Deze veranderingen gaan in de komende decennia door en zullen grote gevolgen hebben. Om hier wat aan te doen wordt er op twee terreinen geacteerd: het verminderen van klimaatverandering (mitigatie / CO2 uitstoot beperken) en aanpassen aan klimaatverandering (adaptatie). Klimaatadaptatie gaat over beperken van negatieve gevolgen en om het pakken van kansen voor meer ruimtelijke kwaliteit.

In Overijssel zijn er hydrologisch zeer verschillende landschappen (bodem, hoogte, watersysteem, landbouwvorm). We maken onderscheid in vier regio's die elk een andere gevoeligheid hebben voor de aspecten van klimaatverandering, zoals droogte, wateroverlast of warmte.

- Twente: vanouds kleinere watersystemen in kleinschalige landschappen.
- Salland en IJssel: weteringen en de IJssel die nu 1/6 deel van het Rijnsysteem afvoert.
- Noordoost Overijssel / Vechtdal: riviervlakte en afwisselend rivierdal.
- Kop van Overijssel: veenweiden en IJsseldelta, laagland met rivierklei, droogmakerijen, veenmoeras en veenweiden nabij het IJsselmeer.

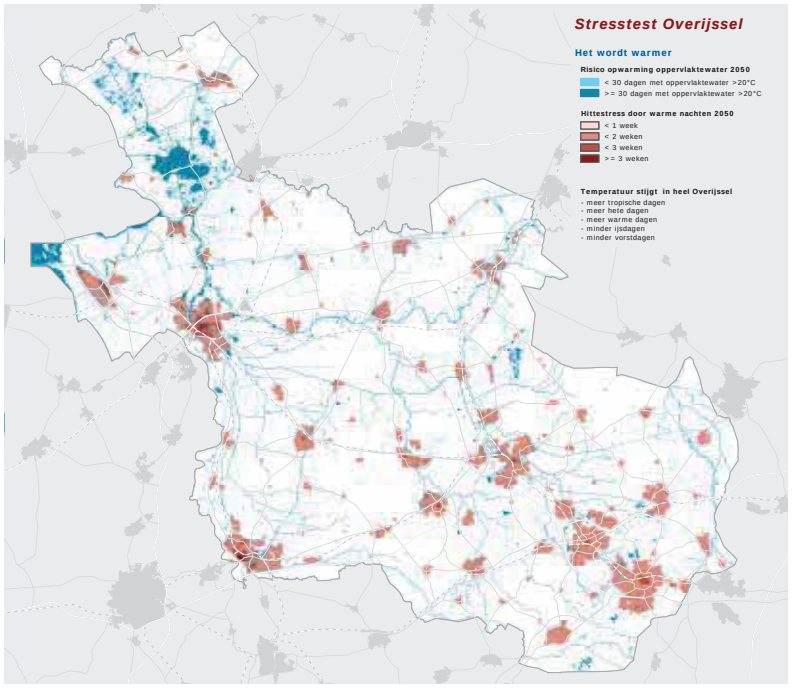
Stresstest Overijssel
Het wordt warmer
Risico opwarming oppervlaktewater 2050
< 30 dagen met oppervlaktewater >20°C
>= 30 dagen met oppervlaktewater >20°C
Hittestress door warme nachten 2050
< 1 week
< 2 weken
< 3 weken
>= 3 weken
Temperatuur stijgt in heel Overijssel
· meer tropische dagen
· meer hete dagen
· meer warme dagen
· minder ijsdagen
· minder vorstdagen

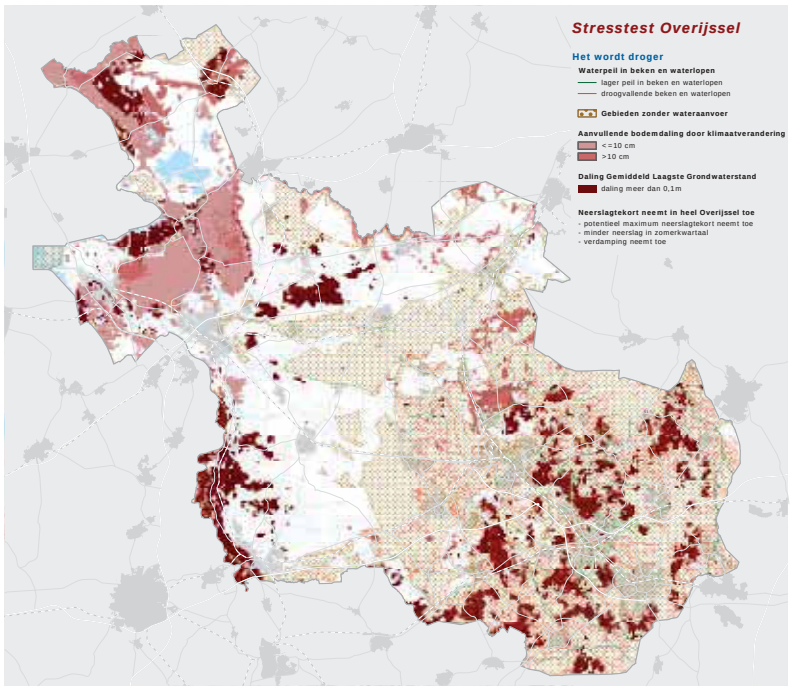
Stresstest Overijssel
Het wordt droger
Waterpeil in beken en waterlopen
lager peil in beken en waterlopen
droogvallende beken en waterlopen
Gebieden zonder wateraanvoer
Aanvullende bodemdaling door klimaatverandering
< 10 cm
>10 cm
Daling Gemiddeld Laagste Grondwaterstand
daling meer dan 0,1m
Neerslagtekort neemt in heel Overijssel toe
· potentieel maximum neerslagtekort neemt toe
· minder neerslag in zomerkwartaal
· verdamping neemt toe

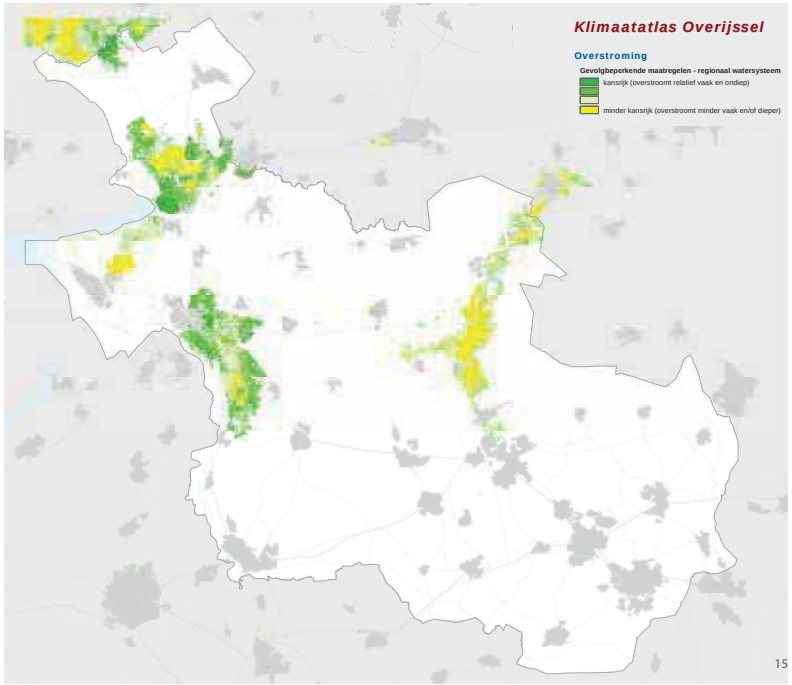
Klimaatatlas Overijssel
Overstroming
Gevolgbeperkende maatregelen - regionaal watersysteem
kansrijk (overstroomt relatief vaak en ondiep)
minder kansrijk (overstroomt minder vaak en/of dieper)

Trends en ontwikkelingen

Fysieke gevolgen

- IJssel wordt een regenwaterrivier met grotere verschillen tussen hoog en laag water.
- Er ontstaat wateroverlast in het regionale systeem (onderaan de berg, laaggelegen, grondwater)
- In droge periodes ontstaat watertekort en daalt de grondwaterstand (2018 wake-up call).
- Veenoxidatie neemt toe door droogte en warmte > bodemdaling en grote CO2 uitstoot
- Zeespiegelstijging heeft invloed op afvoercapaciteit van Vecht en IJssel
- Hitte accumuleert daar waar weinig verkoeling is (hittestress)

Droge bedding in Twente in 2018

Gevolgen voor de economie

- In lage overstromingsgevoelige gebieden wordt kapitaal bedreigd. In dergelijke gebieden vinden in Overijssel juist veel kapitaalintensieve ontwikkelingen plaats. Maatregelen zijn kostbaar.
- Verdroging gaat samen met irrigatie-problemen in de landbouw, gewasschade en structuurverlies agrarische bodems.
- Hittestress in steden leidt tot een lagere arbeidsproductiviteit, ziektes en doden.
- Bodemdaling leidt tot veiligheidsproblemen en risico op schade. Maatregelen kosten veel geld.

Glastuinbouw in dalend veen, Koekoekspolder

Gevolgen voor ecologie

- Prominent Natura 2000 gebied Wieden Weerribben in de verdrukking. Hoog en verdrogend veen-eiland. Er lekt veel water weg naar omliggende Polder Scheerwolde en Noordoostpolder. Oplossingen zijn ingrijpend.
- Verdroging veen leidt tot afname weidevogels.
- In uiterwaarden en bergingsgebieden ontstaat extensivering en kansen voor natuur.
- Temperatuurverandering leidt tot migratie soorten en ziekten.

Veenvegetaties in Olde Maten

Gevolgen voor landschap

- Landschap is van oudsher gevormd door een flexibele omgang met water met natuurlijke morfologie en hydrologie. Huidige inrichting voorkomt dit.
- Landschap verandert. Cultuurhistorisch veenweidenlandschap wordt bedreigd.
- Fundamentele oplossingen zijn nodig met nieuwe kwaliteiten. Niet ieder staat er open voor.

Voorbeeld van technisch waterbeheer

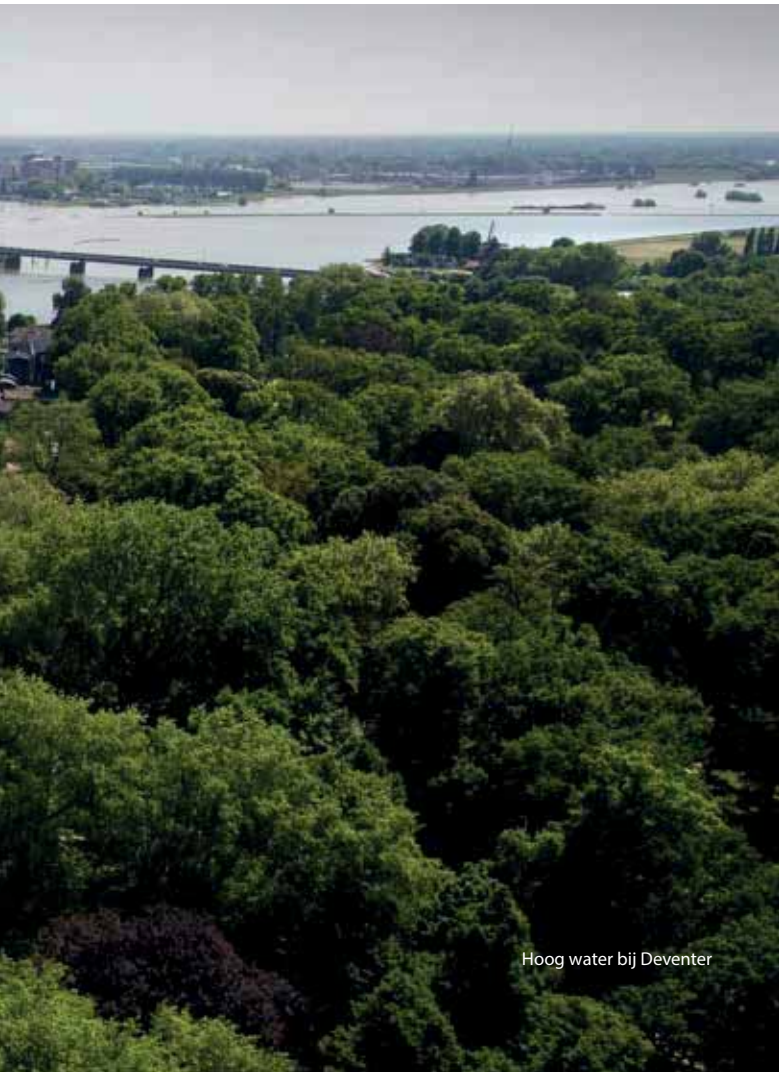

Hoog water bij Deventer

Bestuur / Governance

- Belangen zijn veelal georganiseerd rond hydrologisch onhandige situatie, bijvoorbeeld door te bouwen in potentieel nat gebied. Bestuur zoekt naar uitwegen: natuurlijke oplossingen of techniek.
- Langs de IJssel is rijksbescherming gegarandeerd tot 16.000 m3 bij Lobith. Veiligheid bij hogere afvoeren ziet het rijk als verantwoordelijkheid van de regio. De IJssel vallei kan op een andere manier beschermd worden tegen het water.
- Sectorale aanpak watersysteem leent zich niet goed voor water vasthouden. Slechts 20% van het watersysteem is in handen van de overheid.

Opgaven en bouwstenen

Rivierwater veilig afvoeren (beperken slachtoffers en schade) en wateroverlast (door regenwater en grondwater) beperken door klimaatadaptieve inrichting van het landschap

Water hoog in het systeem vasthouden of laag in het systeem afleiden naar gebieden waar het geen overlast veroorzaakt en/of functies aanpassen.

Droogte in zandgronden bestrijden door water vast te houden

Van beek naar beekdal: water vasthouden en bergen in natte laagtes, beekdalen en overhoeken

Bodemdaling en uitstoot broeikasgassen verminderen door aanpassen van het waterpeil in veenweide

Verhogen waterpeil veenweidegebieden.

Steden en dorpen klimaatbestendig inrichten

Groenblauwe netwerken voor waterretentie en tegen hittestress (minder verharding, meer groen en water)

Ruimte voor de Rivier 2.0 (meer ruimte in uiterwaarden, dijkverlegging, bypass, dijken ophogen, …).

Gebieden overloopbestendig maken, overstroombare dijken en overstromingsvlaktes. Gebruik natuurlijke hoogteverschillen. Compartimentering met wegen, spoorwegen en kades. Bouwen op natuurlijke hoogtes en terpen. Zorg voor evacuatieroutes.

Grondwaterstand verhogen.

Vergroten sponswerking door verbeteren bodemstructuur (andere teelten en andere bewerking).

Andere gewassen en andere functies (natte teelten, moerasbos in nieuwe combinaties). CO2 vastlegging in veenbodems en vegetatie.

Bufferzones aanleggen rondom hoger gelegen natuurgebieden (Wieden-Weerribben) of lager gelegen polders (Koekoekspolder).

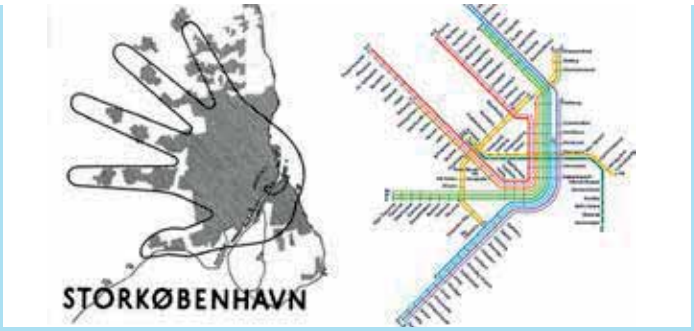

Verleng de stadsrand, zodat koele groengebieden ver de stad ingaan.

Natuur & Landschap

Overijssel staat bekend om haar prachtige natuur en waardevolle landschappen. De ondergrond bepaalt in de basis hoe de wereld er op maaiveld uit ziet.

Scope

Coulissen, bossen, akkers en esdorpen op de droge zandgronden van Twente, rietmoerassen en natte broeken en venen in de kop van Overijssel, veldontginningen, laag- en hoogveenlandschappen in delen van Overijssel en heide en bos op de stuwwallen. Ook stromen er rivieren en beken, met kenmerkende oever-, kom- en beekdalgronden. De landschappen bieden een plek voor vele planten- en diersoorten. Voor Overijsselaars is het een waardevolle woonomgeving en voor toeristen het prachtige decor voor een lange vakantie of kort bezoek. De biodiversiteit en kwaliteit van het landschap staan onder druk. Om ook in de toekomst een gezond en aantrekkelijk buitengebied te behouden is er werk aan de winkel.

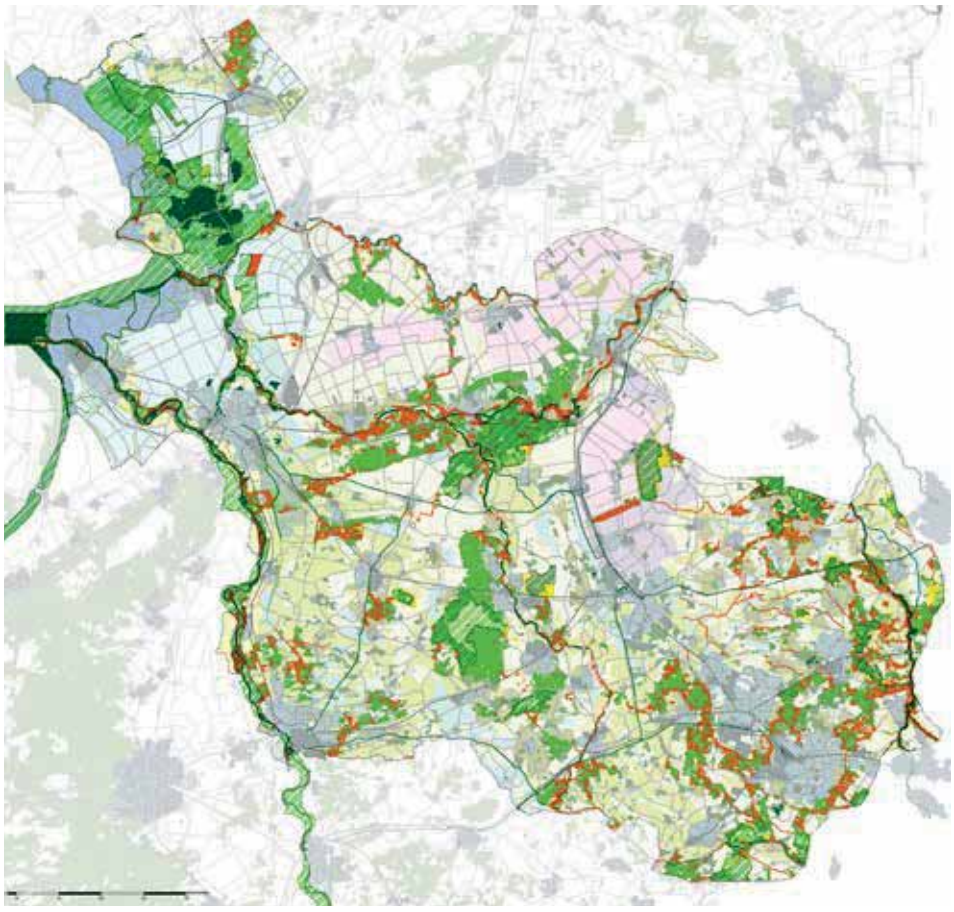

Natuur Netwerk Nederland (NNN)

Trends en ontwikkelingen

Natuurnetwerk staat onder druk

- Natuurgebieden zijn ingesloten in het agrarisch landschap. Toenemende scheiding tussen agrarische grond en natuurgrond zet ecologie en gevarieerd landgebruik onder druk
- Toenemende versnippering door verkeer
- Groene dooradering en de kwaliteit van landschapselementen nemen af, met een weinig gastvrij landschap voor flora en fauna als gevolg
- Druk op het landschap neemt almaar toe door andere landgebruiksfuncties

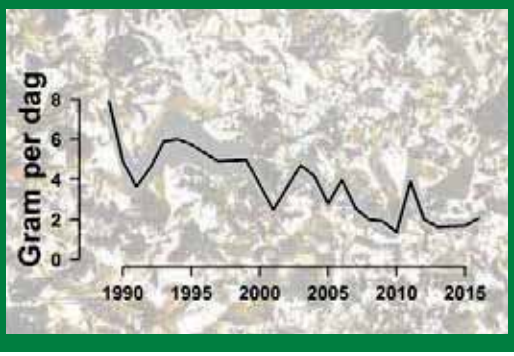

Agrarisch gebied verliest ecologische functionaliteit en landschappelijke kwaliteit

- Agrarische monocultuurgebieden vormen 'lege' landschappen en daarmee blokkades voor flora en fauna
- Omgekeerd (water-)peilbeheer landbouw bedreigt biodiversiteit
- Insecticiden spoelen uit naar oppervlaktewater en natuurgebieden
- Meststoffen kunnen uitspoelen en mineraalbalans verstoren
- Schade veroorzakende soorten zoals reeën, wilde zwijnen en ganzen actief bejaagd: geringe acceptatie van 'ongewenste bezoekers' als resultaat van natuurontwikkeling
- Neonicotinoiden ontregelen levenscyclus insecten

Bredere maatschappelijke betrokkenheid bij natuur en landschap

- Brede waarde natuur wordt steeds belangrijker
- Ontwikkeling naar meer 'mensgerichte natuur'
- Stadsnatuur
- Icoonsoorten gebruiken in communicatie en vertellen van het verhaal van het landschap en de natuur
- Emoties rond landschap / landschapspijn

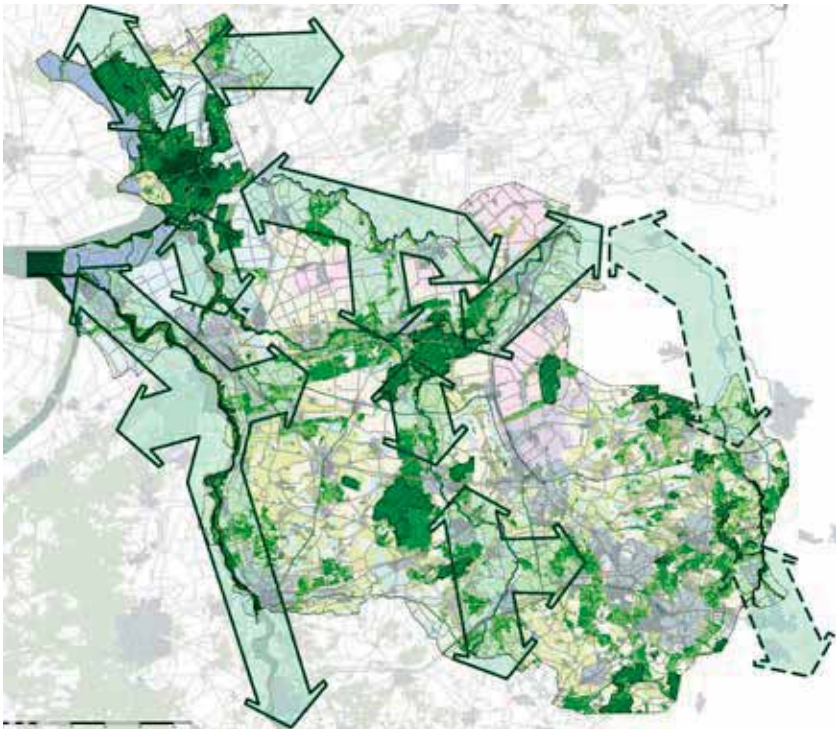

Realiseer een groot en robuust natuurnetwerk door behoud en beheer bestaande kernen en realisatie van robuuste verbindingen. Zet in op systeemnatuur i.p.v. habitattypen (zie: Opgave en bouwstenen).

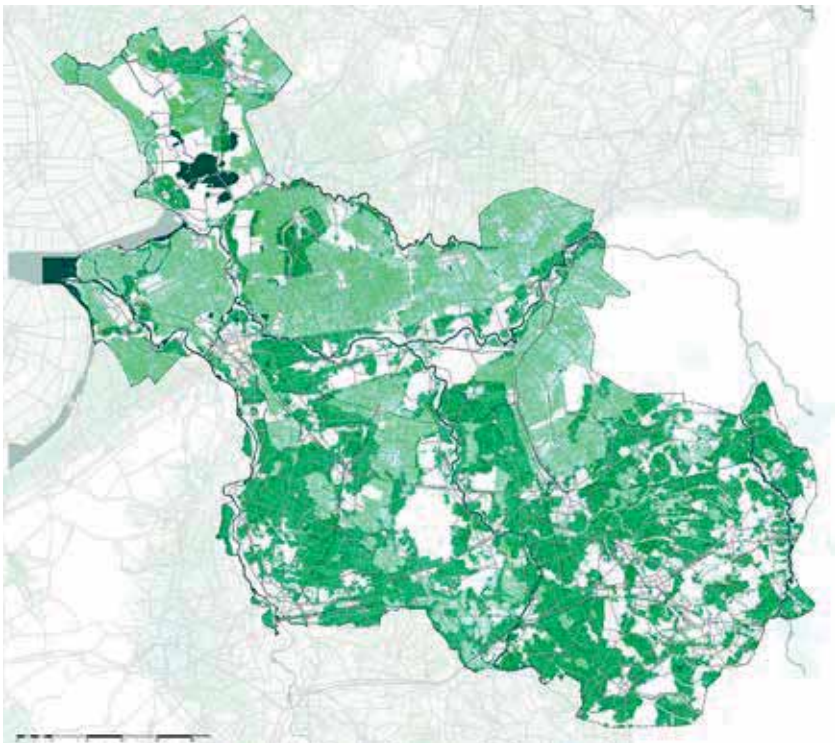

Werk aan een biodivers agrarisch gebied met groenblauwe dooradering en een meer natuurlijk peilbeheer (zie Opgave en bouwstenen).

Opgaven en bouwstenen

Realiseer een groot en robuust natuurnetwerk door behoud en beheer bestaande kernen & realisatie van robuuste verbindingen. Zet in op systeemnatuur i.p.v. habitattypen

Neem het watersysteem als stevige dragende structuur binnen het NNN.

Werk aan een biodivers agrarisch gebied met groenblauwe dooradering en een meer natuurlijk peilbeheer

Gebruik bestaande occupatiepatronen zoals kavelranden, greppels, sloten, weg- en spoorwegbermen voor de realisatie van een steviger groenblauwe dooradering met ruimte voor recreatief medegebruik.

Breng natuur dichter bij mensen, integreer natuur in de dagelijkse leefwereld van de inwoners van Overijssel

Vergroen tuinen, daken en gevels.

Neem ontsnipperingsmaatregelen (infrastructuur), groot en klein.

Ga slim(mer) om met functieverandering in de landbouw en energietransitie. Gebruik ontwikkelingen om extra oppervlak te realiseren en als bouwsteen voor het realiseren van meer groen.

Herstel de sponswerking (bijvoorbeeld sloten dichten, veron-diepen beken, drainage eruit, loofbosontwikkeling), extensiveer lager gelegen en minder productieve gebieden (vernatten).

Maak nieuwe natuurstapstenen van formaat binnen het agrarisch gebied, bijvoorbeeld stevige groene erven als stapstenen, koppel intensieve landbouw aan n.t.b. percentage 'woeste grond'.

Versterk groen- en waterstructuur in de stad en aan de randen.

Zet vol in op beleefbare natuur, met een goede zonering van rust en drukte.

Landbouw

De productie in Nederland is grotendeels gericht op de export, ongeveer 70% van de productie is voor de wereldmarkt. Het meeste voedsel dat we in Nederland eten wordt geïmporteerd. Overijssel is een landbouwprovincie waarin de melkveehouderij de dominante tak is.

Scope

In Overijssel neemt door schaalvergroting en vergrijzing het aantal boerderijen jaarlijks af met 3%. De hoeveelheid cultuurgrond neemt de laatste jaren af met gemiddeld 1% per jaar.

De landbouw wordt in sterke mate vormgegeven door beleid. Dit bepaalt het type stallen, de omvang, de mestverwerking en ook de teelten als gevolg van subsidies. Daarnaast heeft de afzetketen veel macht over de productie.

De kwaliteit van het Overijssels landschap wordt in flinke mate bepaald door het historische agrarisch landschap. Deels wordt dit nog steeds door landbouw beheerd.

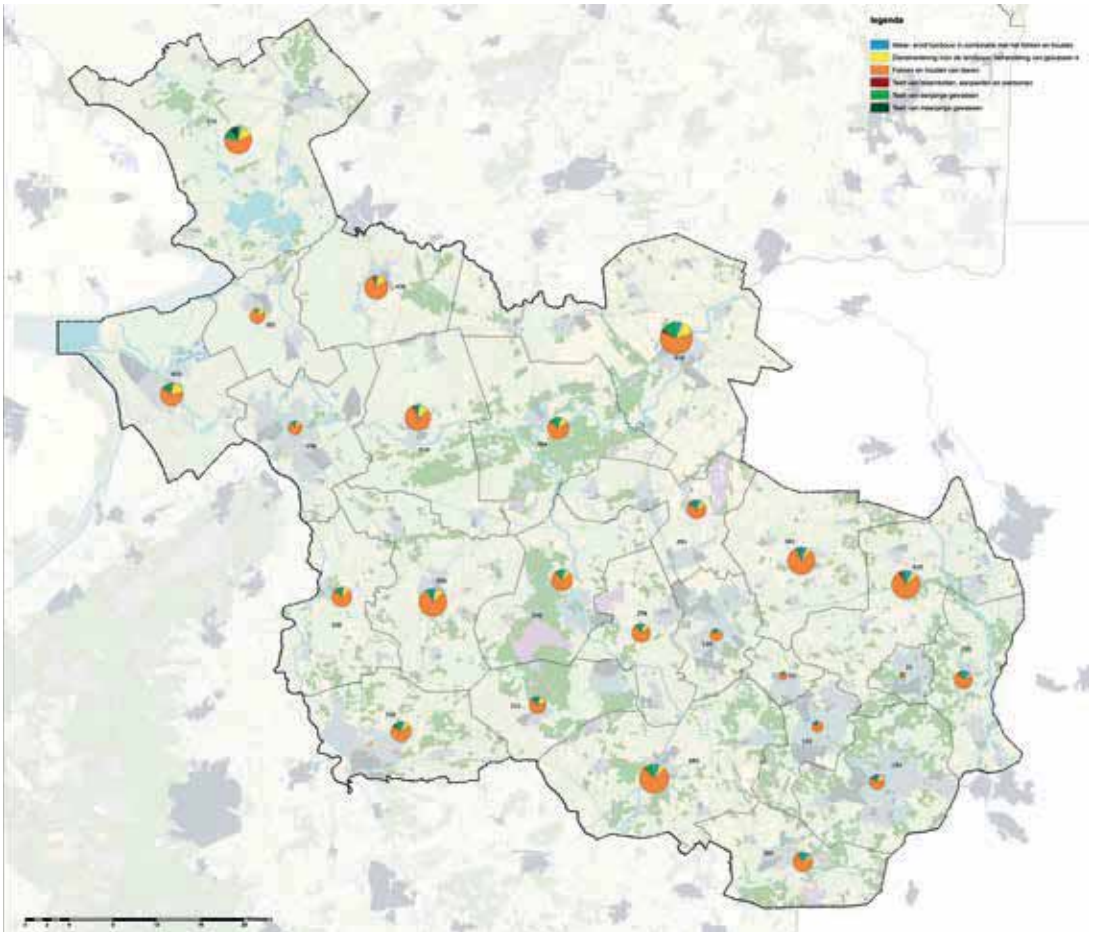

Overzichtkaart van het aantal agrarische bedrijven per gemeente (2018). Veehouderij is de grootste sector.

Trends en ontwikkelingen

Afname in aantal agrarische bedrijven en landbouw areaal

Ontwikkeling aantal bedrijven 2015-2019

- Gangbare bedrijven - 14%
  (6.872 in Overijssel)
- Biologische bedrijven + 22%
  (167 = 2,5% van totaal)

Sociale verarming landbouw: aantal bedrijven neemst sterk af. Boer wordt kleine minderheid op het platteland.

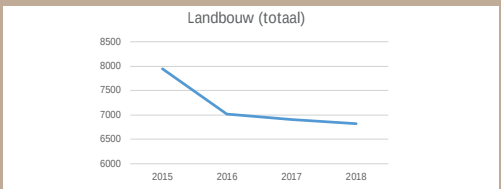

Afname areaal
ca. 1% per jaar (2015-2019)

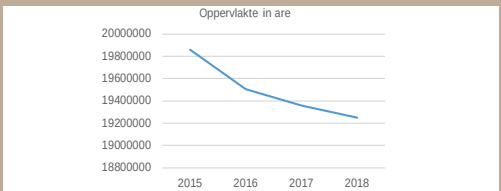

Andere vormen van bedrijfsvoering en toepassing van kringlooplandbouw

Keten steeds belangrijker in afzet en productiesysteem. Vier principes kringlooplandbouw

- Zorg voor vitale bodem en kwaliteit van de leefomgeving.
- Werken aan verlaging van regionale emissies.
- Zorgen voor sluiten fosfaatkringloop.
- Reduceren van internationale afhankelijk

Nieuwe functies en combinaties
Groei verbrede landbouw. Sterke groei verkoop bij de boer en zorglandbouw.

Agro-ecologische bouwstenen, ondersteund door technologie. Voor een toekomstbestendig regeneratief landbouwsysteem

Letop!Sommigetrendsenontwikkelingenstaan haaksopelkaar.Datheeftzijndoorwerkinginde opgaven voor het Overijsselse landschap.

Afname ecologische waarden

Snelle afname biodiversiteit in en om de landbouw (insecten en vogels).“Het aantal vogels van het boerenland is sinds 1960 met bijna 70% teruggelopen.” Ondanks subsidiestelsel en maatregelen (bijv. predatie, maaibeheer).

Verschraling landschap als gevolg van productieopmstandigheden voor internationale markt met veel concurrentie.

Landschapselementen zijn relicten van vroegere functies binnen het huishouden van de boer. Negatieve trend.

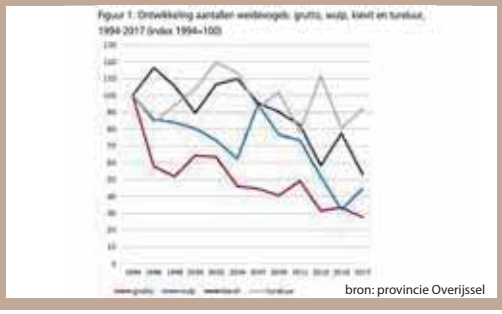

bron: provincie Overijssel

Klimaatverandering, adaptatie en mitigatie

Impact van klimaatverandering, zoals droogte en piekbuien die leiden tot nieuwe omstandigheden in landelijk gebied. Het groeiseizoen wordt langer.

Er is veel CO2-uitstoot in de veenweiden-gebieden. Er liggen kansen om CO2 in de bodem op te slaan.

Brede waarde natuur wordt steeds belangrijker met stringente eisen stikstofuitstoot in de nabijheid van natuurgebieden

Meer nevenfuncties en andere gebruikers in het landelijk gebied

Afname agrarische bedrijven
In 2019 zijn er 6.822 agrarische bedrijven in Overijssel (CBS 2018). Uitgaand van een daling van 3% per jaar, zijn er in 2050 nog 2.650 agrarische bedrijven.

- In Overijssel 43.182 erven met een woonfunctie. Nu is nog 16% boerderij. In 2050 is dat nog 6%.
- Enkele grootschalige boerenbedrijven blijven zichtbaar in het landschap.
- Tussen 94% erven met burgers en evt. bedrijven.
- De boer als inwoner is steeds meer te gast in het landschap dat mede wordt vormgegeven door de wensen van vele niet agrarische eigenaren van erven.

Toenemende aandacht beleving van landbouw en landschap

Opgaven en bouwstenen

Landbouw met hoge maatstaven voor producten (gezondheid, diervriendelijk), geproduceerd voor de Nederlandse markt.

Geen verdere verschraling door mondiale ratrace die NL niet kan winnen in kwalititatief landschap.

Zorgvuldig omgaan met grondstoffen en terugdringen van emissies milieubelastende stoffen. Een klimaatneutraal landbouwsysteem met CO_2 terugdringen en vastlegging

Energieneutrale landbouw met energie opwekking. CO_2 opslag op en om het bedrijf.

Landbouwer levert een landschap conform wensen van de toekomstige samenleving.

Boer zorgt voor landschap dat de samenleving wenst: historisch, rijk gelaagd, gezond en toegankelijk.

Grondgebonden landbouw in ruime vruchtwisseling met meer plantaardige eiwitteelt.

Afname veehouderij (voor nationale markt waarin straks minder vlees wordt gegeten)

Lokale grondstoffenkringloop met mest van mens en dier.

Vastleggen van CO_2 in bodem, houtige gewassen en voedselbossen.

Voedseldozen in een high tech duurzaam en circulair landschap.

Vrijkomende erven belangrijkste drager van het landschap rond de stad. Verbreding van functies in het landelijk gebied: zorg, huisverkoop, bedrijvigheid, recreatie, etc.

Extensiverig lage percelen ter bevordering van langer lokaal vasthouden van water.

Mobiliteit

Overijssel kent een uitgebreid en robuust infrastructuurnetwerk met wegen, paden, spoorwegen en kanalen. Dit netwerk zorgt niet alleen voor goede verbindingen, maar het zijn ook belangrijke openbare ruimtes en identiteitsdragers. Een goede bereikbaarheid maakt de provincie aantrekkelijk, versterkt de economie en bevordert een duurzame leefomgeving.

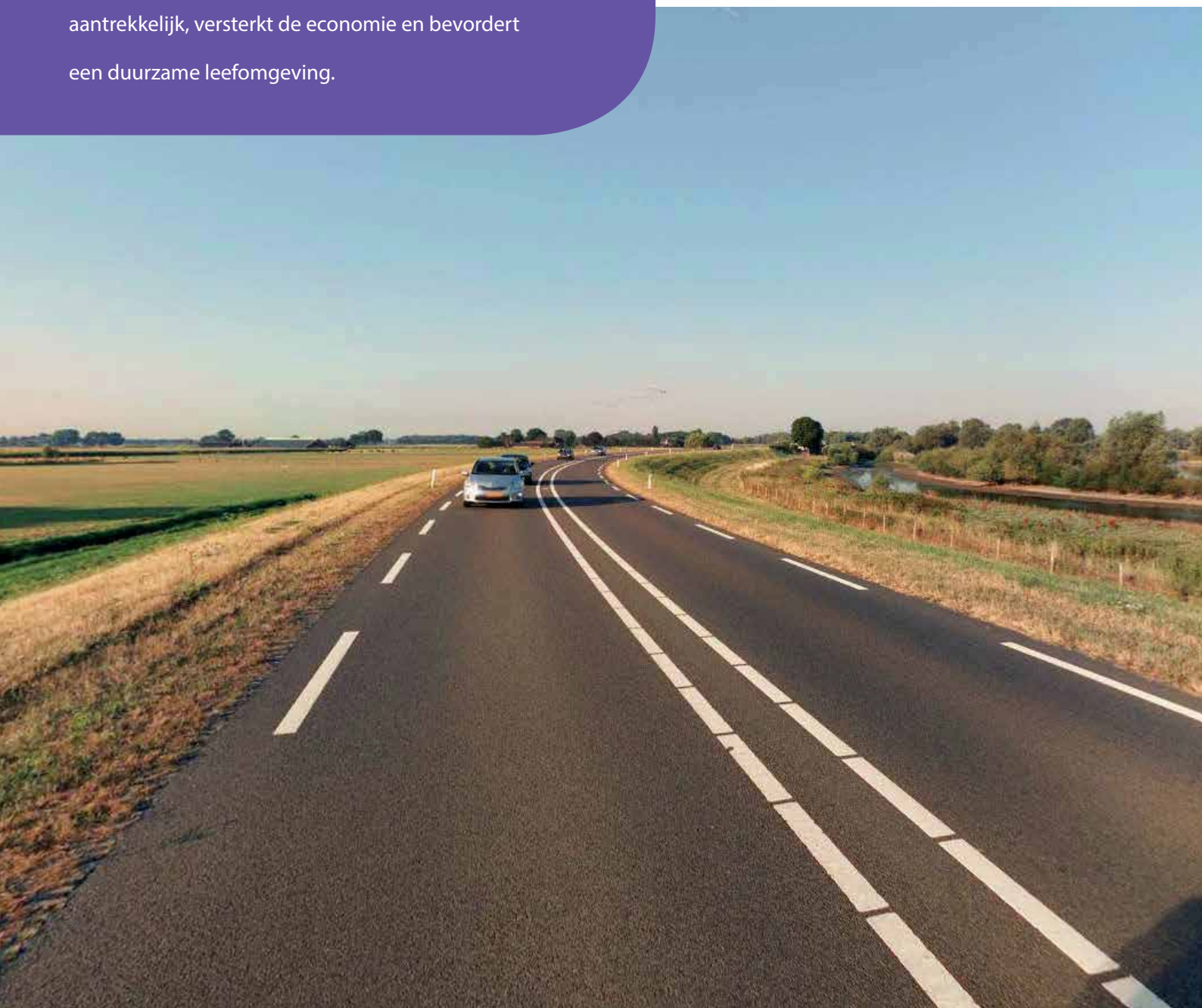

Scope

Mobiliteit moet ook een bijdrage leveren aan de klimaatdoelstellingen. Om, uitgaande van deze doelstellingen, onze mobiliteit ook in de toekomst te garanderen, moet het bestaande mobiliteitssysteem fundamenteel veranderen. We moeten op zoek naar een duurzame mobiliteit die veilig, comfortabel en minder belastend is voor het milieu: een goed evenwicht tussen bereikbaarheid, economie, leefmilieu en klimaat. De verwachting is dat, ondanks de mobiliteitsgroei, het huidige netwerk met enkele optimalisaties de basis blijft van onze mobiliteit.

Voor een duurzame mobiliteit kun je denken aan stimuleringsmaatregelen voor de fiets, elektrificering, het gebruik van duurzame brandstoffen voor het personen- en vrachtvervoer (zowel over de weg als over het water), de aanleg van een duurzame infrastructuur, de ontwikkeling van slimme systemen om ander reisgedrag en het gebruik van andere vervoersmiddelen te faciliteren en stimuleren. Welke ruimtelijke impact hebben deze ontwikkelingen op Overijssel?

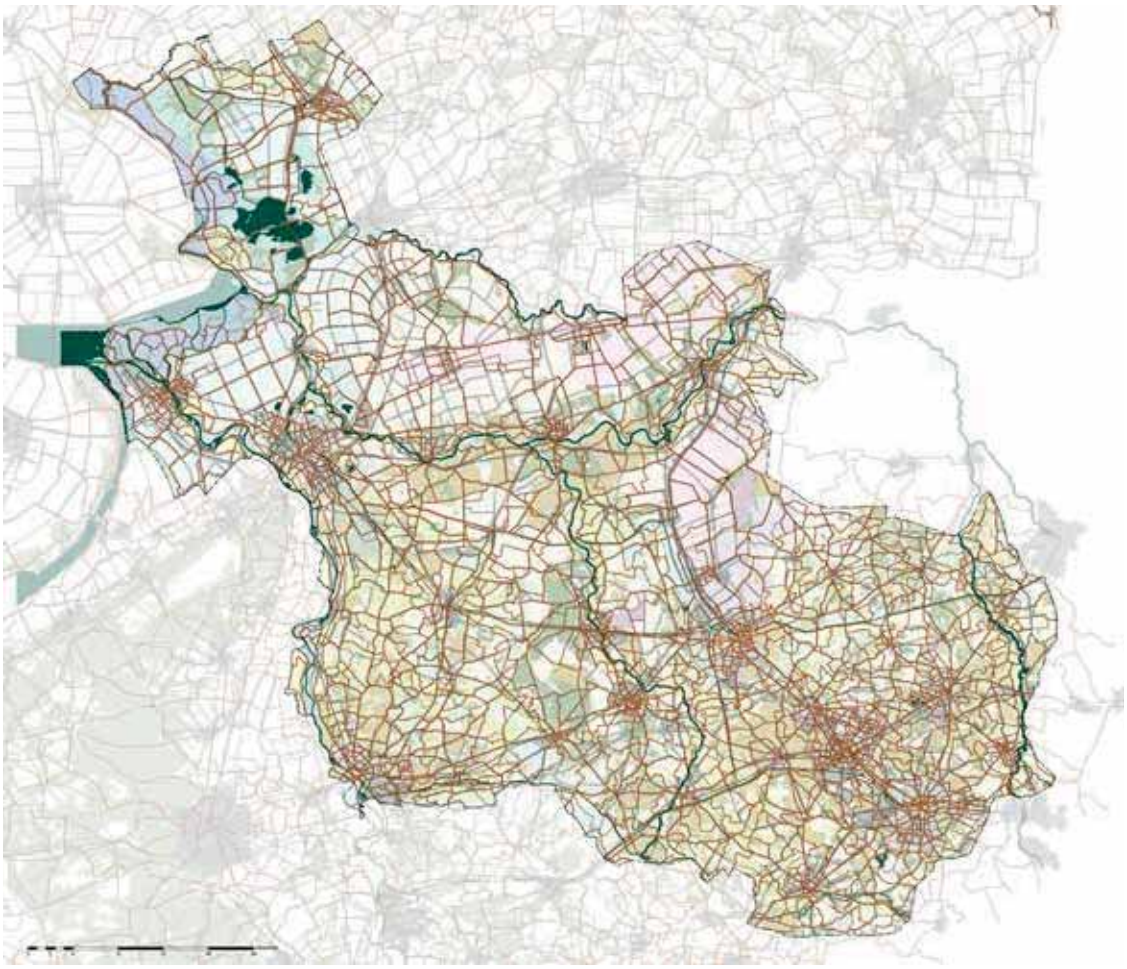

Trends en ontwikkelingen

Mobility as a Service

Maatwerk, vraaggestuurd, acceptabel geprijsd en een hoge belevingskwaliteit

- Goed aansluiten op de behoefte van de gebruiker
- Nieuwe services zullen een combinatie vormen tussen openbaar vervoer, vraag gestuurd vervoer en privé voertuigen

Kwaliteit openbare ruimtes steeds belangrijker

- De kwaliteit en beleving van de infrastructuur als openbare ruimte wordt belangrijker dan alleen maar de lijn alsnfunctionele verbinding
- Reizen als aangename beleving
- Hoogwaardige groene openbare ruimtes in de stad met verblijfskwaliteit
- Natuurinclusief bouwen

Slimme logistiek en data biedt kansen

Stad (pakketjes vervoeren)

- Consumentenverwachten, door groei digitalisering en e-commerce, steeds vaker bezorging op maat en elk moment
- Groei van electrisch wagenpark zet noodzaak van milieuzones in ander daglicht
- Wellicht pick-up points voor bestelde goederen op stedelijke en regionale schaal

Synchromodaliteit internationaal goederenvervoer

- Grote stromen tussen mainports en europees achterland, en van Overijsselse bedrijventerreinen naar binnesteden blijven bestaan
- Toepassing van ICT-technieken in goederenvervoer neemt sneltreinvaart
- Vrachtauto's als treintjes is wellicht toekomst

Een krachtig OV

Mobiliteitscijfers Overijssel OV
- 10 % afgelegde km-ers

Hoogwaardig OV blijft
- Hoogwaardig OV blijft belangrijk voor grote stromen tussen grote steden
- OV emissie vrij
- Vraaggestuurd/maatwerk: reiziger verlangt hoogwaardige dienst: van deur tot deur, betrouwbaar, flexibel en comfortabel

Rondje Randstad
- Plannen om de vier grote steden Amsterdam, Utrecht, Rotterdam en Den Haag met elkaar te verbinden via een hogesnelheidslijn, wellicht een als alternatief voor de overvolle snelwegen en het capaciteitsgebrek op het bestaande spoor

E-bikes goed alternatief voor korte afstanden

Mobiliteitscijfers Overijssel fiets en lopen
- 10 % afgelegde km-ers
- 45 % aantal verplaatsingen

Meer electrische fietsen
- De fiets is praktisch, flexibel en betaalbaar
- Goed voor milieu, gezondheid en bereikbaarheid
- Snelheidverschillen risico voor veiligheid
- Investeren in snelfietsroutes
- Aandacht voor laadinfrastructuur

Aantrekkelijke routes
- Tot ca 15 km rondom de stad is de fiets een goede optie
- Kwaliteit van routes belangrijk (niet langs weg, groen, doorgaand, ongelijkvloers)

Auto's worden slimmer, ruimteclaim blijft

Mobiliteitscijfers Overijssel autogebruik
- 71 % afgelegde km-ers
- 49 % aantal verplaatsingen

Auto's worden slimmer & duurzamer
- Auto's communiceren met omgeving
- Veiliger door intelligente snelheidsadaptatie
- Maximaal gebruik van de wegcapaciteit
- Beperkte vormen van autonoom rijden
- Sterke toename aandeel electrisch rijden
- Luchtverontreiniging neemt af
- Beperkte geluidreductie (30%) in bebouwd gebied
- Geen geluidsreductie in landelijk gebied
- Jongeren nemen minder vaak de auto

Ruimtelijke impact en maatregelen schadelijke effecten blijven vooralsnog groot
- Auto's nemen veel ruimte in en vormen barrières
- Auto's (geluid en parkeren) beperken verdichting bebouwd gebied
- Opwekking hernieuwbare energie voor mobiliteit(15-20% totaal) vraagt veel ruimte

Opgaven en bouwstenen

Beperk (auto)mobiliteit. Het bestaande netwerk verandert zeer beperkt. Maak maximaal gebruik van het bestaande netwerk door verschillende modaliteiten slim en aantrekkelijk te verknopen (multimodiaal / MaaS / transit orientated development).

Functies met veel mensen/studenten/werknemers in de nabijheid van knooppunten plaatsen. Houd rekening met centrumfunctie.

Optimaliseer het fietsgebruik door aantrekkelijke fietsverbindingen van en naar steden (tot 15 km) aan te leggen en de (binnen)stad optimaal voor fiets (en voetganger) in te richten.

Aantrekkelijke, doorgaande fietsverbindingen tot in het centrum (niet langs de weg, ongelijkvloers, aantrekkelijk, (sociaal) veilig, breed).

Het landschap wordt beleefd vanaf routes. Daarom moet infrastructuur als hoogwaardige openbare ruimtes worden ingericht. De transformaties moeten op de juiste plek en met grote zorgvuldigheid worden ingepast.

Maak representatieve kanten richting infrastructuur. Steden, dorpen en het landschap presenteren zich aan de infrastructuur.

Maak multimodale knooppunten. Zorg ervoor dat mensen makkelijk kunnen overstappen tussen auto, OV en fiets. Zorg voor multimodele logistieke hotspots (goederen over spoor, weg of water).

Multifunctionele transferia/hubs op strategische plekken toevoegen (pakketdiensten, opladen, overstappen, fietsenstalling en parkeren).

Steden en kernen zijn optimaal ingericht voor de fiets, auto's zijn te gast.

Multifunctionele programmering van infrastructuur (verschillende functies door de dag heen).

Zie routes (infra) als aantrekkelijke, groene stad-landverbindingen / groene, lommerrijke passages in dorpen en steden.

Infrastructuur is natuurinclusief en klimaatadaptief ingericht.

Bouwopgave

De analyse van de bouwopgave richt zich in eerste instantie op de vraag van groei en krimp in de verschillende regio's van de provincie Overijssel.

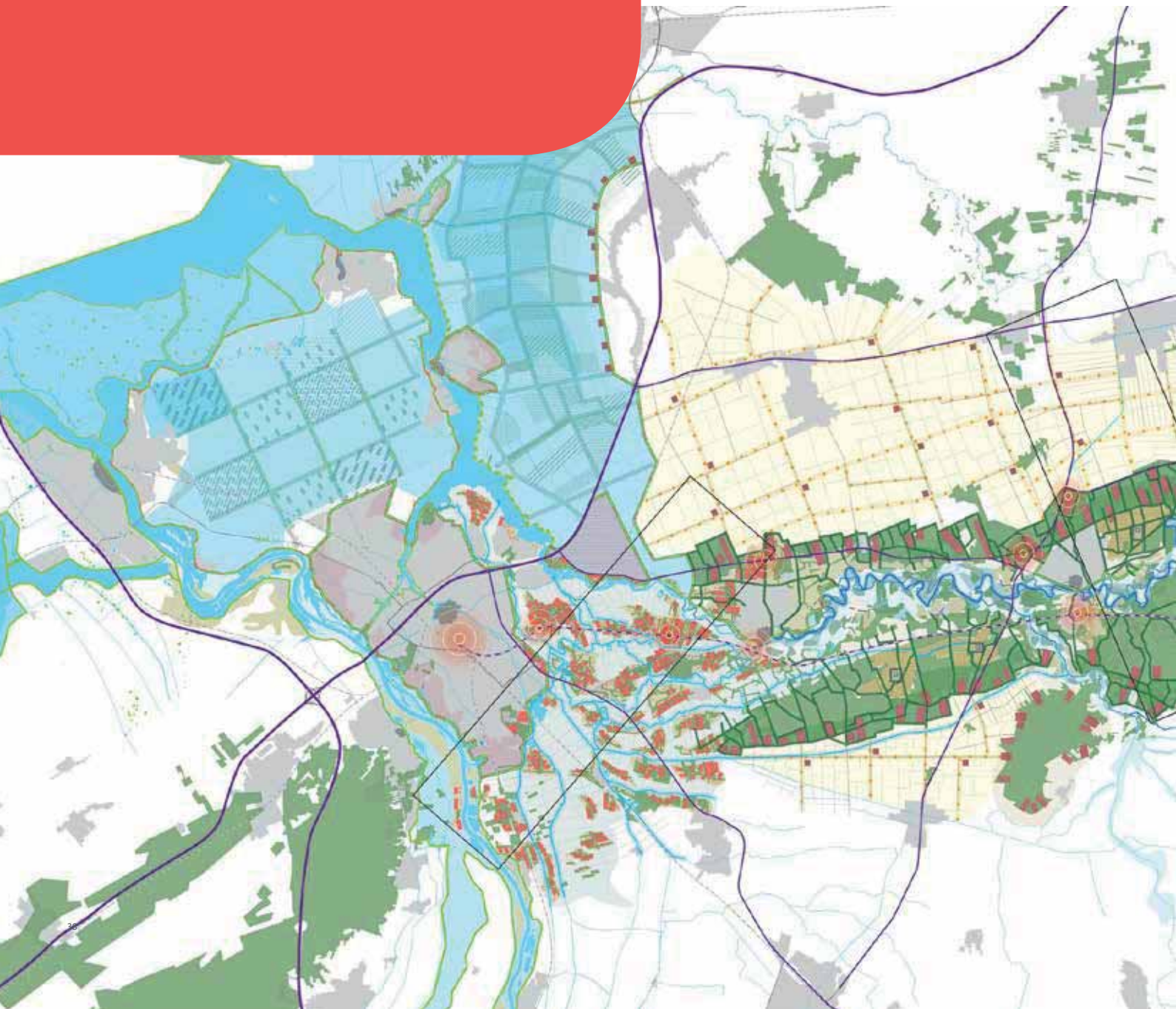

Scope

Vervolgens is de vraag voor woningbouw en bedrijfsgebouwen waar, bekeken vanuit het landschap, nieuwe bebouwing wenselijk is. Wat betekent dat voor concentratie of spreiding in relatie tot voorzieningen en mobiliteit? Wordt er vooral binnen de contour van de bestaande bebouwde gebieden gebouwd, of ook aan de randen van de steden? Worden de vrijkomende agrarische erven gebruikt voor de opvang van de verwachte groei of wordt rood hier weer groen? De relatie tussen de bebouwde gebieden en het landschap kan worden versterkt door vergroening van de steden en kernen, en de bouwopgave kan een belangrijke rol spelen in de toename van de biodiversiteit. Binnen de opgave is ook gekeken waar de reductie van CO_2 een impact kan hebben op het landschap. En tot slot hoe verhouden zich deze opgaven tot de verschillende andere thema's en welke kwaliteiten kunnen aan de bouwopgave worden gekoppeld.

Schets van een mogelijke uitbreidingslocatie van Zwolle waari stad en landschap zijn verweven er woningbouw, waterberging, natuu recreatie en landbouw samenkomer

Maquette van een erftransformatieplan

Traditioneel bouwen op een uitbreidingslocatie

Trends en ontwikkelingen

RegioZwollesterkegroei van ca. 10% tot 2030, daarnaeenstabilisering. RegioTwentelichtegroei tot2030,daarna(sterke) krimp tot ca. - 9%

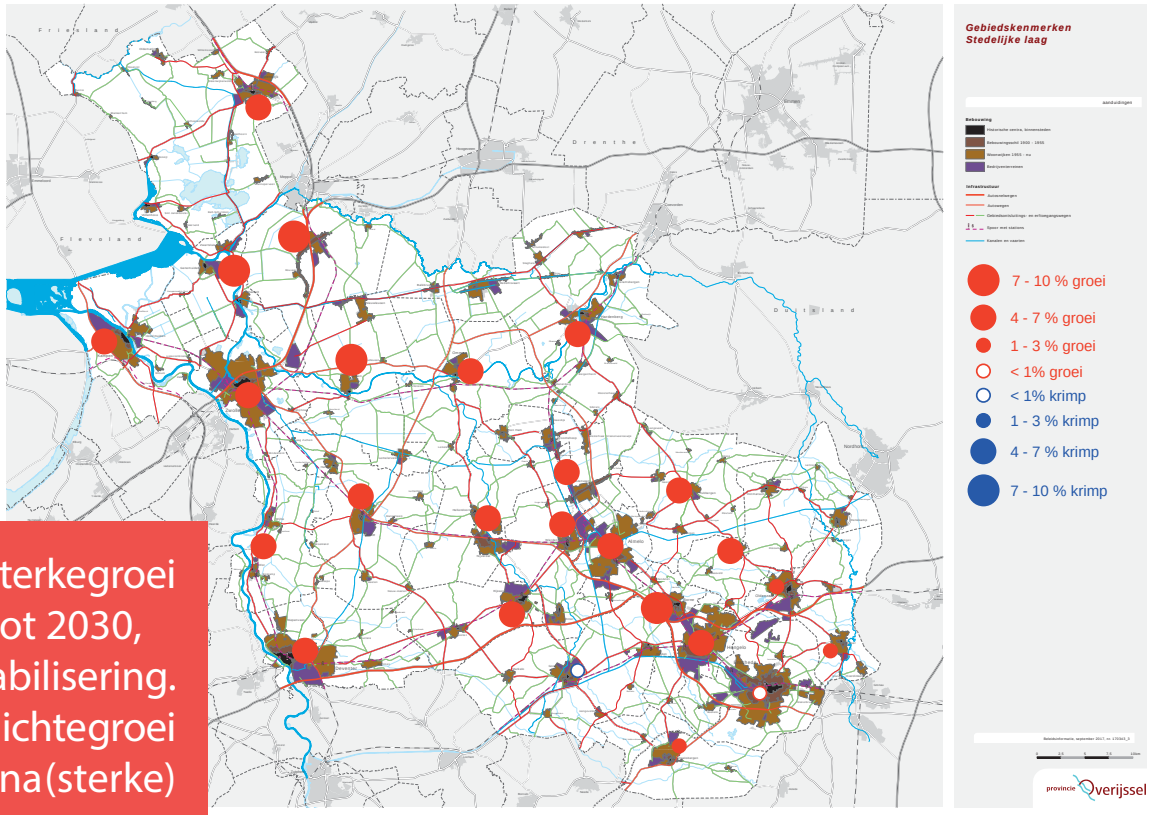

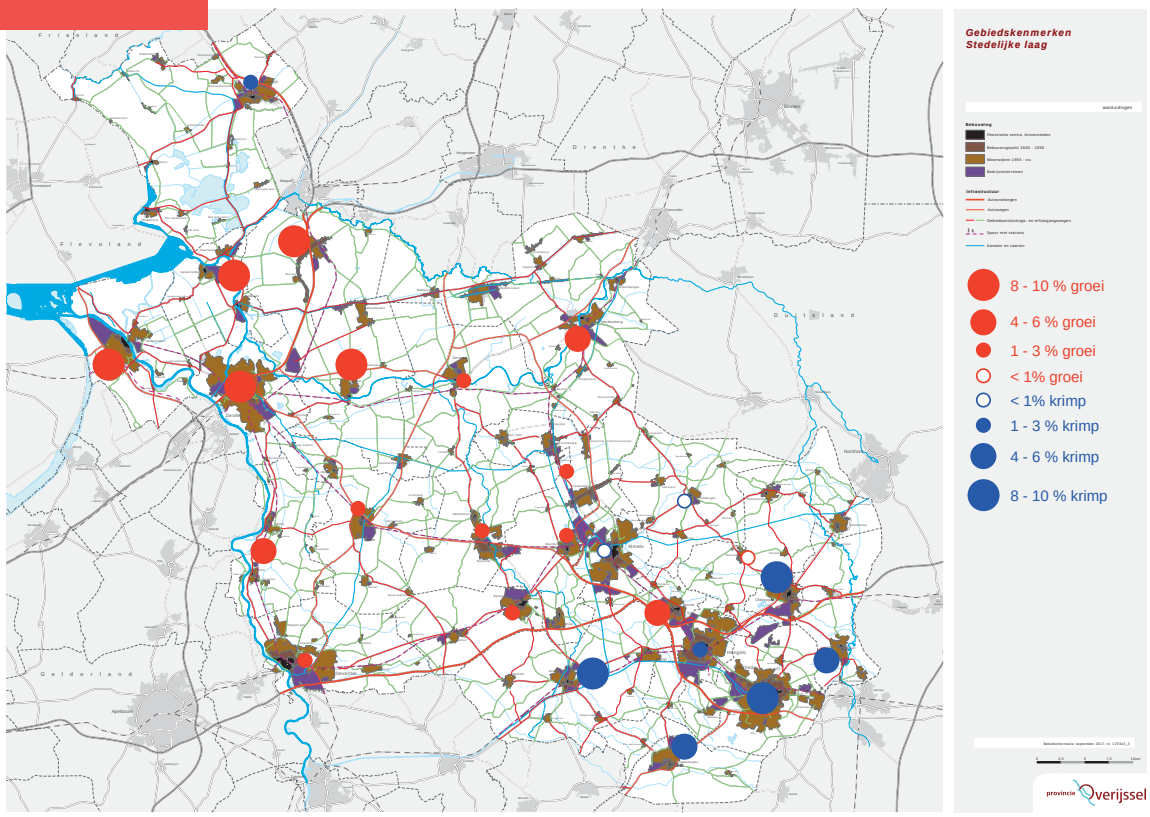

Bedrijventerreinen

Tot 2030 geen groei in totale omvang. Distributie- en datacentra vragen om ruimte die moeilijk op de bestaande bedrijventerreinen gerealiseerd kan worden. Bestaande bedrijventerreinen worden deels herbestemd.

Klimaatcrisis

De gevolgen van de zeespiegelstijging zouden kunnen zijn dat er klimaatmigratie vanuit West-Nederland oostwaards plaats gaat vinden.

Industriële landbouw

Een mogelijke ontwikkeling van intensieve landbouw onder ledverlichting, gehuisvest in gestapelde gesloten bouwvolumes. De vraag is of de provincie Overijssel dat wil faciliteren.

CO2 neutraal bouwen

Bouwsystemen in hout ontwikkelen zich naar een volwaardig alternatief voor beton. Beton is wereldwijd verantwoordelijk voor 8% van de CO2 uitstoot.

Vrijkomende agrarische bebouwing

Het aantal erven met een agrarische functie neemt af van 6.822 in 2018 tot ca. 2.650 in 2050.

Natuurinclusief bouwen

De provincie Overijssel heeft de ambitie om in alle bouwopgaves natuurinclusief bouwen een vanzelfsprekend onderdeel van de opgave te laten zijn.

Opgaven en bouwstenen

Nieuwbouw en transformatie:
Realiseer de bouwopgave in beginsel door te verdichten binnen de bestaande contouren en ontwikkel daarbij hoogwaardige stedelijk milieus.

Verschillen in aanpak in groei- en krimpgebieden
Bij groeiregio Zwolle:

- Als uitbreiding toch nodig is, leidt dat door een verweving van stad en landschap tot kwaliteitsverbetering. Combineer de bouwopgave met andere opgaven als de wateropgave, landbouw, natuur, zorg en recreatie.

Bij krimpregio Twente:

- Bouw alleen nog binnen de bestaande contouren.
- Sloop bij krimp strategisch en gebruik herstructurering voor vergroening van het stedelijk gebied.

Relatie stad en landschap: Versterk de relatie tussen stad en landschap, vergroen het stedelijk gebied en verhoog de biodiversiteit en klimaatadaptatie in bebouwd gebied.

Versterk de groenblauwe dooradering van stedelijk gebied
Groenblauwe verbindingen tussen stad en landschap en een groenblauwe dooradering van het stedelijk gebied dragen bij aan beter leefklimaat. Ze bieden mogelijkheden voor aantrekkelijke recreatieve routes tussen stad en landschap, ze dragen bij aan de uitwissseling van planten en dieren en daarmee aan de biodiversiteit en ze zorgen 's zomers voor verkoeling en kunnen daardoor hittestress voorkomen.

CO2 neutraal bouwen: Gebruik voor de bouwopgave CO2 neutrale materialen en bouwmethoden.

Gebruik in de (woning)bouw hout i.p.v. beton als constructiemateriaal
Bijna 10% van de nieuwbouwwoningen in ons land wordt gebouwd van hout. 50% van de opbrengst van productiebossen in Overijssel wordt gebruikt in de bouw.

Bouw nabij ov-knooppunten
Verdicht bebouwing nabij ov-knooppunten in bebouwd gebied en overweeg nieuwe bebouwing rondom landelijk gelegen OV-knooppunten en bepaal waar dit wel en niet kan.

Transformeer vrijkomende erven
- Transformeer vrijkomende erven en pas ze opnieuw in het landschap.
- Transformeer alleen wanneer het waarde toevoegt en het erf zelfvoorzienend kan zijn in energie (ook voor mobiliteit).
- Sloop de erven geheel bij herbestemming tot natuur, energielandschappen of ruimte voor water.
- Differentieer dit per landschapstype.

Maak groene lopers
De Groene Loper Almelo is in 2015 gestart met als idee alle groene initiatieven te verbinden via een groen lint door en om Almelo heen. De provincie Overijssel heeft gekozen voor een vervolg van enkele Groene Lopers in de provincie. Het gaat om het verbinden van bestaande en eventueel nieuwe groene netwerken.

Maak stadsranden met natuurgebieden en stadslandbouw als overgang naar landelijk het gebied

Gebruik biomassa op hoogwaardige wijze als bouwmateriaal

Zorg voor voldoende productiebos t.b.v bouwmateriaal
- houtopbrengst: 6-8m3 per ha bos
- nodig per woning: 50 m3 hout
- opgave: 2000 woningen/jaar tot 2030
- totaal benodigd: 100.000 m3/jaar = 12.500 ha bos
- bestaande bosareaal: 36.500 ha (gegevens 2005)

Recreatie & Toerisme

Met tal van natuurlijke parels, rivieren, bossen, fraaie cultuurlandschappen en aantrekkelijke steden is Overijssel een aantrekkelijke provincie voor toeristen en recreanten.

Scope

De sector toerisme en recreatie in Overijssel doet het goed. In 2018 was de sector goed voor circa 37.000 banen en daarmee voor 6,3% van de werkgelegenheid. Het aandeel van toerisme en recreatie in de regionale economie stijgt, waarbij vooral de groei van het internationaal toerisme opvallend is. In 2017 waren er al meer dan één miljoen overnachtingen door buitenlandse toeristen in Overijssel. De diverse toekomstprognoses over de ontwikkeling van het toerisme voorspellen groei. Ook externe krachten spelen mee: sinds de actieve promotie van de Hanzesteden door het NBTC is het aantal bezoekers daar met 30% toegenomen.

Kortom, de sector is een speler om rekening mee te houden en wordt alleen maar belangrijker. De groei heeft ook impact op het landschap: de balans tussen ecologie en economie en ook de beleving van rust vragen om aandacht. Bovendien staat de kwaliteit van accommodaties en toeristische bestemmingen soms onder druk en is er niet altijd meer een goede match tussen het aanbod en de wensen van de consument. Het is zaak om de recreant van de toekomst te leren kennen en te onderzoeken welke functionaliteit deze eist van de recreatieve sector en daarbij ook het Overijssels landschap. Hoe accommoderen we groei, waar zetten we op in en hoe kunnen recreatie en toerisme bijdragen aan een vitaal en aantrekkelijk landschap?

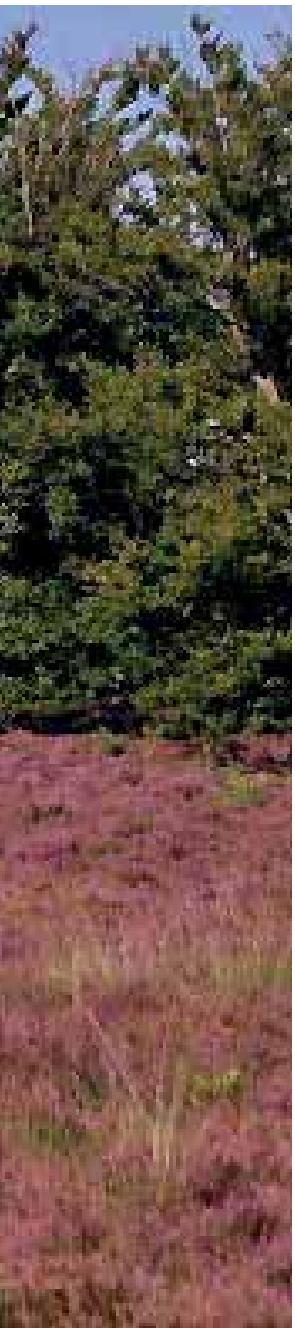

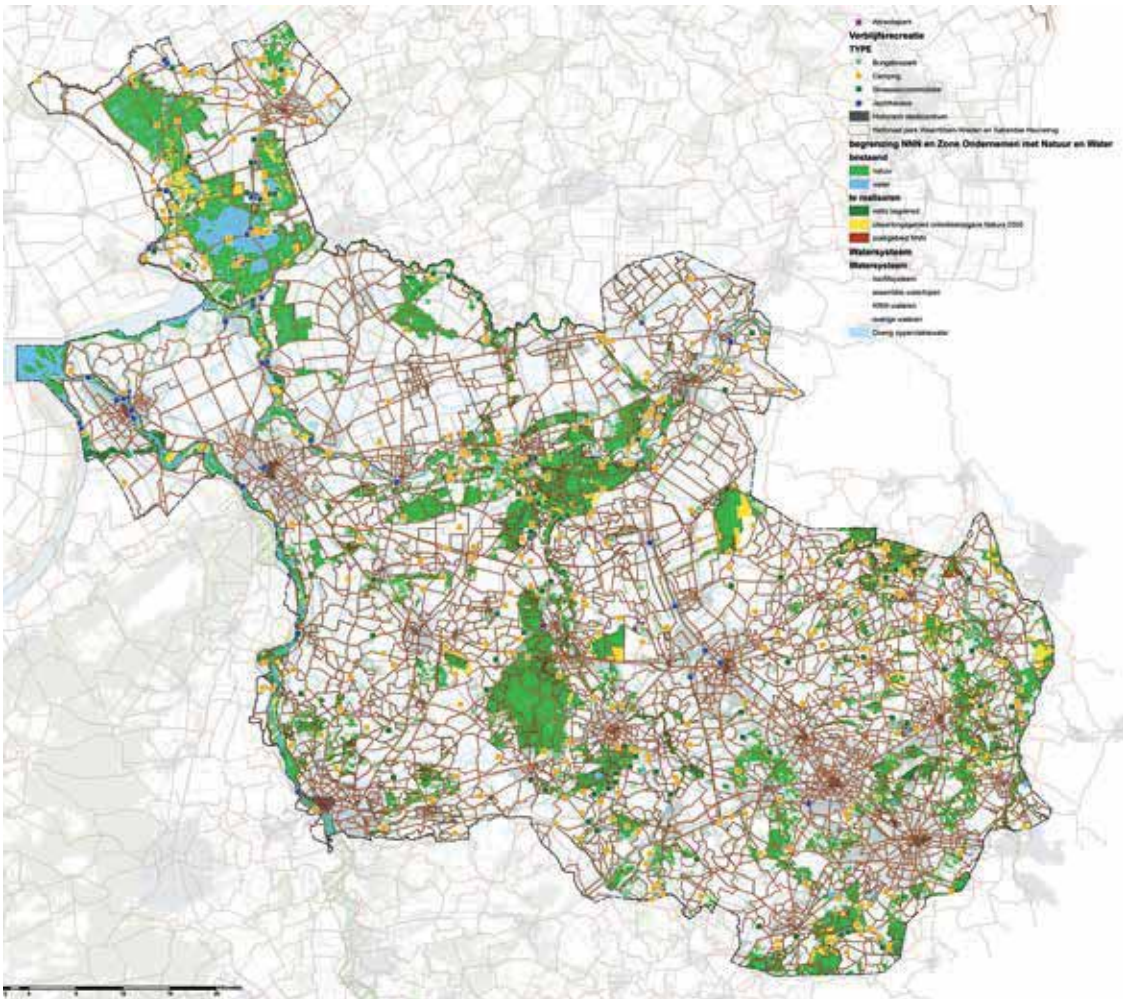

Trends en ontwikkelingen

Grensvervaging

- Wonen, werken en vrije tijd worden steeds meer vloeibaar en lopen in elkaar over (werkplekken en mantelzorgkamers op vakantieparken / Airbnb in woningen).
- De recreatiesector is minder strak afgebakend: vakantieparken krijgen attracties, attractieparken worden plekken waar je ook kan overnachten en winkelen is straks niet meer compleet zonder horeca en evenementen.
- Zorgtoerisme en meergeneratietoerisme groeien.

Zorgen over het effect van reizen nemen toe

- Uitstoot klimaatgassen door reisgedrag neemt hand over hand toe en vraagt om herijking reisgedrag.
- Toeristen kiezen steeds vaker voor een verantwoord reisproduct.
- Toerisme dat een maatschappelijk belang dient neemt toe.
- Er is sprake van een groeiende tweedeling: rijke hoogopgeleide mensen zonder tijd versus mensen met veel tijd en weinig te besteden. De tweede groep doet steeds minder mee.

Het landschap is en blijft de belangrijkste randvoorwaarde

- Bezoekers komen voor rust, ruimte en natuurschoon.
- Het belevingslandschap wint aan belang.
- Groeiende behoefte aan 'top' landschappen, belevingen en omgevingen.
- Het economisch belang van het belevenislandschap wordt groter.
- Groei van E-bikes vergroot actieradius van fietsers en maakt heuvelachtige gebieden toegankelijker.

Consumentbehoefte verschuift naar kortdurende unieke ervaringen

- De consument en de hoge eisen staan centraal in vraag gestuurde sector.
- Minder lange saaie vakanties op de camping.
- Meer korte intensieve vakanties.
- Consumenten zijn impulsief, boeken op korte termijn en reageren op allerlei ontwikkelingen.
- Grote plotselinge veranderingen beïnvloeden de wensen (zoals opkomst platforms als Airbnb en Iens, maar ook riviercruises).
- Recreatief aanbod wordt steeds meer een gepersonaliseerd advies / maatwerkproduct.
- Gelijkgestemden vinden elkaar steeds eenvoudiger (marathontoerisme, surftoerisme, etc.).

De sector groeit

- Sterke groei overnachtingen, met name huisjesparken.
- Grootste inkomende markt zijn Duitsland en België.
- Steeds meer nieuwe buitenlandse markten kunnen worden aangeboord.
- Van promotie naar bestemmingsmanagement.
- De sector toerisme en recreatie telt ruim 37.000 banen en dit aantal stijgt.
- Groeiend belang 'Silver economy' (tot 2035): 65-plussers gaat van 3,4 miljoen naar 4,8 miljoen in 2040 en binnen deze groep verdubbelt het aantal 75-plussers bijna: van 1,4 miljoen naar 2,6 miljoen. Senioren zijn langer vitaal, hebben veel te besteden en stellen hoge eisen aan de beleving en het aanbod.

Opgaven en bouwstenen

Zet maximaal in op de unieke kwaliteiten van Overijssel: rust, ruimte, natuur en landschap. Werk aan een hoogwaardige omgeving die contrasteert met de Randstad.

Vertel de verhalen van de omgeving en benut regionale verschillen voor onderscheidende landschappen en bestemmingen. Verknoop kernbelevingen met verhaallijnen.

Realiseer een grote diversiteit aan accommodaties en bestemmingen voor (extreem) diverse wensen van klanten

Short-stay: 2 of 3 nachten op dezelfde plek, op zoek naar unieke belevenissen. Stimuleer niche-toerisme van minder, maar meer bijzonder.

Spreid de groeiende groep toeristen en recreanten om de ervaring van rust en ruimte te behouden en de beleving niet onnodig onder druk te zetten.

Maak meer, bredere en nieuwe routes en benut deze optimaal.

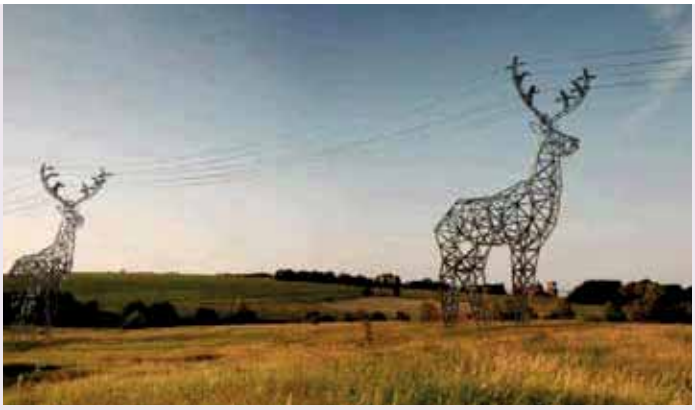

Werk aan een regionaal perspectief met toekomstwaarde. Zorg dat ontwikkelingen in andere sectoren bijdragen aan het verhaal van de streek. Benut recreatie als aanjager voor de transformatie van het landschap.

Niet alleen maar leunen op wandelen en fietsen in een mooi landschap, maar ruimte voor vernieuwende en passende belevingen. Geef waterrecreatie een serieuze plek, ook met het oog op veranderend klimaat.

verblijfsaccommodaties met een unieke beleving. Extreem extensief / intensief. Toeristische en recreatieve voorzieningen die zich lenen voor het combineren van werk, zorg en vrije tijd.

Zoek en benut cross-overs. Denk aan therapeutisch landschap, industriecultuur, veranderend boerenland. Smeed allianties tussen recreatie, natuur, cultuur en sport, maar ook landbouw, maakindustrie en kennisinstituten. Stimuleer concepten waarbij toerisme in dienst staat van maatschappelijk belang (betekenistoerisme).

Maak transferia voor verschillende vormen van mobiliteit.

Maak trekpleisters tot bestemmingen, met een kassa bij de entree. Andere gebieden die rustig moeten blijven, minder kwaliteit bieden of een ander predicaat hebben 'wegzoneren'.

Vier regio's

- Noordoost Overijssel
- Noordwest Overijssel
- Salland
- Twente

Noordoost Overijssel

2 juli 2019

Tuinen van Mien Ruys, Dedemsvraart

Nikol Dietz (HNS landschapsarchitecten)

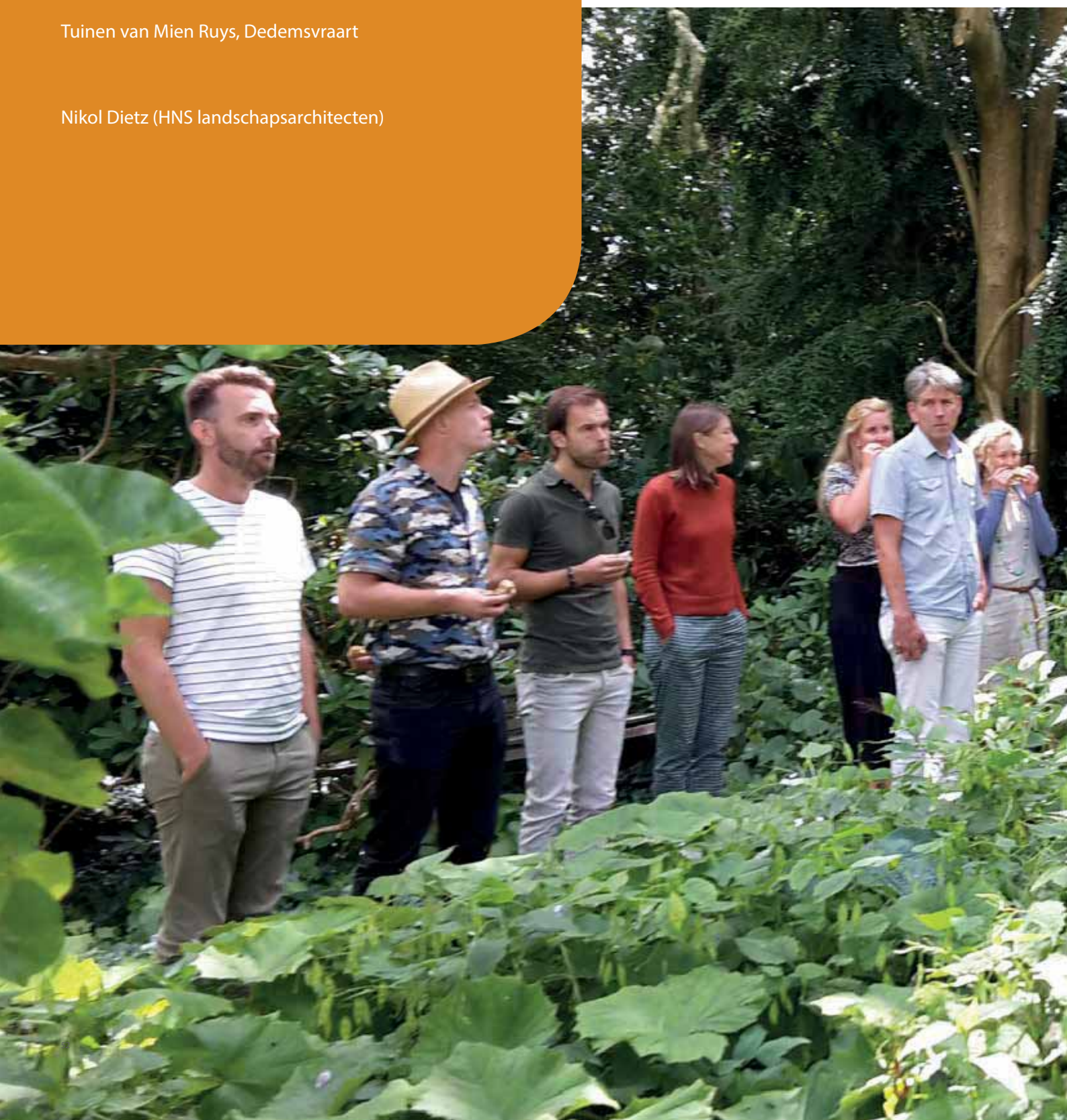

Verlangens voor de toekomst

- Een leverend landschap met mensen die trots zijn
- Ruimte voor alle opgaven op een draagbare manier
- Kleinschalig landscha in een grootschalige structuur
- Toekomstige behoeften inpassen op basis van landschappelijke structuur
- Interessant landschap voor alle generaties
- Behoud en versterking van landschap en biodiversiteit
- Waterveilig en veerkrachtig systeem voor alle functies
- Je thuis voelen
- Mensinclusief landschap
- Een landschap dat energie levert en waar je energie kwijt kunt
- Synergie en identiteit
- Ontginningen om trots op te zijn
- Gezamenlijke ambitie waar we sector- en thema overstijgend aan werken
- Pijn tussen landbouw en natuur gaat over
- Duurzame agro & food zichtbaar in het landschap
- Mensen die zich verbonden voelen met geschiedenis, toekomst en natuur
- Energiek landschap

Visie op de regio

Hoe kunnen de grote gebiedsopgaven waar Noordoost Overijssel voor staat op een zorgvuldige manier aangestuurd en vormgegeven worden? Hoe kunnen de kwaliteiten van het afwisselende en uitgestrekte landschap behouden en versterkt worden in dit proces?

Beekdallandschap

Jonge heide-ontginning

Analyse en observaties

Het landschap van Noordoost Overijssel is gevormd door de onderliggende natuurlijke laag van dekzanden met enkele stuwwalkoppen en beekdalen, die daar doorheen stromen. In grote delen van de dekzandlandschappen in dit gebied heeft hoogveenontwikkeling plaatsgevonden, waar later op grote schaal ontgonnen is. Slechts een klein hoogveenrestant ten zuiden van de Vecht, Engbertsdijksvenen, ligt nog als een parel in het landschap.

Landschap van grote contrasten

Het is een landschap van grote contrasten. De kleinschalige en besloten omgeving van de beekdalen van de Vecht en de Reest met oudere agrarische ontginningen op de flanken. Tegenover de grootschalige open landschappen van de veen- en heide-ontginningen met hun jongere en rationele verkaveling en lintbebouwing aan oude ontginningsassen. De werkelijkheid is genuanceerder, bleek ook uit de ateliers, met bijv. kleine dekzandkoppen met grillige verkavelingen in het hoogveenontginningsgebied en halfopen landschappen grenzend aan de beekdalen.
Maar niet alleen landschappelijk gezien zijn er grote contrasten, het gebruik van deze verschillende gebieden versterkt dit contrast. Zo worden de beekdalen - en vooral De Vecht - intensief recreatief gebruikt, is het infrastructurele netwerk er intensiever en zijn de kwaliteiten 'donker' en 'stil' juist te vinden in het tussenliggende heide- en veenontginningsgebied.

Veel ruimte aan de rand van het land

In vergelijking met veel andere delen van Nederland lijkt Noordoost Overijssel veel ruimte te hebben. Er zijn weinig grote steden met een grote ruimteclaim, er is relatief weinig infrastructuur en al helemaal geen grote doorgaande wegen en sporen. In het open middengebied is het gebruik grotendeels agrarisch. Ook voelt Noordoost Overijssel een beetje als uithoek aan de rand van het land. Dit zorgt ervoor dat er naar dit gebied gekeken wordt als er grootschalige transitie-opgaven op de agenda staan, zoals de opwekking van duurzame energie.
Aandachtspunt is dat ook hier het buitengebied intensief gebruikt wordt en dus niet geclaimd kan worden voor andere doelen. Er is wellicht ruimte voor grote opgaven, maar er zal slim met de beschikbare ruimte omgegaan moeten worden. Met open en ruime blik, waarbij de Drentse zijde en de aangrenzende Duitse regio goed in het vizier moeten zijn.

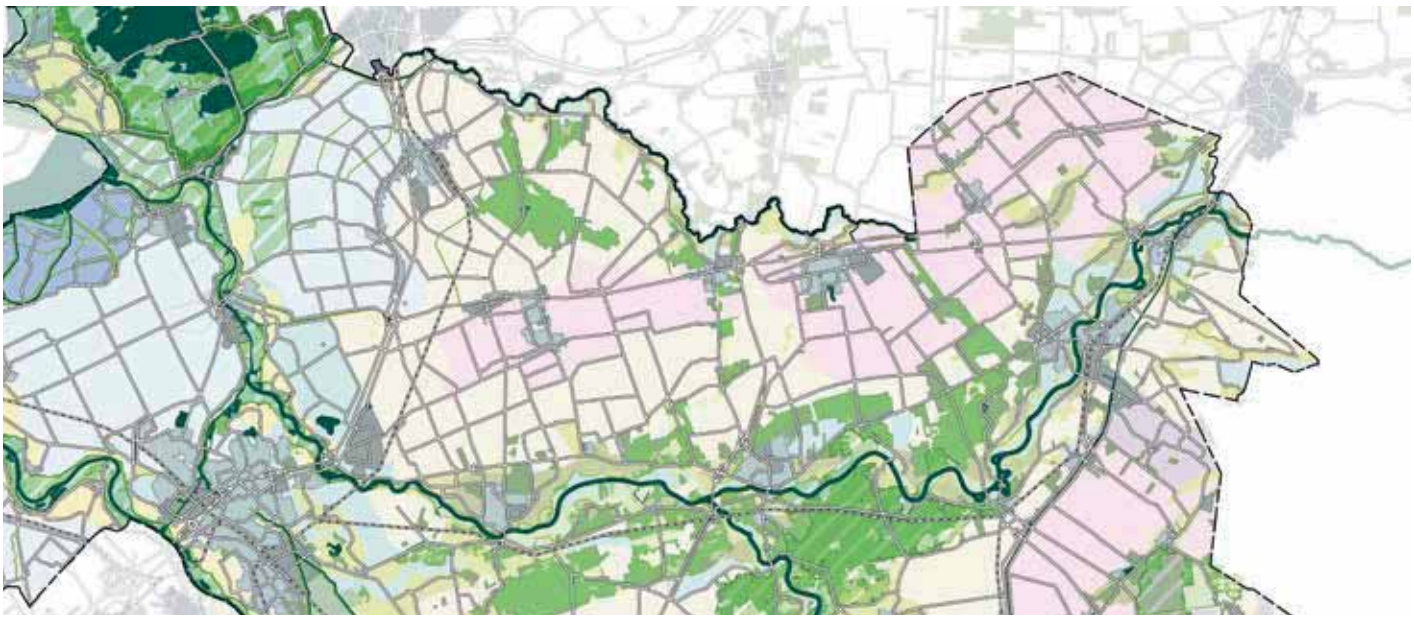

Landschap van grote contrasten

Trends en opgaven

Ook in Noordoost Overijssel spelen bepaalde trends en komen een aantal grotere opgaven op het gebied af. Op basis van de door de provincie Overijssel en Atelier Overijssel opgestelde 7 thematisch en agenderende verkenningen naar trends en opgaven in Overijssel, zijn voor deze regio de vier meest relevante opgaven uitgelicht als start voor deze dag: klimaat, natuur & landschap, landbouw en energie.

Klimaat

Er zal meer wateroverlast komen én een groter tekort aan water, met verdroging van oa natuurgebieden en bodemdaling tot gevolg. Door (regen)water langer in het gebied zelf vast te houden, rivieren en beken veilig te laten afvoeren en wateroverlast te beperken en het waterpeil aan te passen om bodemdaling en uitstoot broeikasgassen te verminderen kunnen de gevolgen van klimaatverandering beperkt worden. Dit vraagt een andere kijk op het (water)systeem en een ander gebruik van de beschikbare ruimte.

Natuur en landschap

Niet alleen staat het (beschermde) natuurnetwerk onder druk door intensief gebruik van de ruimte, ook in het agrarisch gebied is verlies van ecologische en landschappelijke kwaliteit aan de orde. Tegelijkertijd is een bredere maatschappelijke betrokkenheid bij natuur en landschap gewenst. Dit leidt tot de opgave voor een groot en robuust natuurnetwerk, een biodivers agrarisch gebied en mogelijkheden om natuur dichter bij de mensen te brengen.

Landbouw

Op dit moment is de melkveehouderij dominant in Overijssel. Het aantal landbouwbedrijven en -areaal neemt echter gestaag af. De verwachting is dat er meer aandacht zal komen voor andere vormen van bedrijfsvoering en kringlooplandbouw en dat er meer nevenfuncties en andere gebruikers in het landelijk gebied zullen komen. Dit vraagt enerzijds aandacht voor de beleving van de landbouw in een aantrekkelijk landschap en anderzijds voor landbouw met hoge maatstaven voor producten t.a.v. gezondheid, diervriendelijkheid, klimaat en omgang met grondstoffen.

Energie

De ruimteclaim voor hernieuwbare energie-opwek (wind en zon) levert spanning op met de ruimtelijke kwaliteit. Er zal ruimte gezocht moeten worden voor grootschalige energielandschappen, naar mogelijkheden voor dubbel ruimtegebruik en meekoppelkansen en naar manieren om de ruimtelijke impact van de energietransitie maatschappelijk en lokaal draagbaar te maken.

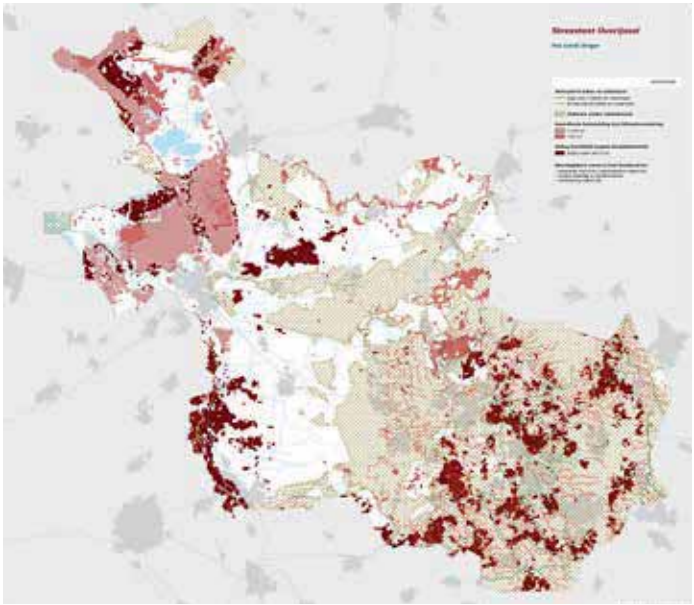

Droogte in Overijssel

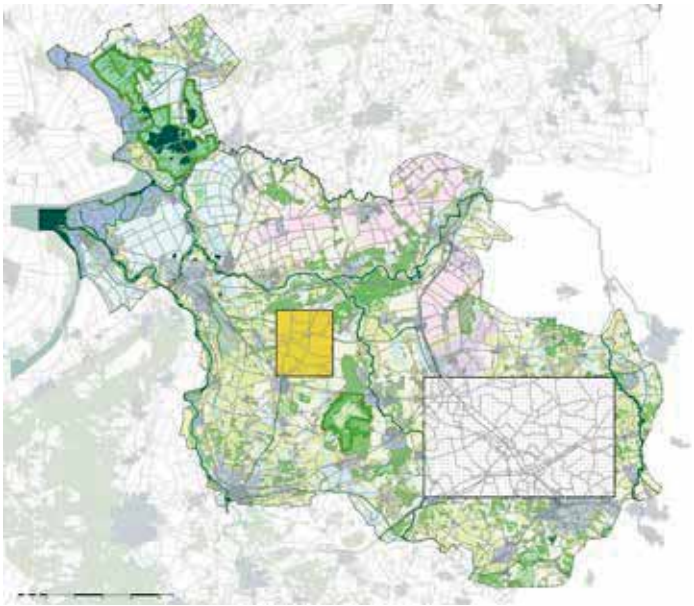

Energie-opgave 2050

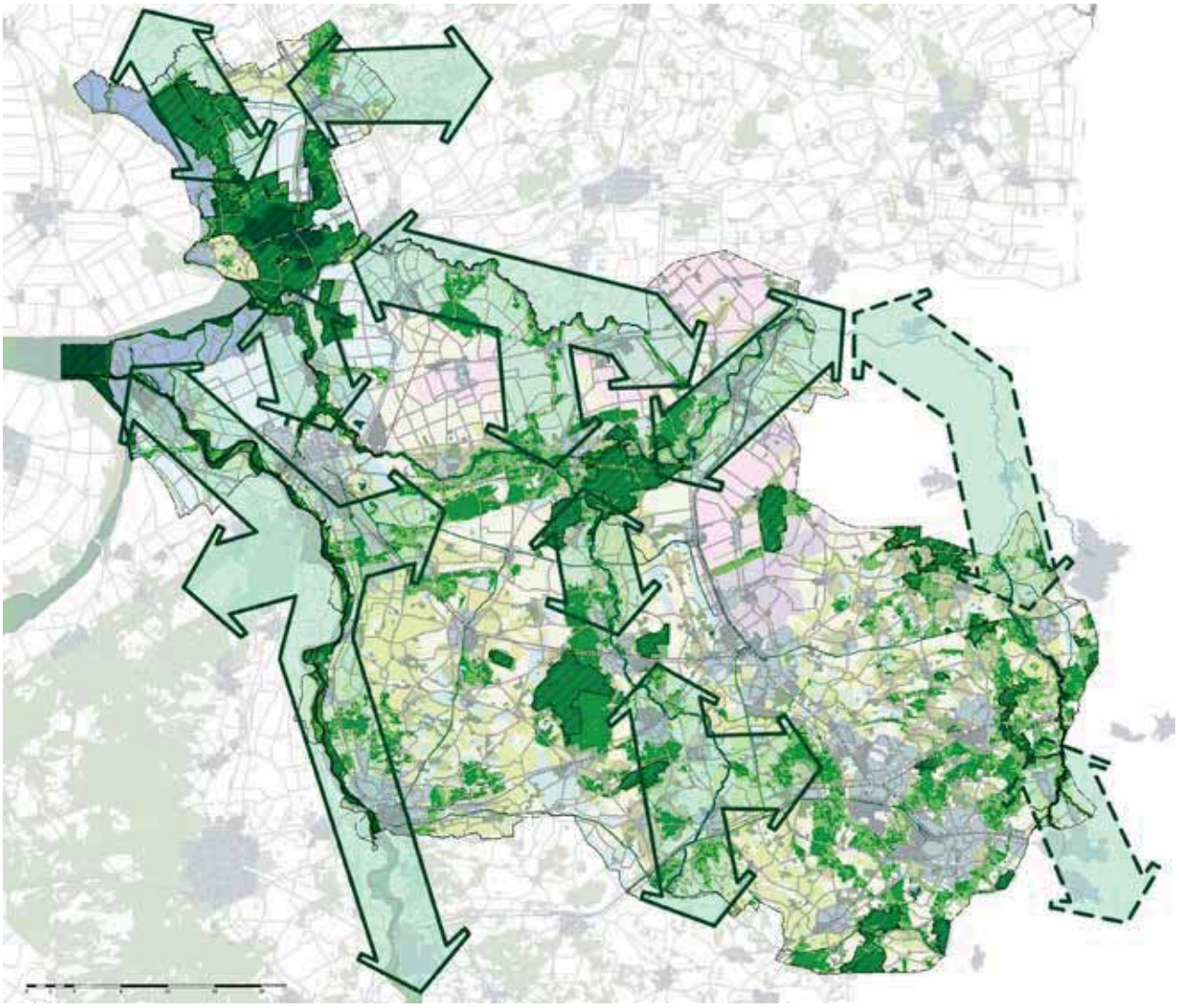

Natuurnetwerk, robuuste verbindingen

Kringlooplandbouw

Kansen en dilemma's

Als we kijken naar de opgaven die aan de orde zijn in Overijssel in het algemeen en in Noordoost Overijssel in het bijzonder, dan kan de conclusie getrokken worden dat een aantal opgaven zich mogelijk goed laat combineren op een manier die recht doet aan de kwaliteiten van het landschap. De opgave om water langer vast te houden in het gebied zelf laat zich goed combineren met een robuust natuurnetwerk en mogelijk ook met de opwek van zonne-energie. En agrarische bedrijfsvoering op basis van kringlooplandbouw kan gemakkelijker uit de voeten met een aanpassing van het waterpeil en kan een meer biodivers en aantrekkelijk landschap opleveren. Aan de hand van voorbeeldprojecten van H+N+S worden hieronder een aantal kansen en dilemma's geschetst als aftrap voor het schetsatelier.

Water als basis

In de zoektocht naar een meer duurzaam watersysteem dat tegelijkertijd een aantal andere problemen in de regio kan oplossen heeft H+N+S in het verleden voor de Veenkoloniën een perspectief geschetst. Door het Bargerveen en het Hunzedal uit te breiden en aan de beekdalen te koppelen ontstaat een robuust watersysteem dat een schoonwatervoorraad levert voor een duurzaam landbouwgebied. De grote hoeveelheid water, die nu jaarlijks vanuit het IJsselmeer in het gebied moet worden ingelaten, is niet meer nodig en er ontstaat een waardevol en samenhangend natuurgebied. De agrarisch sector kan in de Veenkoloniën verder ontwikkelen en specialiseren vanwege de bijzonder hoge waterkwaliteit.

Het project is als voorbeeld aangehaald omdat eenzelfde principe ook in Noordwest Overijssel interessant zou kunnen zijn. Kan door aaneenschakeling van (de watersystemen van) natuurgebieden een nieuw landschappelijk netwerk ontstaan met betekenis voor o.a. natuur, wateropgave en recreatie op een manier die ook waarde heeft voor de landbouw in transitie?

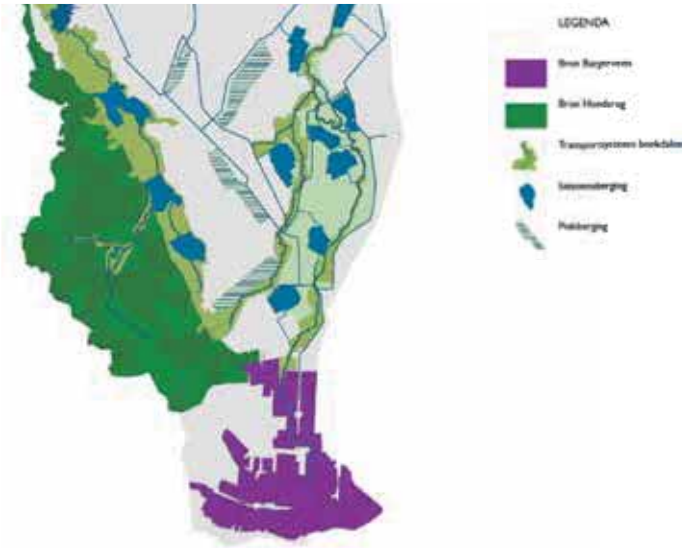

'De verscholen bron, een perspectief voor de Veenkoloniën' (H+N+S, maart 2005)

Energie als impuls voor natuurontwikkeling

In het kader van de energietransitie is in samenwerking met Groen Ontwikkelfonds Brabant een studie gedaan naar het versterken van het natuurnetwerk Brabant, dat op een aantal plekken kwetsbaar is en ontbrekende schakels kent. Opwek van zonne-energie wordt ingezet als impuls om deze versterking in gang te zetten. Vrijkomende agrarische grond, die grenst aan het natuurnetwerk, wordt in gebruik genomen als (extensief) zonneveld, waarbij tegelijkertijd bodemverbetering (en evt. waterretentie) plaatsvindt. Na 20 jaar (afschrijvingstijd) verandert de bestemming zonneveld in natuurgebied.

Ook voor Noordoost Overijssel kan het interessant zijn energie-opwek (zon en wind) in te zetten om natuurontwikkeling te stimuleren en te financiëren. Zou bovenstaand voorbeeld hier denkbaar kunnen zijn? Of is bijv. de opstelling van windturbines een manier om nieuwe groenstructuren toe te voegen aan het landschap?

Perspectief voor de landbouw?

In de omgevingsvisie voor de gemeente Reusel-De Mierden is een rigoureuze manier bedacht om om te gaan met de problemen van de intensieve veehouderij (o.a. geur en hinder, gezondheid mens en dier, uitstoot broeikasgassen etc.). Om toekomst te bieden aan agrarische bedrijven, die op een duurzame manier willen uitbreiden maar dat nu niet mogen, zijn speciale gebieden (kamers) aangewezen. Zij kunnen uitbreiden als ze tegelijkertijd verduurzamen en hun voormalige bedrijf in kwetsbaar gebied (dichtbij dorpen) afstoten. Deze agrarische kamers liggen op grote afstand van bebouwingskernen, zijn goed ontsloten en worden ingepast met robuuste groenstructuren, die natuurgebieden met elkaar verbinden, landschappelijke en recreatieve betekenis hebben. In de kamers is ook ruimte voor grootschalige energie-opwekking.

Dit is niet zozeer een pleidooi om op gelijksoortige manier met landbouw en energie om te gaan in dit gebied, alswel de aandacht die nodig is voor zinvolle en houdbare perspectieven voor de landbouw. Het is één van de hoofdopgaven in dit gebied. Hoe gaan we hiermee om en krijgen we hier grip op?

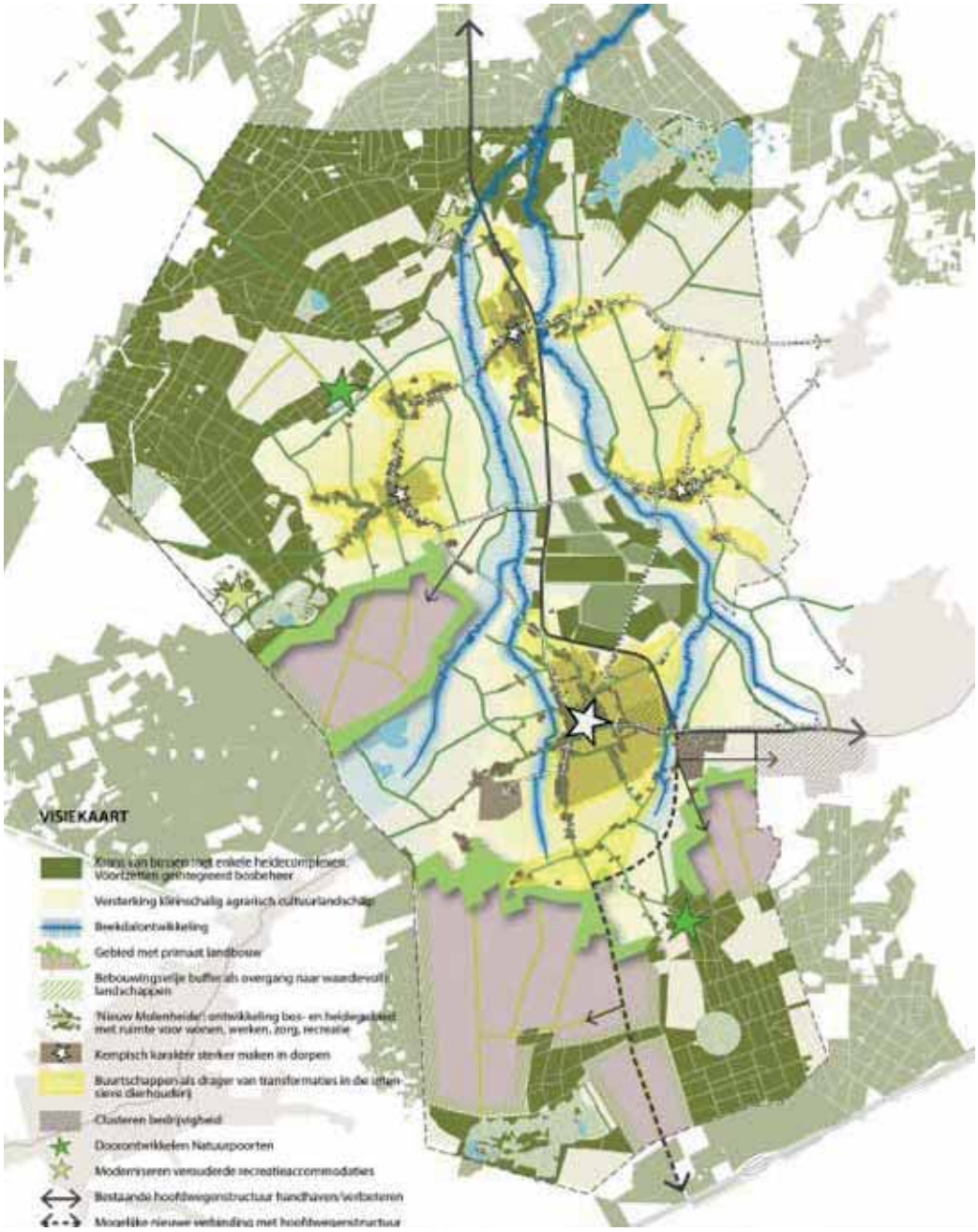

Omgevingsvisie Reusel-De Mierden (H+N+S, mei 2018)

Met zonneparken naar een duurzamer landelijk gebied (H+N+S, 2017 - heden)

Ontwerprondes

In de ochtend werken we integraal, maar per groep met focus op een ander thema, op schaalniveau (1:50.000). Het gaat daarbij om welke kansen er zijn en waar die zijn. Hoe hangen de verschillende opgaven samen? 's Middags werken we in dezelfde groepen. Dit keer zoomen we in op 3 verschillende deelgebieden (1:25.000) en proberen de vraagstukken van de ochtend te vertalen en verder te ontwikkelen. In deze ronde maken we schetsen van kansrijke gebieden en ontwikkelingen en en benoemen de ruimtelijke principes/bouwstenen.

Groep landbouw, water, natuur (ochtend)

Er zijn twee grote zones in het gebied:

- Het Vechtdal met omliggend gebied dat voor natuur, recreatie en toerisme van groot belang is. Toerisme is hier een verdienmodel. Dit gebied kan verder worden versterkt. De uitdagingen zijn niet zo groot.
- Het grote landbouwgebied tussen Vechtdal en Reest. Hier spelen diverse vraagstukken. Hier gaan we met name op in.

In het Vechtdal worden veel provinciale natuurbeheer subsidies verstrekt (23 mio/ jaar). In het landbouwgebied komt de subsidie van de EU.

Waterberging

Van groot belang is berging van regenwater in de bodem en in de haarvaten van het systeem. Sponswerking. Dit vergt ook ruimte waarin enige veerkracht/ flexibiliteit in waterpeilen kan optreden. Met name in het oostelijk deel van het gebied (bovenstrooms) worden inspanningen verricht op het vasthouden van water.

Transitie landbouw

Het verdienmodel van de landbouw leunt straks voor een groot deel op natuur, op de gezondheid van de productie en op maatschappelijke nevenfuncties. Bodemkwaliteit wordt verbeterd door een ruimer vruchtwisselingsysteem in de akkerbouw en door betere agro-ecologie en minder mest en gifstoffen. Nieuwe systemen zoals melk en noot, agroforestry, notenbomen. Schaalvergroting zet door: minder maar grotere boeren.

Beleving

Meer natuur voor de mens. Toegankelijkheid langs natuurlijke structuren, zoals beheerstroken langs de vele watergangen die overigens veelal niet in eigendom van het waterschap zijn. Investeringen in natuurlijke netwerken kan ertoe bijdragen dat de

Onderscheidt tussen Vechtdal met belang voor natuur en recreatie en tussenliggend agrarisch gebied

mensen medegebruiker worden van het landschap en zich ook mede eigenaar voelen van het buitengebied.

Ontwikkeling van coöperaties
Meer samenwerking in het gebied. Coöperaties verdelen lasten en lusten. In het watersysteem, in de kringloop van akkerbouw en veehouderij en in energieopwekking. Deze coöperatievormen kunnen een verschillende omvang hebben. De energiecoöperatie kan mogelijk grootschaliger worden dan een landbouwkringloop. Coöperaties t.a.v. windenergie kunnen aanzienlijk gelden verwerven ter investering in hun landschap of als persoonlijke verdienste. Er zijn diverse afdrachten vanuit de windproductie voorstelbaar van waaruit mensen die enige betrokkenheid of overlast ervaren van het windpark vergoedingen ontvangen.

Groep landbouw, water, natuur (middag)

Deze groep neemt het middengebied als focus om de principes van de ochtend verder uit te werken

Groenblauwe dooradering
Groenblauwe dooradering versterkt het natuurlijk systeem en zorgt ook voor een aantrekkelijker landschap. Deze dooradering vindt op enkele schaalniveaus plaats:

- Kleinschalige langs alle kavelranden, sloten en bermen. Met enkele meters breed wordt een bijdrage geleverd aan biodiversiteit en plaagbestrijding
- Iets grootschaligere structuren (tientallen meters breed)die de vele stroken verbinden en zorgen voor uitwisseling van insecten en kleine zoogdieren. Tevens waterberging. Vooral langs grotere

waterlopen. Met een verfijnd systeem van smalle en brede structuren ontstaat ook een verbinding tussen Vechtdal en Reestdal

- Rondom de grote kernen ontstaan groene zeer diverse zones waar meer ruimte bestaat voor verbrede functies, streekproducten o.a. voor recreatie. Dit gaat ook samen met aanplant en ontwikkeling van meer groen

Bos in de flanken

Nabij grote boscomplexen wordt nieuw bos van loofhout toegevoegd. Er ontstaan robuustere bossen, nieuwe CO2 vastlegging die aansluit bij de bestaande karakters (randen van Vechtdal). Achterliggende ambitie: in Overijssel is 12.500 ha. bos nodig als we de totale bouwproductie van 2000 woningen/jaar in hout willen uitvoeren.

Windenergie

We kiezen voor grootschalige concentratie. De meeste ruimte is er in het westelijk deel van het gebied tussen Nieuwleusen, Dalfsen, Zwolle en Hasselt. In dit gebied is ruimte voor 50 tot 150 windturbines.

Dit levert hier een zeer sterk veranderd landschap op. Het kan voor mensen die hier reeds wonen vervreemdend zijn. Na gewenning of voor nieuwvestigers kan hier nieuwe kwaliteit worden beleefd, mits er waardering is voor de opwekking van duurzame energie. Bewoners in en om dit landschap kunnen profiteren van de energie-opbrengsten. Belangrijk hiervoor is dat er een vorm van coöperatie ontstaat waarbij mensen delen in de lusten en er vergoeding ontstaat voor de lasten.
Daarnaast is er een grote inrichtingsopgave waarbij in het gebied veel meer variatie in hoge en lage beplantingen moet ontstaan waardoor de dominantie van windmolens enigszins beperkt wordt vanaf sommige routes.
Een tweede concentratiegebied voor windturbines kan meer oostelijk in het landbouwgebied komen. Dit kan tussen Nieuwleusen en Ommen of in het akkerbouwgebied ten noordoosten van Ommen. Hier is ongeveer ruimte voor 20 tot 50 turbines.

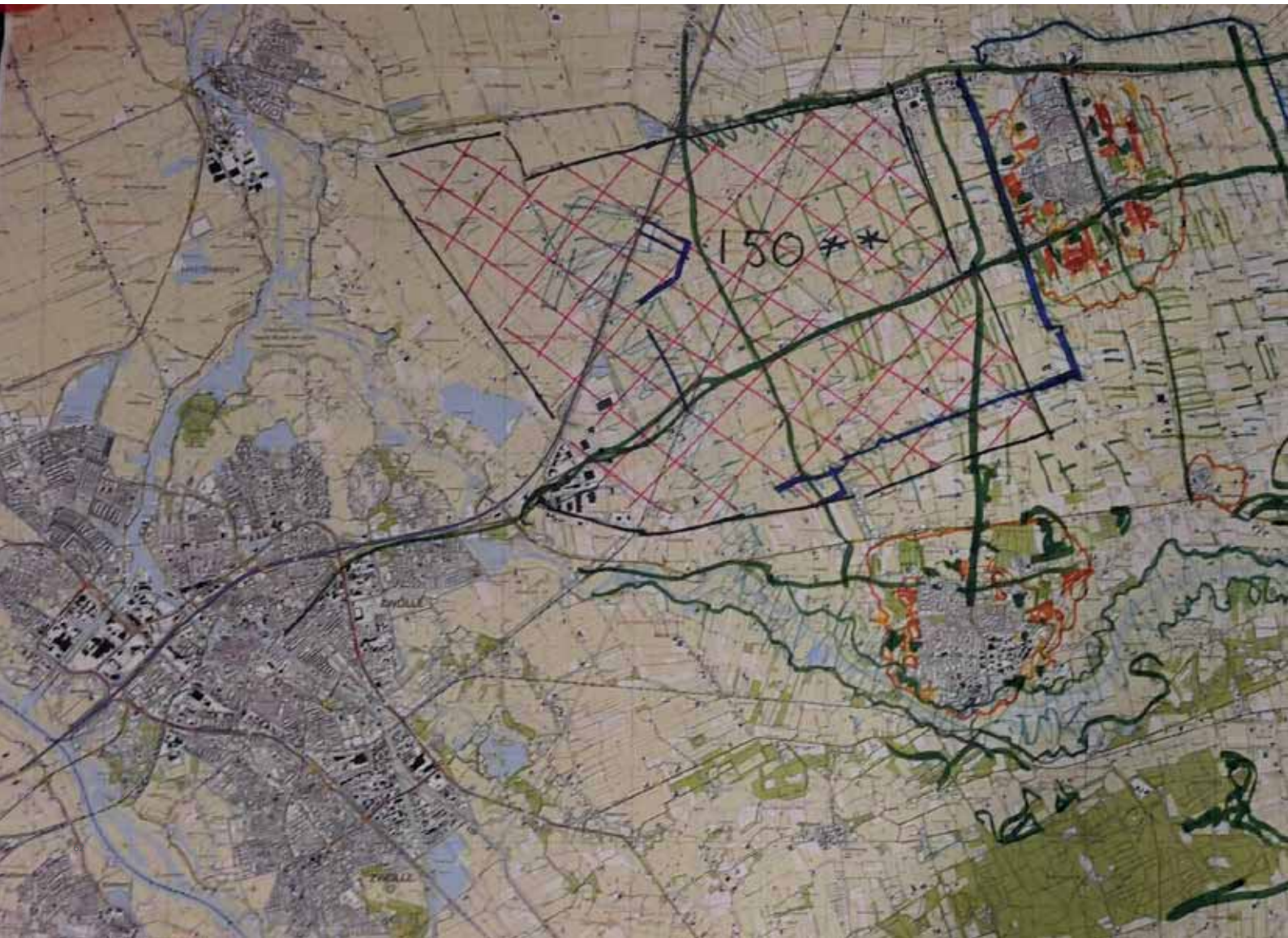

Landbouw met groenblauwe dooradering, bos in de flanken en grootschaligeconcentratiewindenerige

Groep energie, bouw en mobiliteit (ochtend)

Robuuste groene verbindingen tussen beekdalen
Drie groene ecologische verbindingen tussen Vecht- en Reestdal, kwalitatief hoogwaardige gebieden:

- Ecologische verbindingszones
- Herstel landschapselementen rond de kavels, lanen
- Groene routes
- Eventueel nieuwe natuur, ook behoud van landbouwgronden maar met hoge ambitie biodiversiteit
- Zones met bos (in relatie tot de windmolens)
- Erfwonen, meer kwaliteit in deze zones maakt wonen aantrekkelijker

Ontwikkelingsproces van deze zones: patchwork, per kavel.

Tussengebieden
Overige gebieden in deze zone voor windenergie i.c.m. zonnevelden en landbouw. Voor opstelling windmolens/zonnevelden zijn twee opties denkbaar:

- Langs de bosranden zodat de richting van de windmolens en het bos elkaar versterken
- In het midden van de tussengebieden

Door de relatie met het bos zijn de windmolens minder dominant vanuit de hoogwaardige zones. De windmolenopstellingen vallen onder gebiedscoöperaties, de opbrengst komt het gebied ten goede (o.a. groene ecologische verbindingszones). Langs het spoor kan uitbreiding plaatsvinden van

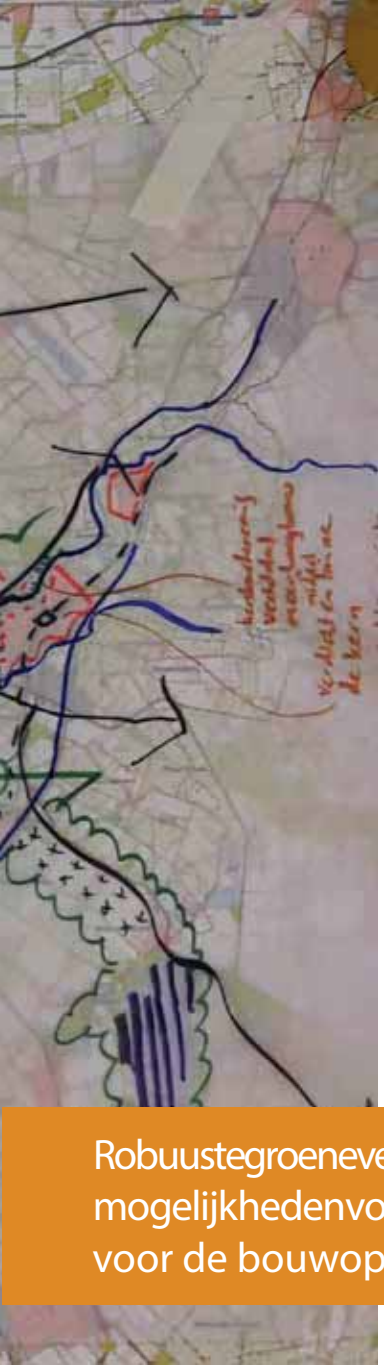

Robuustegroeneverbindingenmet mogelijkhedenvoorwind,kansen voor de bouwopgave

de bestaande windturbines. Inzetten op verhogen ruimtelijke kwaliteit in het gebied rondom de windmolens of inzetten op een grootschalig energielandschap en mensen uitkopen. Tussen Vriezenveen en Vechtdal is een vergelijkbare verbindingszone denkbaar met aangrenzend een windturbine-opstelling.

Bouwopgave

- Mogelijkheden voor Vechtpoort bij Zwolle met nieuw station.
- Nieuwleusen kan verdicht worden met meer appartementengebouwen langs de Burg. Backxlaan
- Harderberg niet verder uitbreiden maar op diverse plaatsen verdichten. Langs de Vecht een kwaliteitsslag maken met herstructurering en nieuwe appartementengebouwen. Niet bang zijn voor wat meer hoogte.

Snelle fietsverbindingen

- Tussen Zwolle en Dalfsen (Nieuwleusen) en verder naar Ommen en Harderberg.
- Snelle recreatieve fietsverbinding langs de zuidkant van de Vecht.

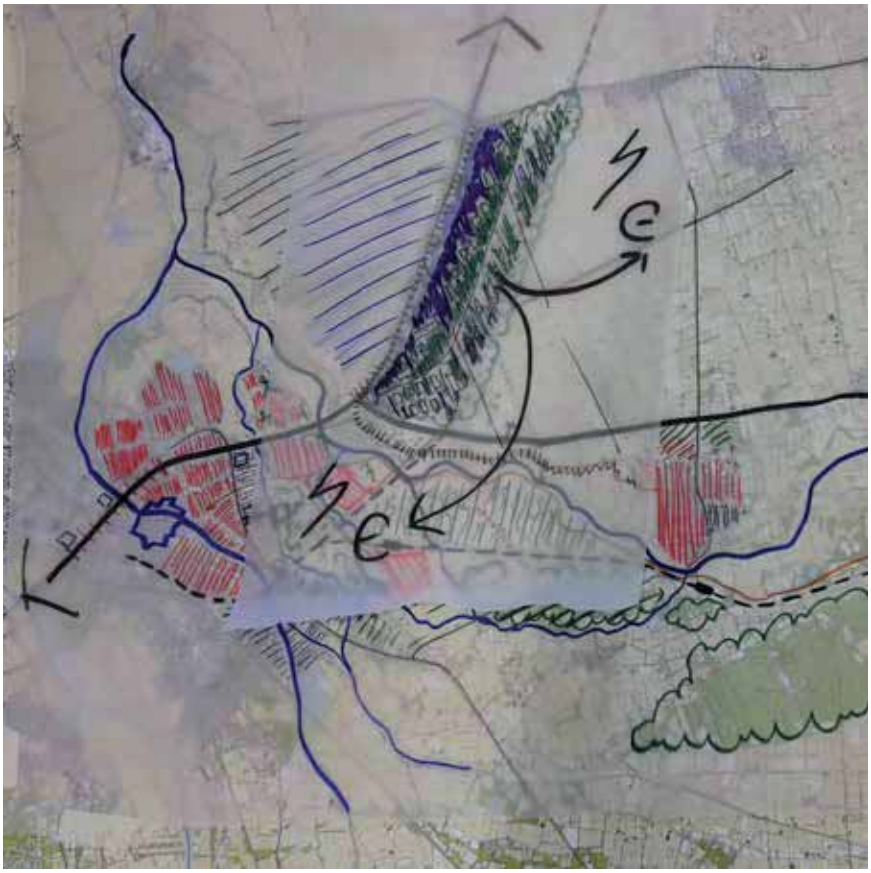

Groep energie, bouw en mobiliteit (middag)

Deze groep neemt het gebied rond Zwolle en Dalfsen als focus en zet in op het creëren van een hoogwaardige Vecht als uitloopgebied voor de steden en waterveiligheid als hoofdopgave.

Zwolle

- A28 ondertunneld, ruimte voor verdichten van de stad
- Centrum voor fiets/voetganger, auto te gast (30 km), het moet onaantrekkelijk gemaakt worden om met de auto de stad in te gaan, dat geeft beperking van automobiliteit en maakt fiets en OV aantrekkelijker. Hubs langs de invalswegen.
- Herstructurering industrieterreinen voor woningbouw
- Dan blijft er nog steeds een woningbouwopgave over van 5.000 woningen: Vechtpoort (gekoppeld aan bestaand klein lint), met nieuw station (ook voor diegenen, die nu naar Dalfsen uitwijken, maar die op deze manier in Zwolle kunnen blijven)
- Combineren met waterberging van de Vecht: oude armen van de Vecht herstellen, overstromingsgebied, groenblauwe dooradering met natuurgebied en aantrekkelijke recreatieve routes. Bestrijding hitte-eiland effect.

Dalfsen

Uitbreiding aan de noordkant van Dalfsen. Hier kan Dalfsen uitbreiden zonder dat het ten koste gaat van relatie met het landschap, mogelijk met verbetering. Concept: landgoedwonen, ruimte voor appartementengebouwen, Tiny houses, schuurwoningen in parkachtige omgeving.

Snelfietsroutes

- Route naar nieuwe wijk Vechtpoort
- Oude tak van de Hessenweg met bestaand plan voor route naar Dalfsen. Ook verbinden met route langs Dedemsweg naar Nieuwleusen
- Route langs de zuidelijke Vechtdijk, opwaarderen voor fietsers, auto te gast
- Route langs de zuidelijke Vechtdijk verder doortrekken langs de Rechterensedijk, opwaarderen voor fietsers, ook hier: auto te gast
- Ten zuiden en aan de zuidkant van Dalfsen geen doorgaand autoverkeer meer, auto te gast. Dit zijn/worden doorgaande fietsroutes en recreatieve routes. Nu combineert dat slecht met autoverkeer en is de druk op meer autoverkeer groot. Hier is autoverkeer bijv. uit Dalfsen wat de Hessenweg zou moeten gebruiken

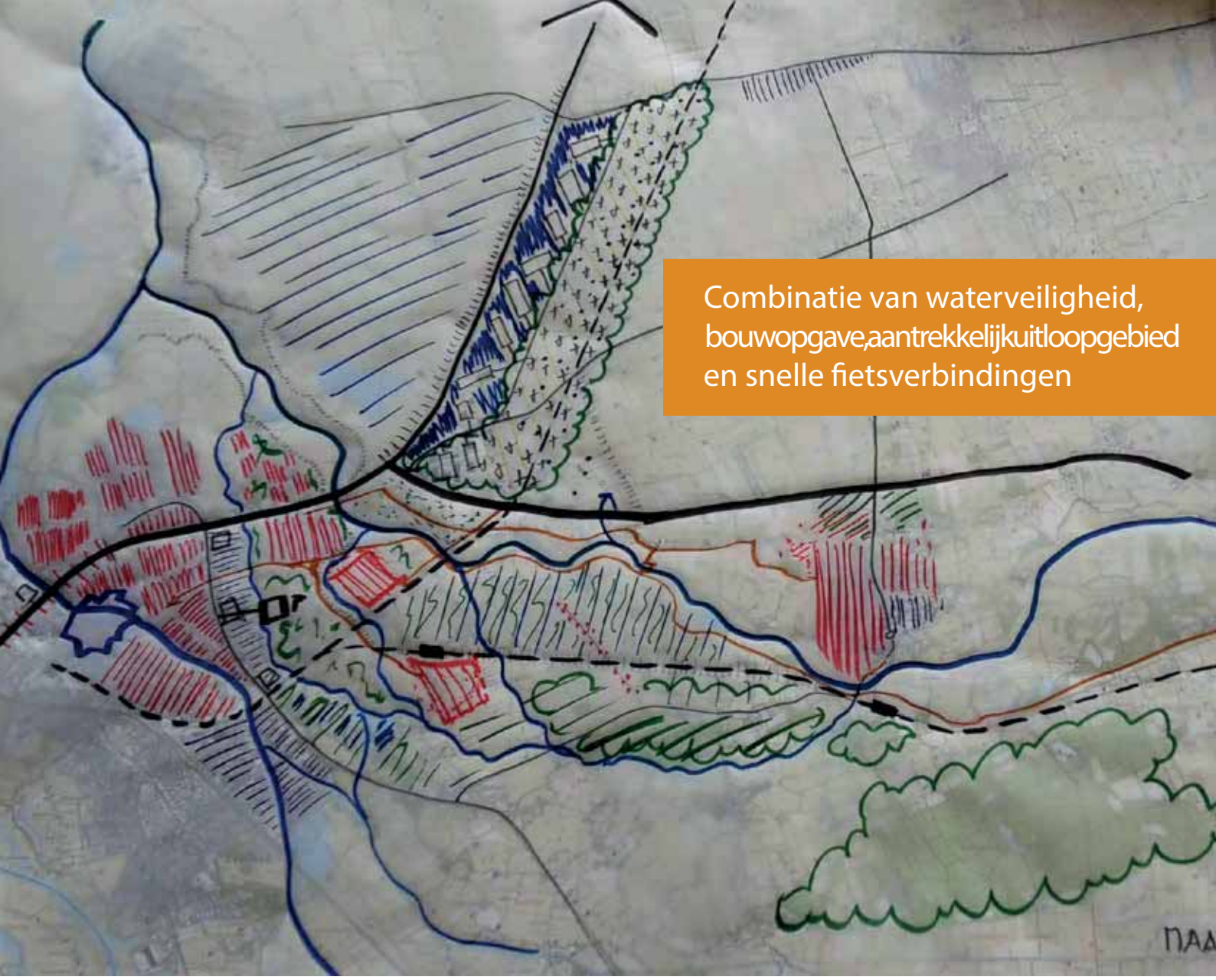

Combinatie van waterveiligheid, bouwopgave,aantrekkelijkuitloopgebied en snelle fietsverbindingen

Vecht bij Zwolle
De trechter van de Vecht bij Zwolle krijgt twee overstromingsgebieden (i.p.v. verhogen dijken wat na 2050 geen duurzame oplossing meer is):

- Zuidelijk bij de Vechtpoort
- Noordelijk met een nieuwe dijk van de stuw de Vechterweerd tot aan de spoordijk. Het gebiedje westelijk van die dijk, de zone tussen spoor en A28 en het gebied rond de Steenwetering kan gefaseerd overstromen (met doorlaten in de spoordijk en de A28

Hessenpoort, zone tussen spoor en A28
Gekozen is om dit gebied te transformeren naar een energielandschap met de mogelijkheid industriële bedrijvigheid mee te ontwikkelen.

- Energielandschap: maximum aantal windturbines met bos voor CO2-opslag en houtproductie voor de bouw, tevens overstromingsgebied
- Uitbreidingsmogelijkheid voor de Hessenpoort alleen langs de A28 (nu zijn er al twee nieuwe fases voorzien, mogelijk ook langs de Hessenweg). Wenselijk zou zijn dat de bedrijfshallen meerlaags worden
- Met de voorwaarde dat in Dalfsen, Nieuwleusen, Ommen, etc. alleen nog binnen de bestaande contouren wordt gebouwd of terrein wordt teruggegeven aan het landschap
- Zonnepanelen op de daken en over alle infrastructuur, parkeerplaatsen, etc.
- Langs de A28 water en nieuwe natuur (referentie Natuurgebied de Olde Kene bij Hoogeveen)

Dit gebied moet geld kunnen genereren voor groen-blauw rond de Hessepoort en de nieuwe groene verbindingen tussen Vecht- en Reestdal.

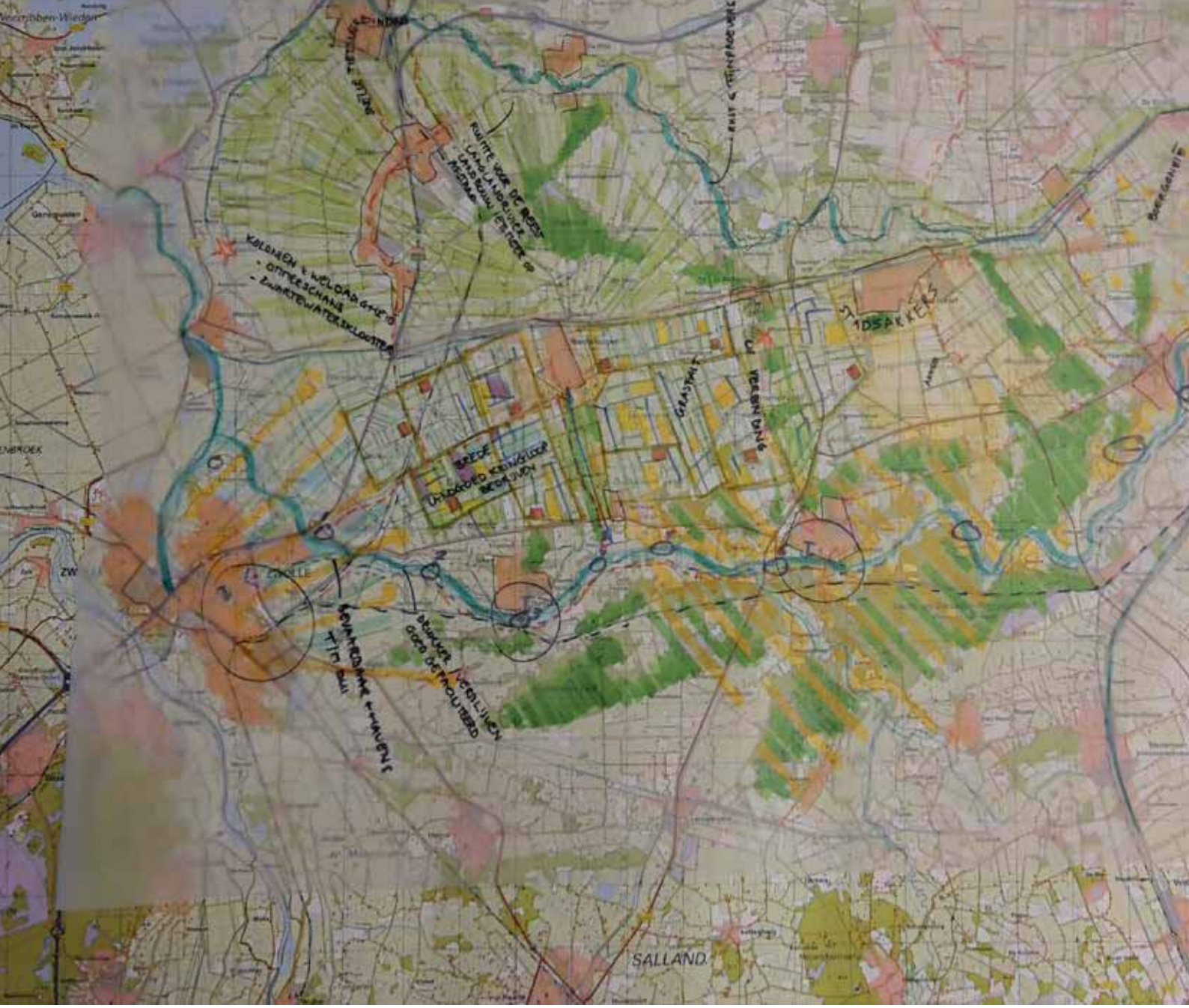

Groep klimaat, landbouw en recreatie (ochtend)

Het gebied spant zich op tussen Reest en Vecht

- De Reest als rivier voor rustzoekers en fijnproevers. Van 'Boergondië' in het oosten tot Meppel. De Reest krijgt veel meer ruimte om de natuur en het water maximaal de ruimte te geven. Gecombineerde klimaatfunctie met de Vecht > beekdal-brede benadering
- De Vecht als leisure-rivier, met steden, havens, campings, kano varen, 10-toren-plan, etc.
- Corridors door het gebied om bruggen te slaan van Vecht naar Reest. Maatwerk-ingrepen tussen Dalfsen en Nieuwleusen, tussen Ommen en Balkbrug en tussen Hardenberg en Dedemsvaart

Kringlooplandbouw op verschillende schalen

- Het gebied tussen Zwolle en Arriërveld kan een zone zijn van robuuste nagenoeg zelfvoorzienende kringloopbedrijven met zowel akker als weiland. Landgoed-achtige eenheden met een dekkende grondgebonden exploitatie. Verbrede multifunctionele erven voor een extra (belevings)dimensie
- Grasland bij Staphorst en akkercomplex ten zuiden van Dedemsvaart hebben al veel dwarsverbanden. Kansen om daar een regionaal gesloten systeem van te maken. Aanvullend 'stadsakkers' bij Dedemsvaart
- Boergondië als streekvoedsel / belevingslandschap uitloop van Hardenberg, Slagharen (en Dedemsvaart).

De hoogwaterpiek uit Duitsland kan zo worden opgevangen. Kringlooplandbouw moet leiden tot meer organische stof en daardoor water vasthouden in de haarvaten van het systeem.

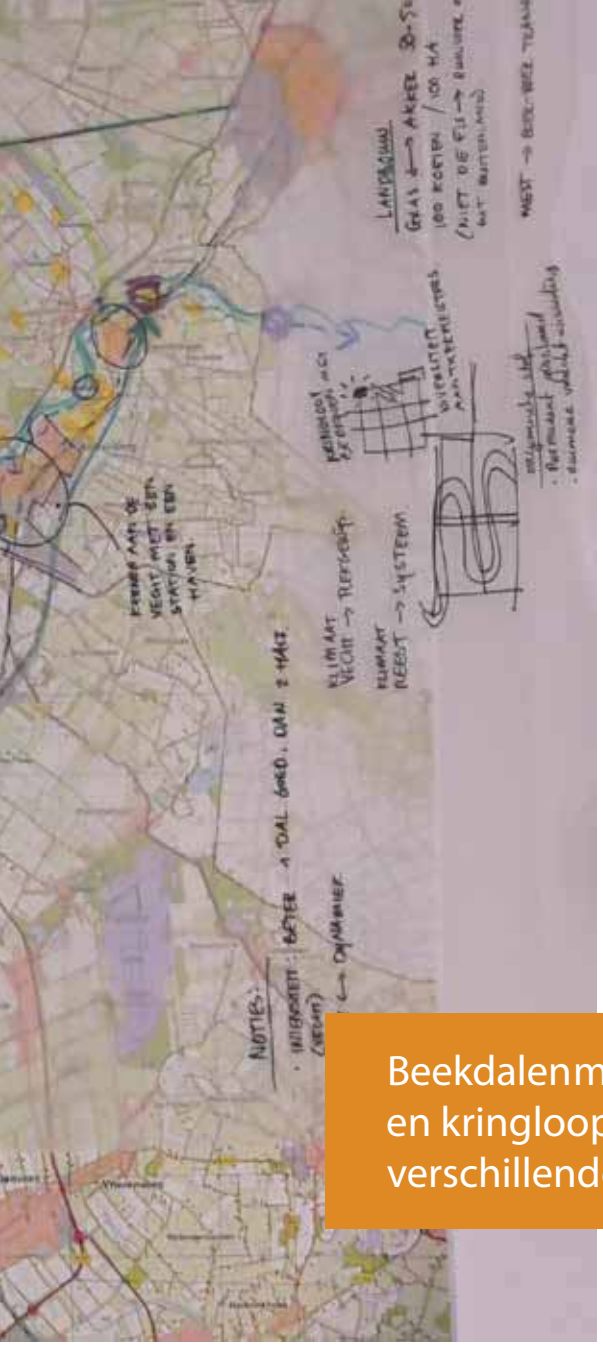

Beekdalenmeteigenidentiteit en kringlooplandbouw op verschillende schaalniveaus

Groep klimaat, landbouw en recreatie (middag)

Deze groep werkt in het oostelijk deel van de regio de ideeën van de ochtend verder uit.

- Vechtpark als XL-Groote-Scheere > woningbouw gecombineerd met natuur, recreatie, waterveiligheid en transitie naar grondgebonden kringlooplandbouw. Gramsbergen en Hardenberg zijn parksteden in dat grote Vechtpark
- Aan de oostkant van Hardenberg wordt bedrijvigheid gecombineerd met stadsbos / windbos
- Stadslandbouw tussen Collendoorn en Hardenberg
- Tussen Gramsbergen, Slagharen en de Krim vertellen lintdorpen als Ane, De Schans en Oud-Lutten iets over de ontwikkeling van het landschap. Van wonen waar het kan, ontginnen tot koloniaal turf winnen. Landgebruik sluit hier aan op de historische ondergrond, met natter wordende gronden (berging) op de lagere delen en waarbij de lange stroken in het veenkoloniaal landschap zich lenen voor lijnopstellingen van windmolens en grootschalige natuur-eenheden / bosblokken
- Kampen en essen zorgen in andere delen voor een prachtig landschappelijk decor

Vechtpark, stadslandbouw en landschappen die een verhaal vertellen

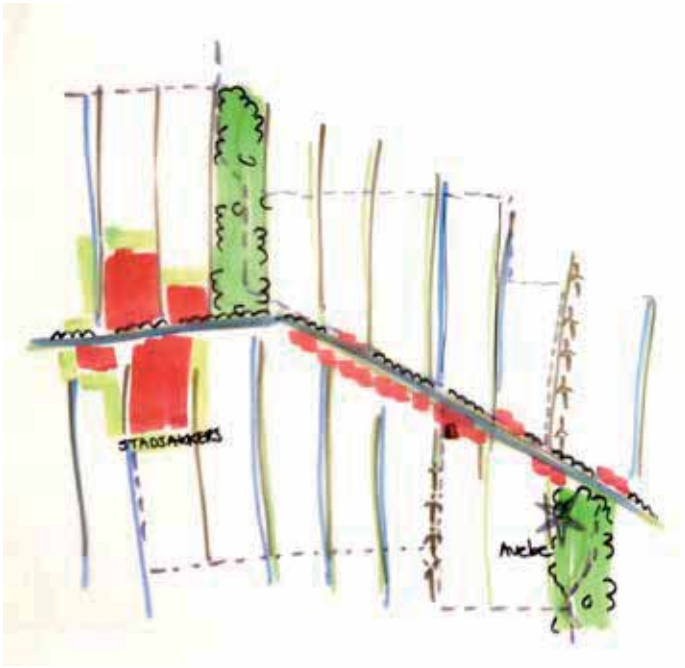
STADSAKKERS

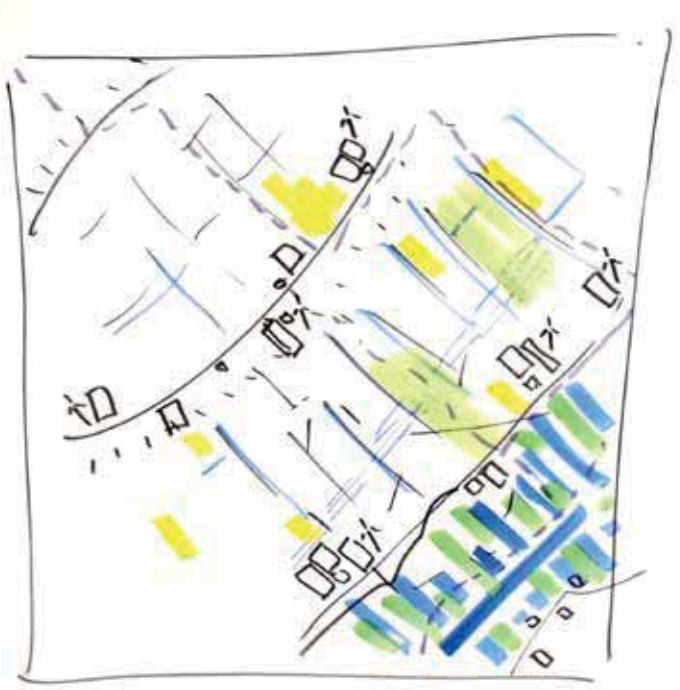

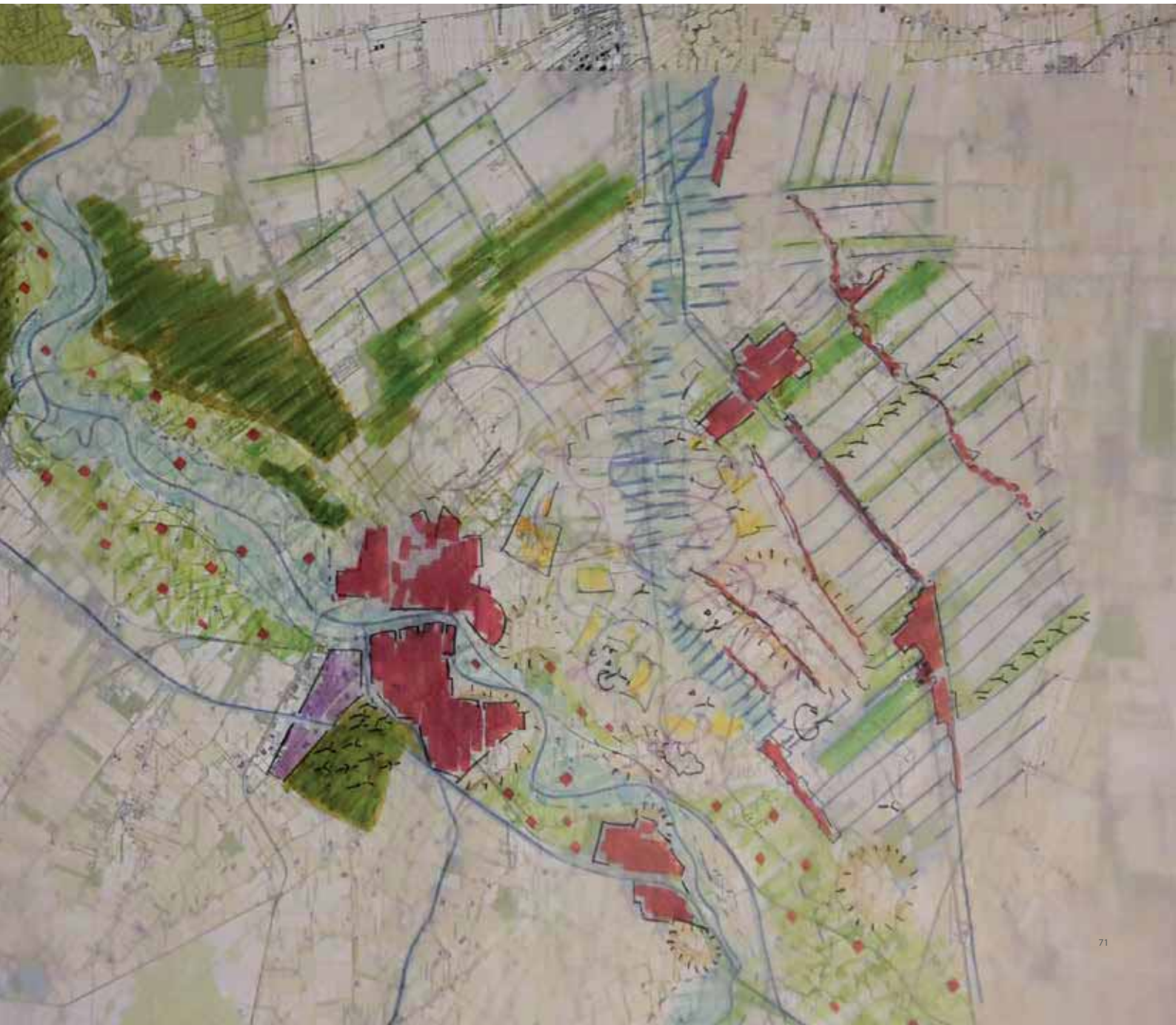

Conclusies en aanbevelingen

- Grote thema's en opgaven worden niet uit de weg gegaan deze dag. Het perspectief van de lange termijn en gevraagde open blik maken het mogelijk te schetsen aan een veranderend landschap met mogelijkheden voor het plaatsen en inpassen van grote ruimtelijke vraagstukken. Er worden in verschillende teams bijvoorbeeld mogelijkheden geschetst voor de grootschalige opwekking van hernieuwbare energie, de bouwopgaven, de wateropgave en de versterking van de natuur.

- Daarbij wordt er met een integrale blik naar het gebied gekeken, koppelkansen en meervoudig ruimtegebruik werden goed geïmplementeerd. Het lijkt een natuurlijke manier van kijken en werken.

Hoogveenontginningslandschap

- Er wordt duidelijk nagedacht over uitstraling en identiteit van de verschillende gebieden, zowel in de huidige situatie als over een evt. toekomstige signatuur. Dit kan goede aanknopingspunten bieden voor verdere ruimtelijke ontwikkelingen. Het geeft de mogelijkheid een herkenbaar verhaal op te bouwen rond toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen en transities.

- Er lijken kansen voor (uitbreiding van) het landschappelijk raamwerk. Tot nu toe is er vooral geschetst op het verbinden van beide beekdalen met robuuste noord-zuid gerichte groenstructuren (oude ontginningsrichting). Interessant zou zijn of het toevoegen van een landschappelijke structuur in oost-westrichting, bijv. langs de hoofdontginningslijn (De Dedemsvaart) aanknopingspunten kan bieden.

- Hoewel er in de schetssessies aandacht is voor de (toekomst en omvorming van de) landbouw, met een landbouwspecialist 'aan tafel', is het moeilijk om zinvolle perspectieven voor dit vraagstuk te schetsen in een zo korte tijd. Het is een groot en relevant, maar ook zeer complex onderwerp.

- We zijn, als ruimtelijk ontwerpers, gewend om lange termijn perspectieven te schetsen en de weg er naartoe inzichtelijk te maken. Vaak gaat het daarbij om gebieden met één of enkele eigenaren, eigendommen van de overheid of natuurbeherende organisaties. Voor het agrarisch gebied, met z'n vele eigenaren en belangen, is dit lastiger.

- Hoe krijgen en houden we een kwalitatief hoogwaardig en ruimtelijk samenhangend landschap, waarin oplossingen worden gevonden voor de vele opgaven die er spelen? De landbouw(sector) is daarbij een cruciale speler.

Noordwest Overijssel

Een weerbare kop. Schetsen aan een wenkend perspectief voor Noordwest Overijssel

4 juli 2019

Weidevol, Zwartsluis

Peter de Ruyter (Bureau Peter de Ruyter)

Peter de Ruyter landschapsarchitectuur

Verlangens voor de toekomst

- Karakter en eigenheid behouden
- Een plekje waar niets hoeft
- De gelaagdheid van het gebied respecteren
- Kiezels die lawine kunnen veroorzaken
- Rubuust watersysteem in duurzaam landschap
- Sociaal en cultureel in tact blijven (maatschappelijke volhoudbaarheid)
- Robuust landschap waar minder moet en meer mag
- Vanuit positieve drijfveer een mensen keuzes maken
- Gezond en rijk landschap
- Landschappen grensoverschrijdend verbinden
- Functies meer in lijn met aardkundig fundament, inclusief zonering rust en druk
- Wateropgave levert meer wieden op
- Je thuis voelen
- Diversiteit, in lijn met water en bodem, rendabel

Naar een weerbare kop

Natuurboerderij Weidevol in Zwartsluis was de passende locatie voor het ontwerplab over de ruimtelijke toekomst van Noordwest Overijssel. Hier zijn alle transities van toepassing, maar lijkt er door de aanwezigheid van het grootste laagveenmoerasgebied van Noordwest Europa - de iconische Weerribben Wieden - een accent te liggen op natuur, landbouw, klimaat en recreatie & toerisme.

Tegelijkertijd is een volhoudbare, toekomstbestendige ontwikkeling van dit prachtige, maar ook kwetsbare landschap gebaat bij het zoeken naar 'koppelkansen'. Welke transities kunnen we op een slimme manier aan elkaar koppelen, zodat het geheel meer wordt dan de som der delen?

Een toekomstbestendig watersysteem lijkt voor de Kop van Overijssel levensvoorwaarde nummer 1. Als we de unieke natuurwaarden van dit deel van de provincie serieus nemen, zullen er rigoreuze keuzes moeten worden gemaakt in het licht van de klimaatverandering. Kunnen we bodemdaling door verdroging en oxidatie van de veenbodem verminderen door juist de waterbergende kwaliteiten - de sponswerking - van veen centraal te stellen? Wat betekent dit voor de geohydrologie en het regionale (grond)watersysteem?

Gedurende de workshopdag kwam meerdere malen naar voren dat de eigenheid van de plek sterk is gekoppeld aan de sociaal/culturele tradities in Noordwest Overijssel. Mensen hechten zich aan het specifieke, niet aan het algemene. Het landgebruik, in dit gebied met name de melkveehouderij, is onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis, het heden én de toekomst van de Kop. Dit ontkennen zal averechts werken in termen van draagvlak en slagkracht om veranderingen door te voeren. Je kunt het watersysteem volledig op orde hebben met een randmeer en een groot moerasgebied, maar als daarbinnen geen boer meer kan boeren is het de vraag of het plan zelf wel volhoudbaar is.

Kortom, het gaat om het vinden van de goede balans tussen de verschillende transities die op Noordwest Overijssel afkomen. Hoe kunnen we komen tot 'Een weerbare én karakteristieke Kop' in het licht van de verscheideneheid aan opgaven én de sociaal/culturele tradities? Dit korte (beeld)verslag van de vruchtbare atelierdag in Zwartsluis is opgebouwd uit een aantal lessen. De 'lessons learned' worden geïllustreerd met schetsen die gemaakt zijn op de dag zelf en aangevuld met referentiebeelden. Een samenvattende manier van denken, zoals toegepast in het Lage Midden van Friesland, vormt het scharnier naar een mogelijke verdere verdieping van de toekomstige landschappen van Overijssel.

Ir Peter de Ruyter, landschapsarchitect

Lessons learned

De ‘lessons learned’ worden geïllustreerd met schetsen die gemaakt zijn op de dag zelf en aangevuld met referentiebeelden. Een samenvattende manier van denken, zoals toegepast in het Lage Midden van Friesland, vormt het scharnier naar een mogelijke verdere verdieping van dit ontwerplab.

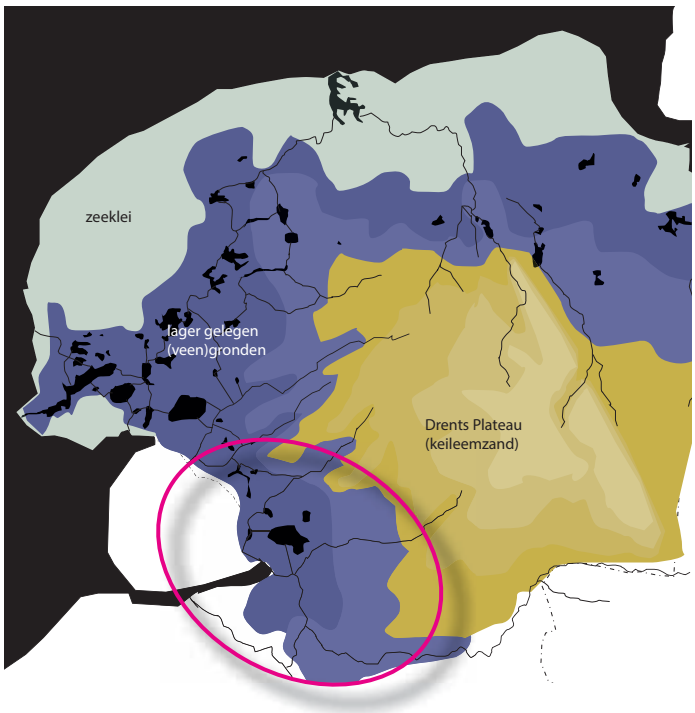

Ligging studiegebied op de flank van het Drents Plateau (bron onderlegger: ‘Kansen voor een otterlandschap’, werkatelier It Fryske Gea, Atelier Fryslân, 2012)

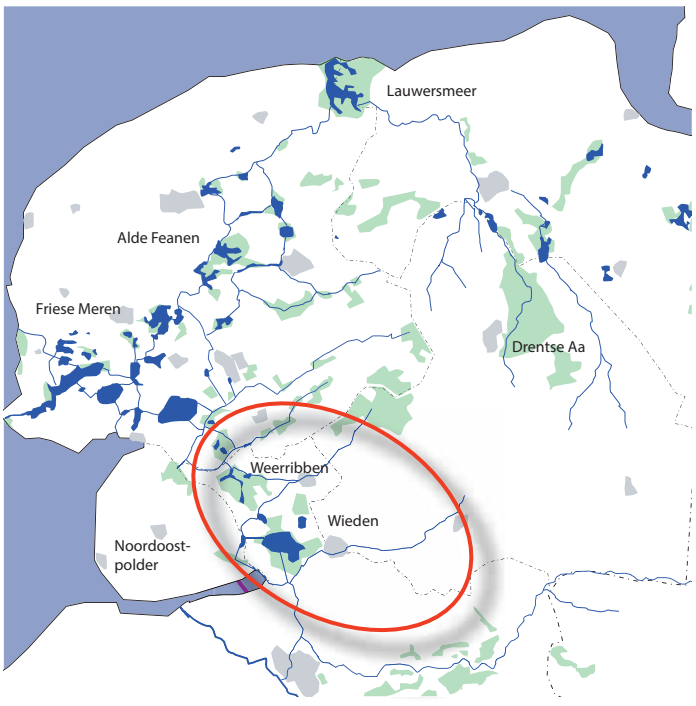

Fysieke en (geo)hydrologische relaties studiegebied met bekensysteem Drents Plateau en Noordoostpolder

1. Kijk over de grenzen van het gebied en de provincie heen

Grensoverstijgend grondwaterstromen
Grondwaterstromen houden zich niet aan provinciegrenzen. In de Kop van Overijssel is er sprake van een moerasnatuurkerngebied (Nationaal Park Wieden Weerribben), dat van oorsprong werd gevoed door regenwater, een aantal beken (oppervlaktewater) en grondwater als kwelstroom vanuit het Drents Plateau. Tussen de verschillende typen water bestond een stagnante balans, waardoor veengroei kon plaatsvinden. Door het huidige landbouwkundige gebruik - met een diepe ontwatering - daalt de veenbodem in de Kop fors én is de aanzuigende werking van het grondwater aanzienlijk toegenomen. Onderzoek naar grondwaterstromen in Friesland geeft aan dat het geohydrologische beïnvloedingsgebied 2,5 keer de oppervlakte van het laagveengebied zelf is (Osinga et al., 2014). De beekdalen op de flank van het Drents plateau, zoals de Tjonger, de Linde en het Koningsdiep, maar ook de Steenwijker Aa en de Wold Aa kunnen geleidelijk verdrogen door het wegzijgende grondwater richting het steeds lager liggende veenweidegebied. Ook internationaal hooggewaardeerde natte moerasnatuurgebieden als Wieden, Weerribben en Rottige Meente zullen naar verwachting langzaam 'leeglopen' richting de omringende, diepontwaterde en dalende agrarische veengronden (wet van de communicerende vaten). In feite is sprake van één grensoverstijgend geohydrologisch systeem wat dan ook in samenhang moet worden bekeken; kijk over de grenzen van het gebied en de provincie Overijssel heen!

De ligging van de Noordoostpolder (NOP) is binnen het geohydrologische systeem van Overijssel allesbepalend. Door het ontbreken van een randmeer tussen het nieuwe en oude land is er sprake van een enorme aanzuigende werking door de verdiepte ligging van de NOP op het kwetsbare moerasnatuursysteem. 'Willen we het gebied bij elkaar houden, dan zullen we keuzes moeten durven te maken', zoals een deelnemer aan het atelier het formuleerde. Of nog scherper geformuleerd; wil je tot een volhoudbaar en vitaal hydrologisch systeem komen in Noordwest Overijssel dan is de aanleg van een randmeer (als natte barrière voor diepliggende grondwaterstromen) op de grens van het oude en nieuwe land onontkoombaar.

Kringlooplandbouw; Kop en NOP trekken samen op
Een tweede reden om over de eigen provinciegrenzen heen te kijken zijn de kansen om binnen de transitie van de landbouw in de Kop een samenwerking aan te gaan met de akkerbouwers in de NOP. Kop en NOP kunnen elkaar ver-sterken in het licht van de kringlooplandbouw, zoals gepropageerd door onze Minister Schouten. Juist het sluiten van kringlopen op het gebied van voer en mest lijkt kansrijk in de samenwerking tussen melkveehouderij en akkerbouw op de grens van Overijssel en Flevoland. Nader onderzoek is noodzakelijk.

Flyway 'grote vuurvlinder'
En derde reden om over de eigen provinciegrenzen heen te kijken zijn de specifieke en bijzondere natuurwaarden. Net zoals grondwaterstromen houden specifieke soorten zich niet aan provinciegrenzen. Een iconische en endemische soort voor Weerribben en Rottige Meente, is de grote vuurvlinder. De grote vuurvlinder zal naar verwachting uitsterven als er geen maatregelen worden genomen. Om de soort te behouden is het noodzakelijk dat op de bestaande vliegplaatsen de biotoop blijft bestaan. In de laagveenreservaten moet meer geschikt leefgebied komen en de totale oppervlakte geschikt leefgebied in Noordwest-Overijssel en Friesland moet worden uitgebreid, allereerst nabij de huidige vlieggebieden, maar daarna ook elders. De prachtige vlinder heeft alles in zich, om naast de otter, als 'ambassadeur' van het gebied te gaan functioneren. Maar dan zal wel de 'flyway' moeten worden versterkt en uitgebreid.

Grote vuurvlinder
(foto: Henk Bosma via Vlinderstichting)

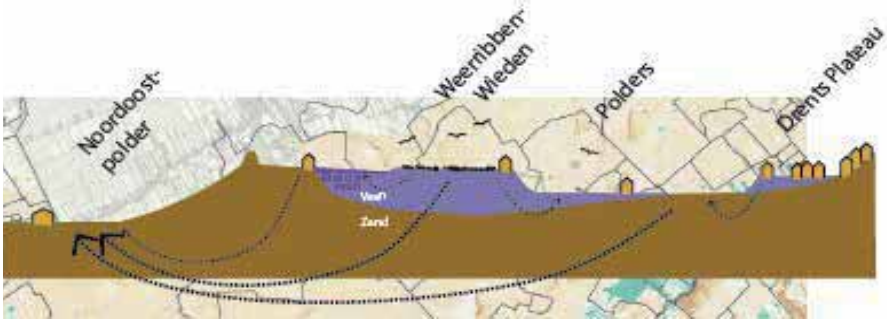

Aanzuigende werking diepgelegen Noordoostpolder en polders ten oosten van Weerribben Wieden

2. Koester de vertraging

Schoonheid
'Als ik stil in mijn kano tussen het riet van de Weerribben doorglij, ervaar ik pure schoonheid'. Deze ontboezeming van één van de deelnemers aan het atelier weerspiegelt dat wat vaak onuitgesproken blijft; de ervaring van schoonheid. Juist het gevoel van vertraging en rust in een drukke maatschappij is voor veel mensen bijzonder waardevol. Het groen/blauwe hart van Overijssel leent zich daar bij uitstek voor.

Dit betekent wel dat we die waarde moeten koesteren en actief beheren. Het 'faciliteren van traagheid' kent verschillende aandachtspunten:

- Het afwaarderen of 'knippen' van doorgaande wegen. Niet alles moet je met elkaar willen verbinden als je traagheid een 'natuurlijke' plek wilt geven. In het atelier werd als voorbeeld de Flevoweg bij Ronduite genoemd als plek om doorgaand verkeer te ontmoedigen.
- De relatie stad-land opnieuw bekijken. Op welke plekken faciliteer je toegankelijkheid en op welke plekken is er sprake van een 'natuurlijke zonering' met hindernissen.
- Ben je bewust van een complementaire werking. Traagheid bestaat bij de gratie van dynamiek/drukte en andersom (zie de 'werking' van een expressionistisch schilderij). De ontwerpopgave schuilt in de 'maat en schaal' van traagheid gebaseerd op de landschappelijke onderlegger. Wat is de maat en schaal van het groen/blauwe hart in relatie tot de omliggende steden als Zwolle, Steenwijk, Meppel en Emmeloord?

Traag reizen door de tijd
In het atelier werd gedurende de dag meerdere malen stilgestaan bij het punt van 'sociaal-culturele volhoudbaarheid'. Wat betekent dat precies? Een

Jan Frearks van der Bij 'Landschap met donkere bomen en keoien', 1977

deelneemster verwoordt het als 'Je thuis voelen' en legt de relatie met de verhalen en de geschiedenis van het gebied. Als je traag kunt reizen door de tijd betekent het ook dat je meer aandacht kunt hebben voor de specifieke eigenschappen van een plek; de verhalen. Voor de ontwikkeling van recreatie en toerisme is dit de kans om specifieke doelgroepen aan te spreken (de natuur- en cultuurtoerist), die meerdere dagen traag kan en wil verblijven in contrast met de de 'hop on - hop off' toerist in Giethoorn.

Natuur en recreatie samen laten groeien
Een interessante gedachte is om investeringen in recreatie - en bijvoorbeeld wonen in lage dichtheden of mobiel wonen ('narrow boats') - altijd gelijk op te laten gaan met investeringen in de natuur. Dit zou kunnen door het ontwikkelen van zogenaamde recreatie-coöperaties (omgeving Scheerwolde), waarvan de leden aandelen bezitten die kunnen worden geïnvesteerd in een aantrekkelijke omgeving. De zo noodzakelijke natte buffergebieden rondom de Natura 2000 gebieden (zie les 3) kunnen mede daardoor worden ontwikkeld, maar misschien nog wel belangrijker; er wordt draagvlak voor verandering gecreëerd.

Ruimte voor 'trage investeringen en subsidies die lang doorsijpelen' is ook een randvoorwaarde voor jonge boeren die een transitie willen maken naar aangepaste vormen van landbouw met meer ruimte voor natuur en recreatie. Onderzoek geeft aan dat een zekerheid voor 20/30 jaar is vereist, zodat zij met een gerust hart kunnen investeren in aangepaste vormen van natuurinclusieve landbouw en bijvoorbeeld moderne potstallen.

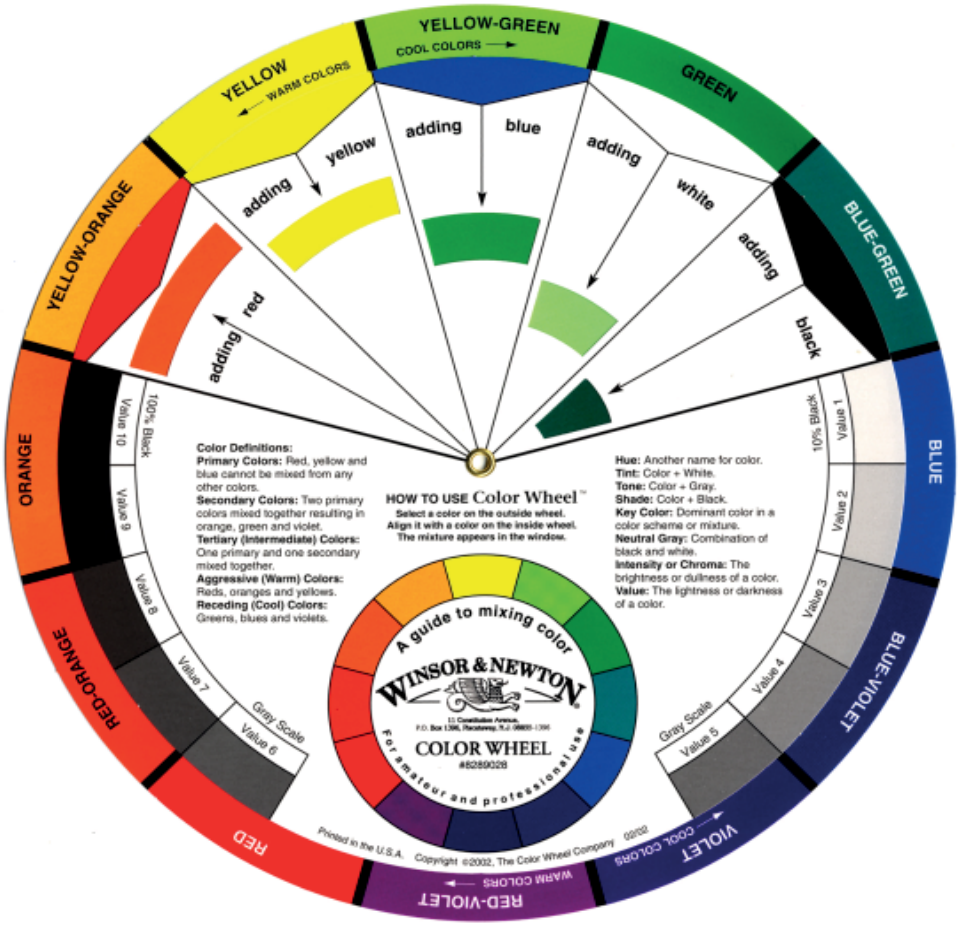

Complementaire kleuren versterken elkaar niet alleen, maar zorgen er ook voor dat afzondelrijke kleuren intenser worden geleefd.

3. Een weerbaar watersysteem ontwikkelen in het licht van de klimaatverandering, op basis van een gedifferentieerde, vitale bodem

Gevolgen klimaatverandering
Als gevolg van de klimaatverandering zullen de extremen in het weer binnen Nederland toenemen. De verwachting is dat er nattere winters zullen ontstaan en veel drogere zomers, met binnen die droge zomers een grotere kans op clusterbuien, waarbij binnen korte tijd in een klein gebied veel regen naar beneden komt. Om beter te kunnen anticiperen op die weersextremen zal het watersysteem - ook in Noordwest Overijssel - robuuster moeten worden uitgevoerd. Dit betekent meer ruimte om gebiedseigen water vast te houden en zo de extremen in het weer af te vlakken. Bijkomend voordeel van het langer vasthouden van water is dat de grondwaterstanden op natuurlijke wijze worden aangevuld. Juist hogere grondwaterstanden zijn essentieel om veenoxidatie en daarmee bodemdaling te beperken. Langer vasthouden van water dient te gebeuren op de flanken van het Drents plateau (ruimte voor de beek), maar ook in de dieper gelegen veenpolders, zoals Scheerwolde die daarmee als natte buffer dienen. De zo waardevolle natuur in Noordwest Overijssel is gebaat bij meer geleidelijke overgangen; bufferzones in de randen van de Weerribben Wieden en de opzet van peilen in de diepere veenpolders rondom. Op dit moment komen de natuurgebieden met een eigen hoog natuurpeil steeds meer als eilanden te liggen in een 'verschrompelende zee van veen'. Dit zorgt voor grote ecologische en hydrologische opgaven.

Belang van een vitale, gezonde bodem
Een gezonde en vitale bodem met een groot vochtvasthoudend vermogen is van belang voor boer én natuur. Steeds duidelijker wordt dat bijvoorbeeld regenwormen (en dan met name de pendelaar, de rode variant) van essentieel belang zijn voor een gezonde bodem. Een bodem die in staat is de grotere extremen in het weer opt te vangen. Door de bodem centraal te stellen en op basis van de (subtiele) verschillen in de bodem naar een gedifferentieerd peilbeheer te zoeken, gedurende de seizoenen (verschillen zomer- en winterpeil), kan een aantrekkelijker landschap ontstaan met meer kleuren, geuren en tal van (weidevogel)geluiden.

De Weerribben

Doodstille polders rondom Scheerwolde (sloten gedempt, grondwater zakt, bodem daalt)

Onderzoeker Dr. Jeroen Onrust op zoek naar rode- en grijze regenwormen voor een vitale bodem (bron: RUG)

Randmeer, Koekoekspolder en polders rondom Scheerwolde

Er lijken zich drie grote hydrologische opgaven in het studiegebied aan te dienen die vragen om een regie van bovenaf. Het gaat om de drainerende werking voor de Noordoostpolder, de Koekoekspolder in Polder mastenbroek en de polders rondom Scheerwolde aan de voet van de Weerribben Weiden. Als we de geohydrologische problemen in het gebied serieus nemen (met de verdroging van Weerribben Wieden als grootste opgave) dan lijkt een randmeer onontkoombaar. Dit betekent dat Plan Lely door voortschrijdend inzicht alsnog volledig wordt uitgevoerd. In het atelier werd gesuggereerd om er een Randmee 'plus'van te make met een staande mastroute in aansluiting op Lemmer en de Friese Meren. De oever zou ontwikkeld kunnen worden tot een brede klimaatdijk, als dijklandschap, met verschillende vormen van (landbouwkundig en recreatief) gebruik. De diepliggende Koekoekspolder met glastuinbouw in de Polder Mastenbroek kent ook een sterk aanzuigende werking op de omgeving. Modernisering van de glastuinbouw met vergaande vernatting en bijvoorbeeld de komst van een datacenter voor uitwisseling van restwarmte kan deze plek een kwaliatieve impuls geven als onderdeel van het snelle netwerk romdom het trage groen/blauwe hart van Weerribben Wieden. De polders rondom Scheerwold kunnen ingericht worden als natte bufferzone met aangepaste vormen van landbouw, wonen en recreatie (zie schetsen).

Inspirerende schetsen

Op de atelierdag is in korte tijd en met veel creativiteit een reeks van schetsen gemaakt. In de schetsen is aan de hand van de transitie-opgaven onderzocht wat de mogelijke, integrale ontwikkelingsrichtingen zijn voor het landschap van Noordwest Overijssel. De schetsen op de volgende pagina's prikkelen en vragen om een nadere uitwerking van de gesignaleerde koppelkansen.

Governance
Mede in het licht van de Omgevingswet (2021) wordt het steeds belangrijker om vooraf na te denken over het ontwikkelen van draagvlak voor veranderingen in het landschap. Hoe kunnen we belanghebbenden actief betrekken bij proces en inhoud van Ontwerplab Overijssel? Voor Noordwest Overijssel lijkt de ontwikkeling van een veenfonds, als gebiedsontwikkelingsfonds, kansrijk. Het fonds kan gevuld worden met gelden en (ruil)gronden. Gelden uit de vermeden CO2-emissie, maar ook uit provinciale en Europese fondsen voor de ontwikkeling van natuurinclusieve vormen van landbouw. Grond is van belang om een 'ruilverkaveling 2.0' op gang te brengen in het gebied en boeren keuzevrijheid te bieden. Hoe krijgen we de juiste boer op de juiste plek in het nieuwe landschap? Hoe creëren we nieuwe, geleidelijke overgangen in het veen? De nog resterende BBL-gronden van de provincie, maar ook de gronden van terreinbeherende organisaties (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten) kunnen hiervoor van belang zijn. Alleen door kruisbestuiving en nieuwe vormen van samenwerking zal het laagveenlandschap zich - in alle gelaagdheid - als waardevol cultuurlandschap kunnen blijven ontwikkelen.

Schetsen in 3 groepen
- Mobiliteit, recreatie en toerisme: Wat zijn de recreatieve en toeristische potenties van het gebied als geheel en hoe leid je dit in goede banen? Figuurlijk, welke vormen van toerisme en hoe verdeel je dat? Letterlijk, hoe is de bereikbaarheid en toegankelijkheid en hoe kan je hiermee sturen?
- Klimaat, landbouw, natuur en landschap: Groot probleem is de oxidatie van het veen door verdroging ten gevolge van de drainerende werking van de laaggelegen polders waaronder de NOP. Welke gevolgen heeft een evt. Vernatting van het gebied voor landbouw en natuur?
- Energie en bouwopgave: Zijn er mogelijkheden voor het opwekken van energie en waar liggen mogelijkheden voor woningbouw?

Middagsessie in drie groepen met dezelfde thema's, maar inzoomend op Wieden Weerribben zelf.

Groep Energie en bouwopgave (ochtend)

Het gebied vormt de Drents Overijsselse Delta tussen Meppel, Steenwijk en de NOP, deze delta wordt gevoed door tal van rivieren en beken. De delta grenst aan de IJssel-Vechtdelta in het zuiden en de Rottige Meente in het noorden.

De Wieden Weerribben zouden wat robuuster moeten worden om de intrinsieke waarden van het gebied beter te kunnen garanderen. Het voorstel is om het gebied in oostelijke richting uit te breiden door nieuwe Wieden te realiseren tussen Giethoorn en de A28. In deze nieuwe uitbreiding van het merengebied zijn ook mogelijkheden om een 'tweede Giethoorn' te bouwen teneinde het huidige Giethoorn te ontlasten. Het nieuwe Giethoorn biedt mogelijkheden voor de bouw van zowel permanente - als recreatiewoningen. Om de drainage van het hele gebied een halt toe te roepen zou het realiseren van een randmeer tussen NOP en WW en rond de Polder Scheerwolde en de Polder Giethoorn een goede oplossing zijn.

Wat betreft energieproductie heeft het gebied een verleden, namelijk dat van veenontginning. Het pittoreske moeras en waterlandschap leent zich niet voor grootschalige opwek d.m.v. wind. Wellicht zijn er mogelijkheden voor de opwek van energie door middel van zonnevelden in combinatie met rietvelden in de flanken van Wieden en Weerribben. In de flanken van de huidige Wieden Weerribben zijn ook mogelijkheden voor de bouw van enkele recreatiewoningen in een lage dichtheid.

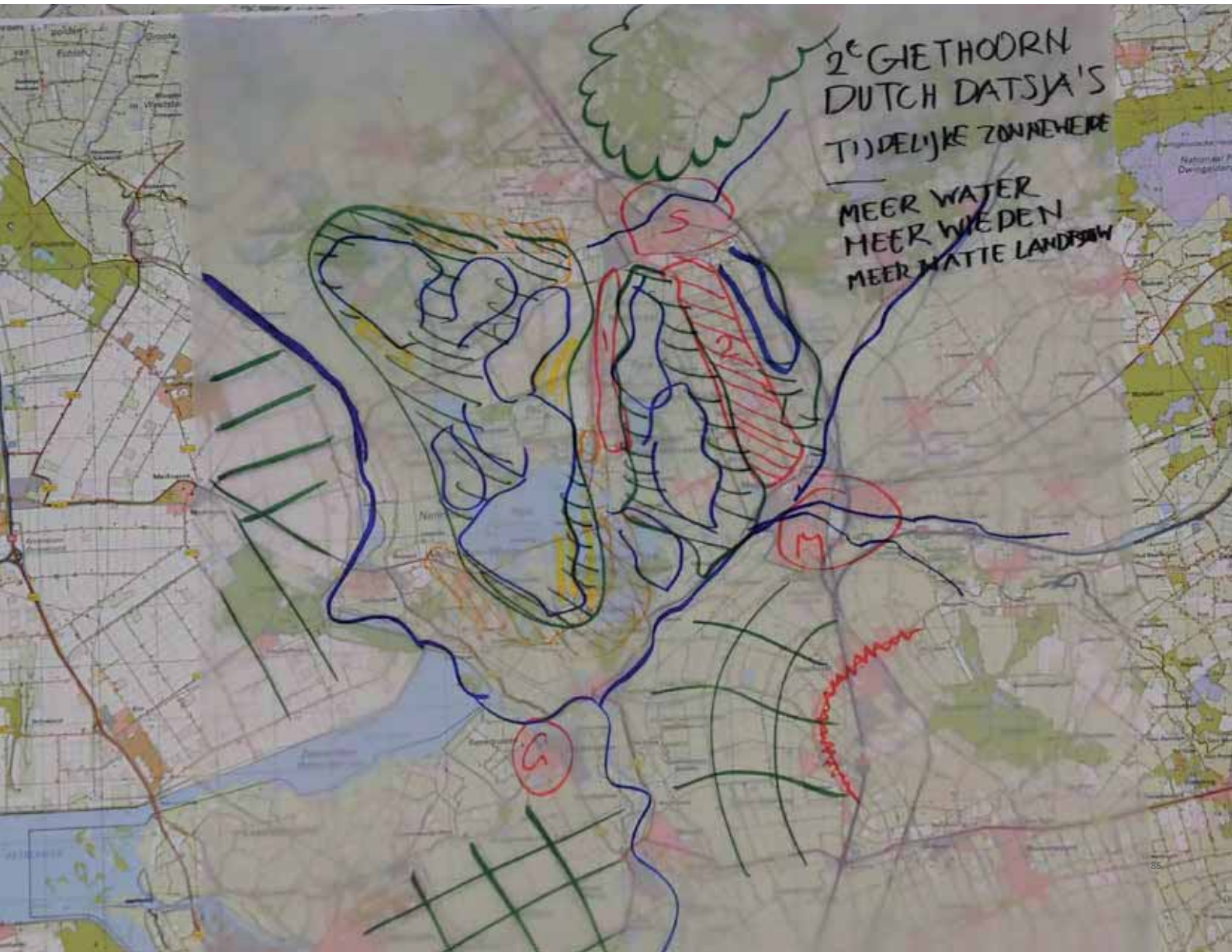

Groep Energie en bouwopgave (middag)

Een randmeer langs de westzijde van de Polder Scheerwolde kan de drainerende werking van deze polder verminderen. Het randmeer kan worden ingericht als een recreatief aantrekkelijk energie- en natuurlandschap met afwisselend rietlanden en zonnevelden dooraderd met een recreatieve route.

Het waterpeil in de polders gaat omhoog en de landbouw past zich aan aan de nattere omstandigheden. Ter compensatie van de lagere agrarische productie mogen boeren ieder enkele recreatiewoningen ontwikkelen op hun erf aan de bestaande linten.

Een andere mogelijkheid om de drainerende werking van de Polders weg te nemen is door ze te ontpolderen en bevaarbaar te maken. Bestaande erven worden met kades beschermd tegen het hoge water. Groot nadeel van deze optie is dat de kades rond de boerenerven ca. 1.8 m hoog moeten zijn. De erven komen hierdoor achter hoge dijken in het water te liggen.

Het vernatten van de Polders Giethoorn en Scheerwolde kan ook gepaard gaan met het opwekken van energie d.m.v. zonnevelden. De zonnevelden compenseren de boeren voor productieverlies t.g.v. de vernatting. De zonevelden worden ingepast door bosranden die zogenaamde 'zonnekamers' vormen. Een andere vorm van compensatie voor de boeren is het realiseren van een natuurgebied waar in lage dichtheid recreatiewoningen gebouwd mogen worden aansluitend op de recreatiewoningbouw van Park Bodelaken.

ZONNEVELDEN
IN KAMERS
+ RECREATIE EN NATTE
LANDBOUW.

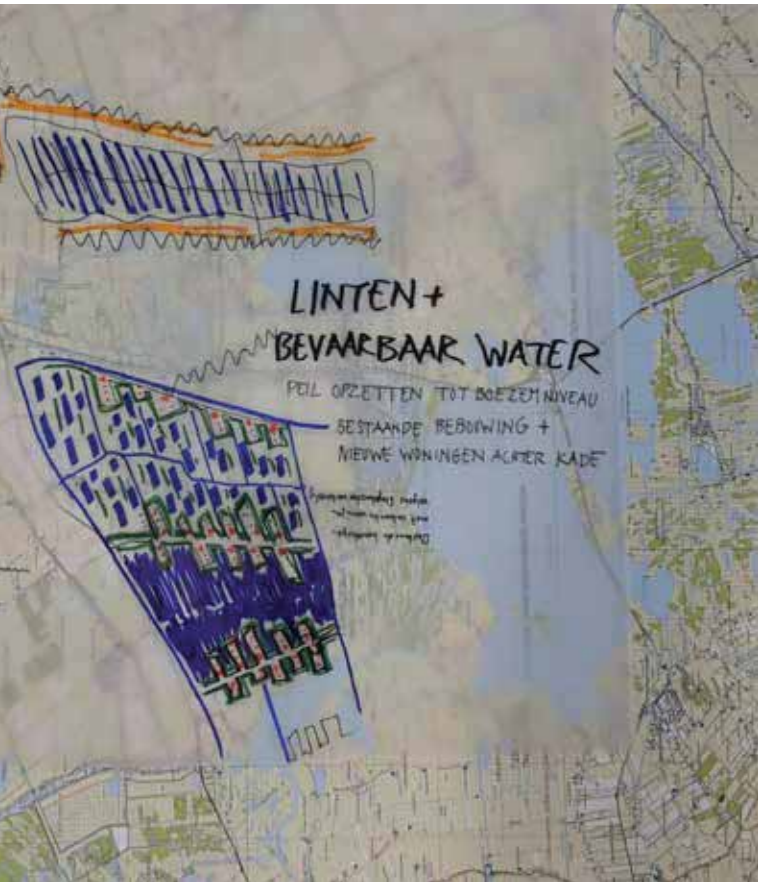
LINTEN +
BEVAARBAAR WATER
PEIL OPZETTEN TOT BOEZEM NIVEAU
BESTAANDE BEBOUWING +
NIEUWE WONINGEN ACHTER KADE

Groep klimaat, landbouw en natuur (ochtend)

Noordoostpolder is de 'put' die Wieden en Weerribben leeg trekt. In de zoom van het grootste laagveenmoeras-natuurgebied van Nederland wordt het verdrogende effect versterkt door het tegennatuurlijke waterbeheer bij o.a. Achter-Kuinre, Rottige Meente, Scheerwolde en het landbouwgebied bij Staphorst.

We willen het veenmoeras behouden. Uniek gebied, brengt volop kansen voor recreatie, natuur en daarmee de economie van de streek. De enige manier voor een volhoudbaar systeem is herstel op systeemniveau.Voorstel is om het randmeer door te trekken van Zwarte Meer tot Lemmer.
Aan alle zijden waar natuur grenst aan landbouwbrede zones met natuurlijk waterpeil en anders boeren met nat en blijvend grasland / natuur / natte teelten. (Wieden-weerribben, maar ook Olde Maten).

- Scheerwolde als kringloop-polder met stadslandbouw, koppelt Steenwijk aan de natuur
- Stuwwal bij Vollenhoven en de Woldberg als hoge plekken die het gebied 'overzien', de overgangen van hoog naar laag leveren prachtige landschappen als uitvalsbasis voor exclusief toerisme.
- Kampereiland klimaatadaptief avant-la-lettre. De structuur van dijken, boerderijen en terpen als het 'Noordwaard van het Zwarte Water' kan de peilverhoging van het IJsselmeer aan. Landbouwgrond wordt natter / zoetwaterbuffer / frequent onder water.
- Mastenbroek heeft een unieke vestigingsvoorwaarde voor hoogtechnologische kassenteelt. Nabijheid infrastructuur en geothermie-potentie in de bodem. Uniek kassenlandschap dat de cultuurhistorie versterkt, zoals Cono dat doet voor de Beemster.

Groep klimaat, landbouw en natuur (middag)

- Randmeer met een natuurkant aan de oude Zuiderzeekust met Blokzijl en nieuw te realiseren vesting als poorten in en uit het gebied.
- Harde kant aan de Noordoostpolder waar een klimaatdijk de grens vormt. Zachte overgang buitendijks, met woningen aan het water.
- Boerderijen behouden en zo profileren dat zij binnendijks in de klimaatdijk worden geïntegreerd.
- Belevingsroutes door Scheerwolde verbinden Steenwijk met de natuur. Zowel over water als over de weg. Met parkstroken en pocketparks a la Lingezegen. In de aangrenzende landerijen is focus op kleinschalige streekgebonden landbouw. Uitzondering zijn de akkergronden bij Giethoorn wellicht, al komen deze de allure van bestemming Giethoorn niet ten goede. Groei Giethoorn richting west?
- N762 downgraden tot 30km toeristen route, met ruim baan voor de fiets.

-0.10

Groep mobiliteit en recreatie (ochtend)

- Traag reizen door de tijd: De Wieden-Weerribben als het groenblauwe hart met daar omheen een aantal parels die goed verbonden zijn met het groenblauwe midden. Dit als geheel vermarkten en inzetten op rustzoekers en cultuur- en natuurliefhebbers. Het trage reizen past bij dit gebied en je kunt hier door verschillende tijden reizen, denk aan de Koloniën van Weldadigheid, de Hanzesteden, historie van landaanwinning, voormalige Zuiderzee inclusief dijk en stadjes, strijd tegen het water (Waterloopbos en Schokland). We zetten dus niet in op Chinezen die in korte tijd met veel komen en weinig geld uitgeven.
- We graven nieuwe Randmeren. Dit past bij het verhaal van dit gebied (landwinning, strijd tegen het water) en is een mooie aanvulling op het recreatieve aanbod. De waterrecreatie van Lemmer is ineens heel dichtbij. De voormalige Zuiderzeestadjes liggen weer aan het water. De 'fout' in het watersysteem wordt opgelost. De dijk is een belangrijke recreatieve route.
- De natuurgebieden in het groenblauwe hart worden recreatief en natuurgericht beter met elkaar verbonden. Dus Rottige Meente, Weerribben, Wieden, Oldematen en Veerslootslanden vormen samen een robuust natuurgebied. Dit betekent ook een goede verbinding over het Meppelerdiep en herinrichting van sommige provinciale wegen.
- De parels rondom (Fundatie, De Librije in Zwolle, historische Hanze- en Zuiderzeesteden, Koloniën, etc) goed verbinden zodat het als geheel wordt ervaren. Zorgen voor meer overnachtingsmogelijkheden.
- Landbouw in Polder Scheerwolde en Polder Giethoorn extensiveren en meer natuurinclusief. In combinatie met innovatieve verblijfsrecreatie. De baten komen terecht bij de bewoners van het gebied (lusten en lasten gelijk verdelen).
- Het gebied tussen Meppel en Steenwijk zetten we in voor streeklandbouw, met als belangrijkste afzetmarkt het gebied zelf.
- In het assenkruis van de Mastenbroekpolder staan windmolens. Daarmee wordt de grote maat van de polder zichtbaar en beleefbaar. Grootschalige windenergie in de Noordoostpolder draagt bij aan de leesbaarheid en herkenbaarheid van het landschap.

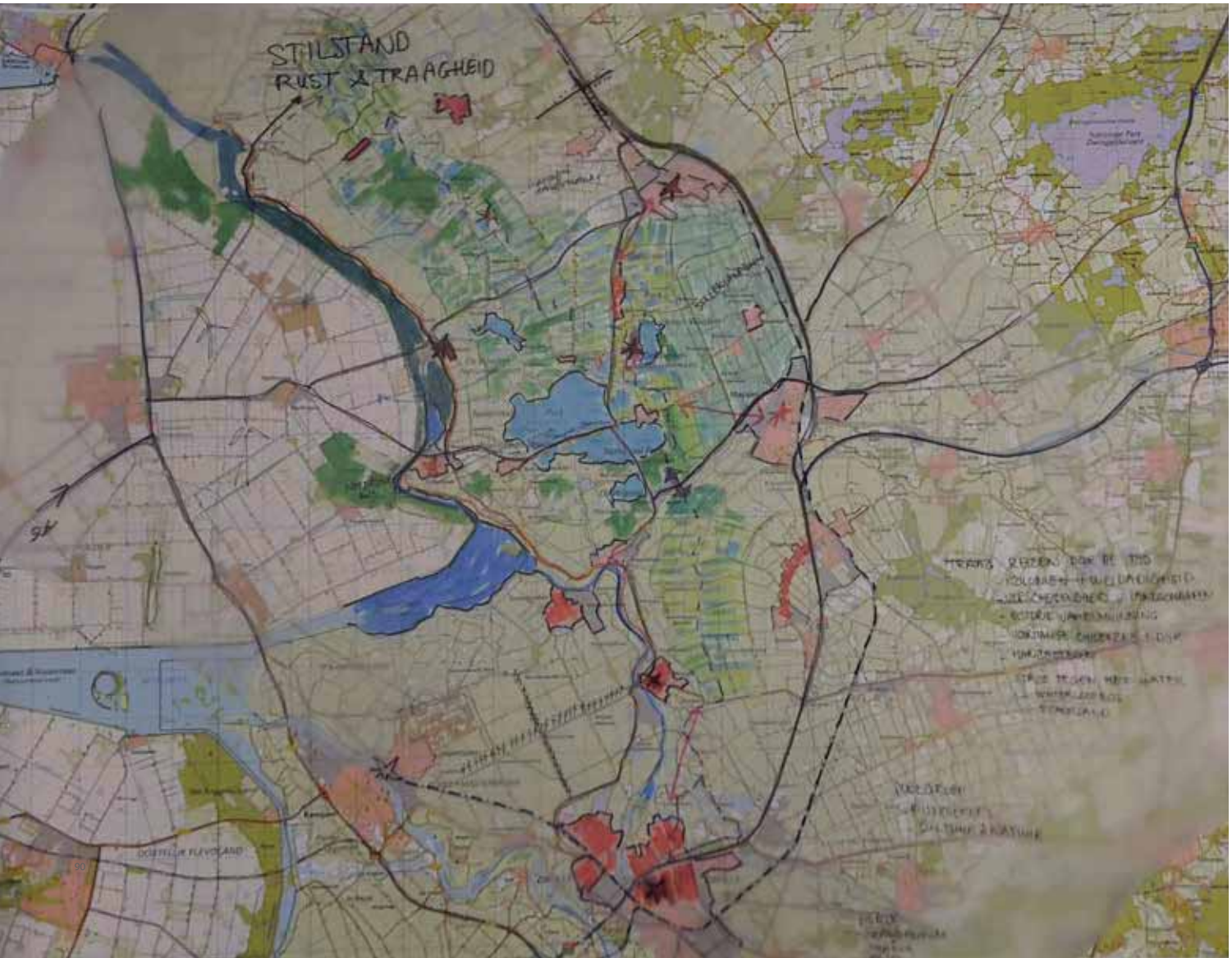

Groep mobiliteit, recreatie (middag)

In de middag hebben we ingezoomd op de Wieden-Weerribben, met een paar mooie principes als uitkomst.

- De N333 neerzetten als 'Bogway' of 'Kraggenweg' (in plaats van een parkway). Deze provinciale weg is noodzakelijk voor een goede ontsluiting van het gebied. Dus afwaarderen of schrappen is niet mogelijk, maar rijdend over deze weg ervaar je heel direct wat het gebied te bieden heeft (reizen door de tijd). Vanuit het westen rijd je eerst over de nieuwe randmeren en langs Blokzijl dat weer aan het water ligt. Als je over de voormalige Zuiderzeedijk rijdt, heb je een mooi zicht op het hele gebied. Polder Scheerwolde wordt getransformeerd naar natuur, recreatie en extensieve landbouw. Een bezoekerscentrum als eye catcher en poort naar de Wieden-Weerribben. Daarna rijd je door landbouwgebied verder richting Steenwijk.
- De N762 wordt afgewaardeerd. De auto is te gast. De Veneweg tussen de Beulakerwijde en de Belterwijde wordt veel meer een langzaam verkeersroute met verblijfsplekken, uitzichtplekken, meer ruimte voor langzaam verkeer, versmallen van het wegprofiel en een groene uitstraling.
- De recreatiecorporatie van Scheerwolde. De polder wordt heringericht voor recreatie, natuur en extensieve landbouw. De boeren en inwoners van Polder Scheerwolde kunnen kleinschalige verblijfsaccommodaties realiseren in dit nieuwe landschap. De opbrengsten zijn voor de inwoners/boeren en kunnen gebruikt worden voor aanleg en onderhoud van het gebied. Het jongste dorp van Nederland (Scheerwolde) ligt in dit bijzondere gebied.
- Plezierig varen: de beken en kanalen krijgen meer ruimte om water vast te houden. Natuurvriendelijke oevers, brede natte zones langs het water. Deze zones markeren de contrasten tussen de hogere stuwwal van Oldemarkt en de laaggelegen polders en moerassen. In deze zones zien wij ook weer mogelijkheden voor recreatie: denk aan eenbootshaventjes, kleinschalige verblijfsrecreatie, rietteelt of werken in de natuur.
- Polder Giethoorn: deze polder behoudt zijn agrarische functie. De nadruk ligt op grootschalige kringloopakkerbouw. De randen van de polder worden flink in de bomen gezet, zodat de maat van de polder zichtbaar en beleefbaar wordt. De as van de polder (een watergang) wordt begeleid door EAS molentjes. De eendenkooi wordt in ere hersteld. Hier kan het verhaal van de werkverschaffing vertelt worden.
- Voedselproductie voor de streek in de driehoek tussen de Woldlakeweg, het Steenwijkerdiep en Kanaal Steenwijk-Ossenzijl. Kleinschalig, kringloop en biodivers.
- In de polders tussen de voormalige Zuiderzeedijk en de Wieden-Weerribben wordt ingezet op de weidevogels. Dit heeft gevolgen voor de teelten en de waterpeilen.
- Oldematen-Veerslootslanden wordt goed verbonden met de Wieden-Weerribben, oa door een verbinding over het Meppelerdiep, halverwege Zwartsluis en Meppel.

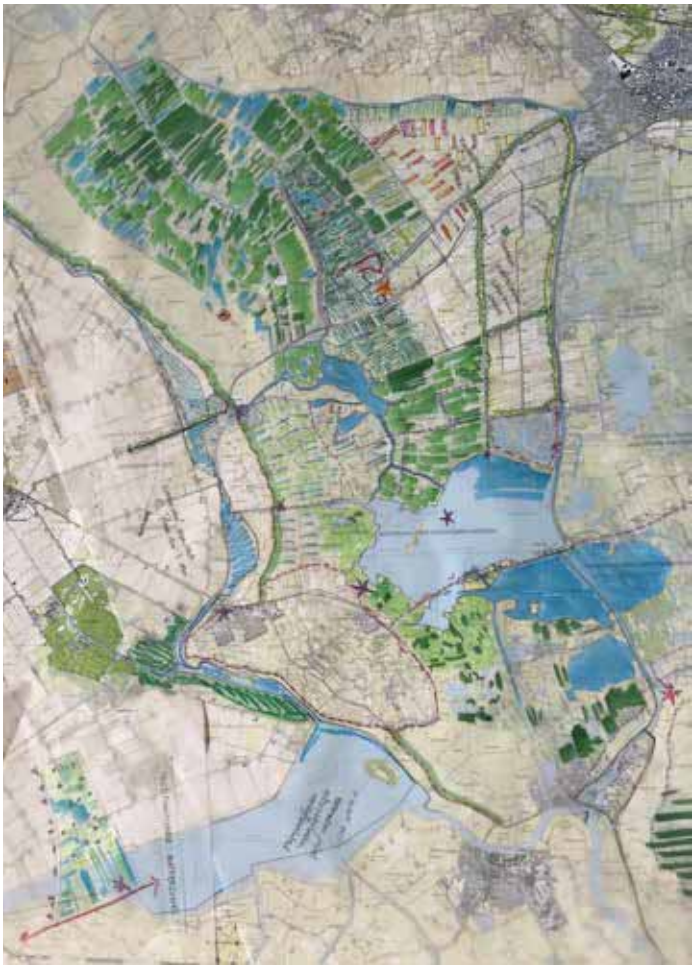

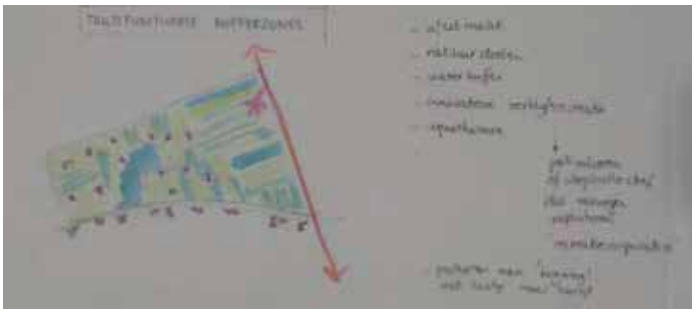

Een wenkend perspectief

Om tot een uitwerking te komen van de inspirerende schetsen van de atelierdag in Zwartsluis kan het interessant zijn om de methodiek te volgen, zoals die is toegepast in het veenatelier in het kader van de manifestatie Places of Hope (Leeuwarden, 2018).

Naar een weerbare en karakteristieke Kop
Als start van het denken over het Friese laagveenlandschap zijn de volgende vragen geformuleerd: 'Hoe ziet de aanpak van de veengebieden in het Lage Midden van Fryslân er uit als de volhoudbaarheid van het Friese watersysteem in het licht van de klimaatverandering leidend is? Wat betekent vernatting voor de vermindering van de CO2-uitstoot? Maakt een dergelijke aanpak rendabele agrarische bedrijven mogelijk? En kan zo meerwaarde ontstaan voor natuur en leefomgeving?' Een breed samengestelde groep onderzoekers (PBL, WER), landschapsarchitecten en ambtenaren (provincie, waterschap, gemeenten) hebben zich gedurende 4 maanden met deze vragen bezig gehouden. Belangrijk waren de gesprekken met de boeren zelf op hun bedrijven. Wat zien zij als een volhoudbare toekomst?

De innovatieve en prikkelende resultaten van het veenatelier in het kader van Places of Hope hebben gezorgd voor een nieuw elan binnen de discussie over de toekomst van het laagveenlandschap in Fryslân. Door te redeneren vanuit de gedifferentieerde opbouw van de (veen)bodem en die op een slimme manier te koppelen aan een weerbaar en toekomstbestendig watersysteem ontstaat een andere kijk op de toekomst van landbouw en natuur in het Lage Midden en daarmee is de kiem gelegd voor een veel afwisselender en aantrekkelijker landschap.

Wat zou een dergelijk manier van systeemdenken kunnen betekenen voor de ruimtelijke kwaliteit van Noordwest Overijssel?

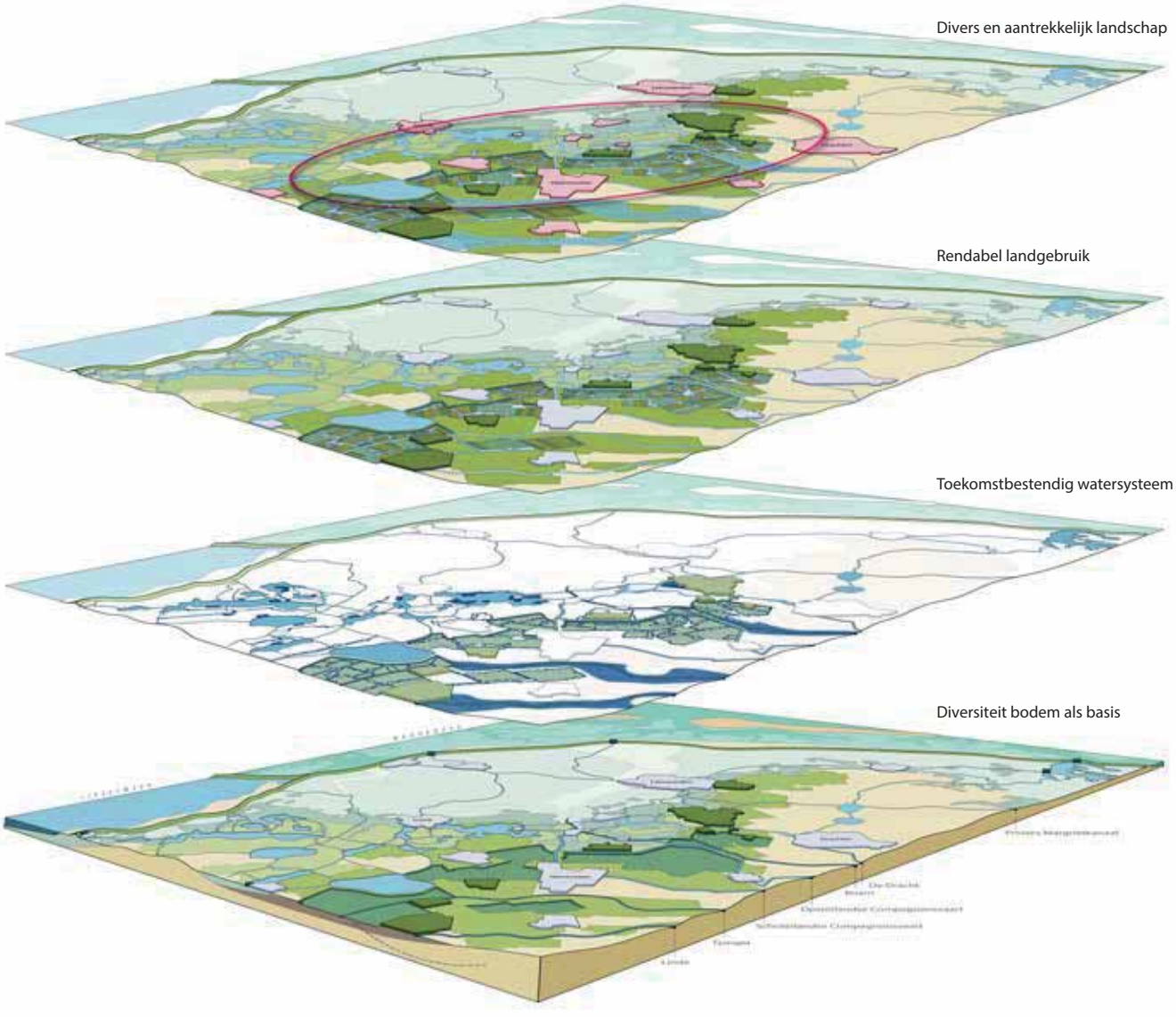

Salland

CIRCULAR LANDSCAPES

9 juli 2019

The Green East, Raalte

Pieter Veen (Circular Landscapes)

i.s.m. Feline Verbrugge

Verlangens voor de toekomst

- Een leesbaar landschap
- Vertrouwen op eigen kracht
- Ondernemers kunnen zelf beslissen over hun toekomst
- Samenleving meenemen in technische oplossing > dialoog. Flexibele opstelling
- Kracht van Salland versterken. Landschapsinclusief beleid
- Met vertrouwen naar de toekomst kijken
- Kleinschaligheid van landschap en menselijke maat als basis
- Vitaal, vitaler, vitaalst. Onbegonnen werk oppakken
- Landschap in balans
- Alternatieve landbouwvormen
- Opgaven in harmonie met landschap en samenleving
- Ontwerpen gebruiken bij toekomstige opgaven
- Over 150 jaar zijn we nog steeds trots op inpassing opgaven
- Duurzaam landschap dat begint met lef en eindigt met trots
- Onze ontwerpkracht gebruiken om opgaven te realiseren
- Inspiratie
- Natuur ene landbouw als geheel
- Menselijk landschap
- Opgaven meer in samenhang benaderen
- Meer integraal naar gebed kijken waar rus en drukte in balans zijn
- Salland als vakantieland

Visie op Salland en de opgave

Op 9 juli 2019 bogen zo'n 25 ontwerpers en beleidsmedewerkers van gemeenten, maatschappelijke organisaties, AtelierOverijssel en Circular Landscapes zich over de toekomst van Salland. Passende locatie was het proefcentrum voor circulaire agro- en foodbusiness The Green East in Raalte.

De aftrap werd verzorgd door Pieter Veen van Circular Landscapes. Dit hoofdstuk geeft een samenvatting van zijn presentatie.

Kern van de vraag was om te onderzoeken of en hoe het landschap van Salland als basis kan dienen voor de inpassing en vormgeving van een aantal grote ruimtelijke transities, en hoe ruimtelijke kwaliteit daarbij als leidraad kan dienen. Als aftrap voor de discussie heeft Circular Landscapes een typering gemaakt van het landschap en een analyse van de belangrijkste ruimtelijke opgaven. Tevens is een aantal uitgangspunten geformuleerd voor het regionaal ontwerp. Centraal staan het versterken van samenhang en identiteit en het omgaan met dynamiek en complexiteit.

Korte typering van de regio

De regio Salland heeft een uitgesproken landelijk karakter, en profiteert tegelijkertijd mee van de nabijheid van de stad: Netwerkstad Zwolle-Kampen, Stedendriehoek Apeldoorn-Deventer-Zutphen en Netwerkstad Twente liggen om de hoek. Centraal ligt Raalte als spin in het web. Door deze positie heeft Raalte een behoorlijke groei doorgemaakt en is dit een belangrijke forenzenstad geworden, overigens zonder de historische charme van de Hanzesteden Deventer en Zwolle. Het landschap heeft een aantal belangrijke troeven in handen: het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug, de IJssel, het kleinschalige landgoederenlandschap rond Deventer en het Vechtdal in het noorden. Deze diversiteit is absoluut een kwaliteit, maar maakt ook dat er niet één sterke identiteit is. De bewoners lijken zich eerder met hun dorp te identificeren, dan met de regio. De vele dorpsfeesten en de traditionele paasvuren getuigen daarvan.

Ruimtelijke opgaven

Als landelijke regio is de transitie van de landbouw de centrale opgave voor Salland. Deze kan niet los gezien worden van de opgaven voor water en biodiversiteit. De klimaatverandering en de klimaatdoelen dwingen tot een radicaal andere verhouding tussen deze drie, met enorme gevolgen én kansen voor het landschap. De nabijheid van drie stedelijke netwerken met bijbehorende afzetmarkt nodigt bovendien uit om na te denken over een andere verhouding tussen producenten en consumenten: bijvoorbeeld door lokale verwerking en afzet van voedsel of door diversificatie van het aanbod aan producten, afgestemd op de gewenste omschakeling van

"De bewoners identificeren zich eerder met hun dorp, dan met de regio."

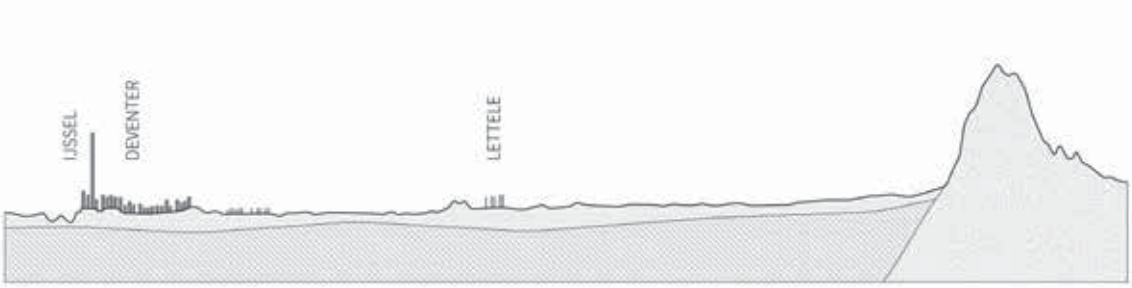

In de dwarsdoorsnede tussen de Sallandse Heuvelrug en de IJssel vinden we een grote variatie aan bodemtypen, watersystemen en natuurwaarden. De landbouw is daarentegen zeer eenvormig: maar liefst 94% van alle cultuurgrond is in gebruik voor veeteelt voor melk en vlees. De wateropgave is wel weer groot: van extreme verdroging tot serieus overstromingsgevaar. De aanpak van deze wateropgave vraagt om forse maatregelen en zal grote gevolgen hebben voor het grondgebruik en het landschap.

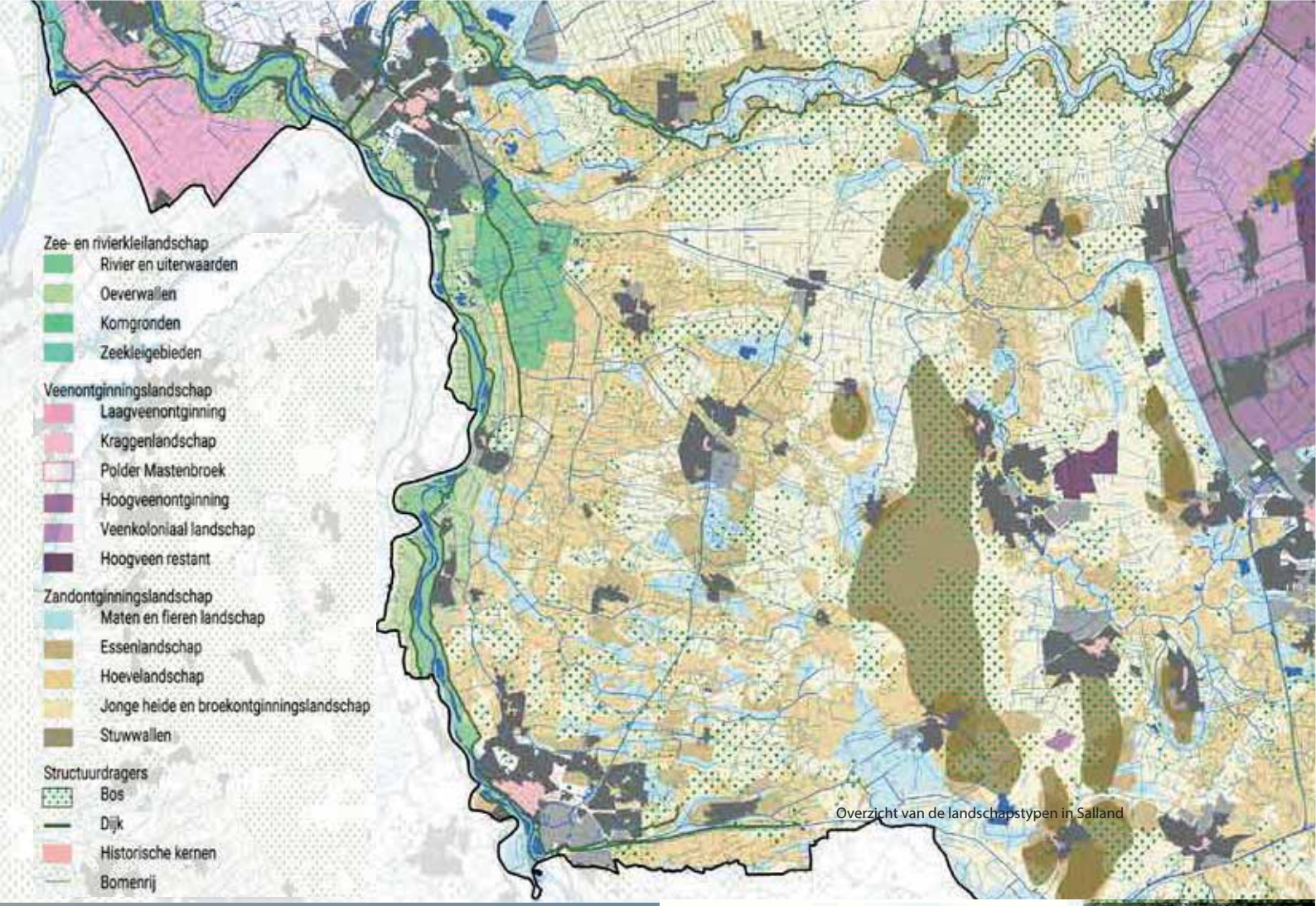

Overzicht van de landschapstypen in Salland

Rivierenlandschap

Weteringenlandschap

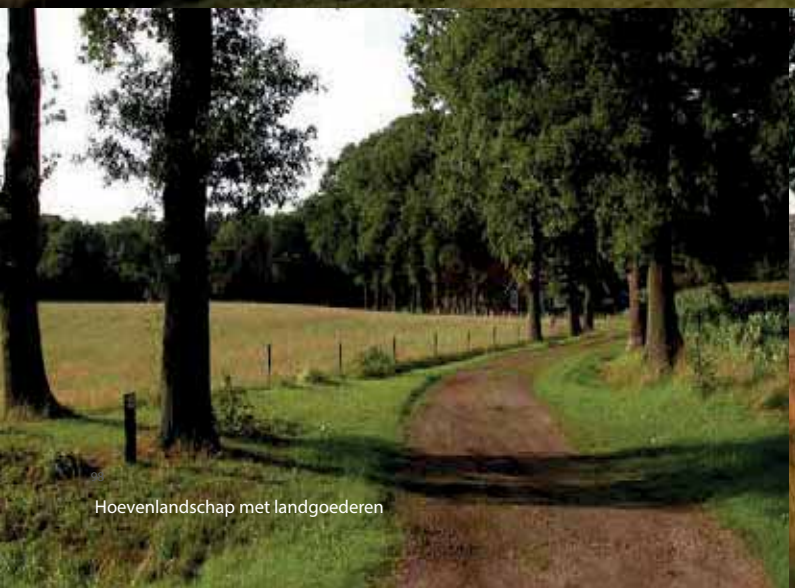
Hoevenlandschap met landgoederen

Jonge heide- en broekontginningen

dierlijke naar plantaardige eiwitten ('eiwittransitie'). Dit zou een economische motor kunnen zijn voor de ontwikkeling naar duurzame en 'landschapsinclusieve' landbouw. Omdat de landbouwontwikkeling sterk gestuurd wordt door enerzijds individuele ondernemersbeslissingen en anderzijds Europese regelgeving en de mondiale markt, is de kwestie van regionale sturing een serieuze opgave. Maar er zijn in de regio al diverse mooie voedselinitiatieven, die met ondersteunend beleid opgeschaald kunnen worden tot een bredere landschappelijke beweging. De overheid kan hier wel degelijk in sturen. Overigens zijn korte ketens en diversificatie niet de enige weg naar verduurzaming van de landbouw. Ook hoogproductieve en technologisch geavanceerde 'precisielandbouw' en 'indoor farming' bieden interessante kansen, die evenzeer vragen om nieuwe ruimtelijke strategieën.

"Korte ketens en eiwittransitie kunnen de motor zijn voor meer landschapsinclusieve landbouw."

Een tweede majeure opgave is die van de energietransitie. Als we de berekende opgave voor de opwekking van duurzame elektriciteit in Overijssel naar rato van oppervlakte doorberekenen voor Salland komen we uit op 60 windturbines van 3MW en 250 ha zonnepanelen in 2030, en een veelvoud daarvan in 2050. Dit is nog exclusief de opgave voor warmte. Voor de korte termijn lijkt deze opgave een 'gegeven', de alternatieven zijn domweg nog niet ver genoeg ontwikkeld. Dat neemt niet weg dat energietransitie meer is dan het wegzetten van windturbines en zonnepanelen.

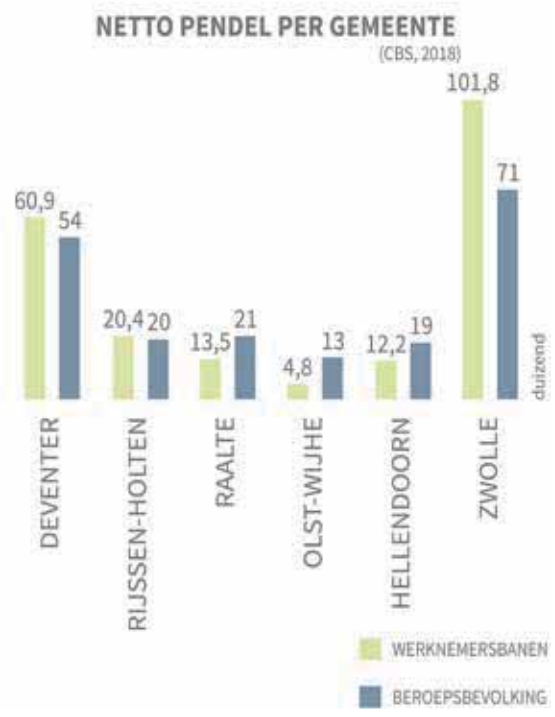

Raalte en Olst-Wijhe zijn pendelgemeentes en voor hun werkgelegenheid deels afhankelijk van de omliggende steden. De gemiddelde woon-werkafstand bedraagt 22 respectievelijk 25 km.

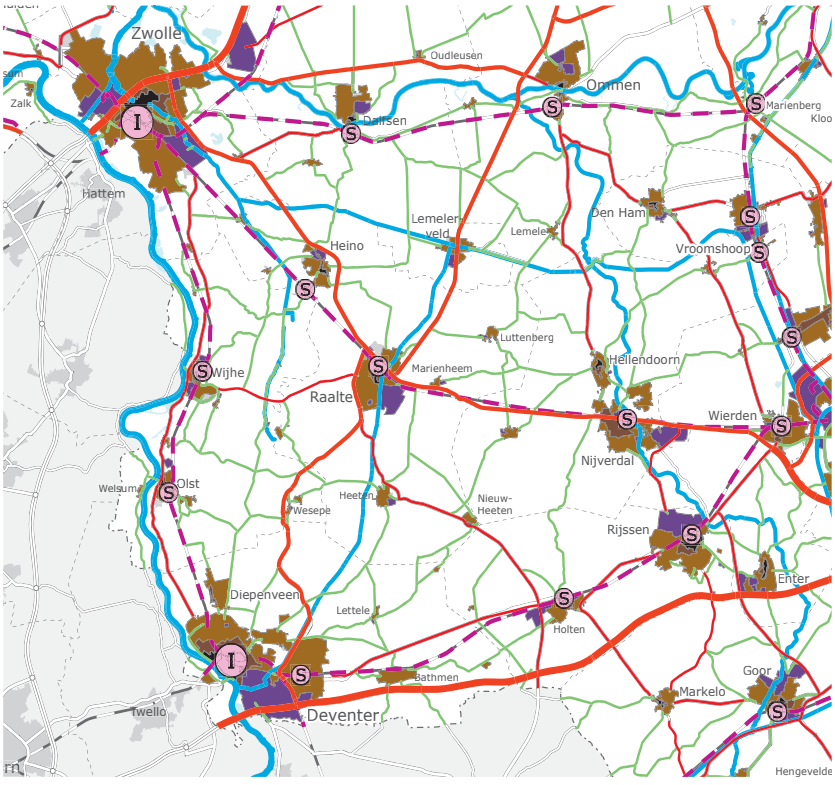

Raalte ligt als een spin in het web en profiteert net als de hele regio mee van de nabijheid van grotere stedelijke netwerken. De regio is goed aangetakt op het hoofdwegen- en spoorlijnenet.

"In 30 jaar is de hoofdstructuur goedherkenbaargebleven,maar deinvullingradicaalveranderd."

We zullen tegelijkertijd moeten nadenken over energiebesparing en slimmere opslag- en distributiesystemen, en tijdig moeten voorsorteren op nieuwe technieken en systemen.

Energietransitie vraagt om aanpassingen op allerlei terreinen en gaat uiteindelijk ook over maatschappelijke veranderingen. Het verminderen van de 'energiefootprint' van producten en activiteiten kan op vele manieren. De ruimtelijke inrichting kan daar een grote rol in spelen. Denk aan meer functiemenging om energie-uitwisseling mogelijk te maken en/of transportafstanden te verkleinen. Hier ligt een duidelijke link met de opgaven voor verstedelijking en mobiliteit. Meer indirect kan gedacht worden aan maatregelen om extra CO_2 vast te leggen, bijvoorbeeld door aanplant van (voedsel) bossen.

"Energietransitie is meer dan het wegzetten van windturbines en zonnepanelen."

Visie op regionaal ontwerp
De regio heeft de juiste schaal om nationale doelen en lokale initiatieven op een betekenisvolle manier met elkaar te verbinden. Dit vraagt wel om heldere ruimtelijke keuzen. Het regionaal ontwerp mag zich dan ook verheugen in een hernieuwde belangstelling. Het initiatief van AtelierOverijssel en provincie Overijssel om een perspectief voor 2050 te maken is hier een mooi voorbeeld van. Gezocht wordt naar inspirerende en realistisch voorstelbare toekomstbeelden, die voortbouwen op de kwaliteiten van het landschap.

Om je voor te kunnen stellen hoe Salland er over 30 jaar uit zou kunnen zien, is het verhelderend om te kijken hoe het 30 jaar geleden was, dat wil zeggen in 1990. Een snelle kaartvergelijking laat zien dat de landschappelijke hoofdstructuur, het 'casco' zo je wilt, nauwelijks is veranderd, eerder robuuster is geworden. De grote veranderingen zitten in de mazen van het netwerk: deze zijn overal van kleur verschoten, van groen naar rood of van veelkleurig naar monochroom, of omgekeerd. Als we bedenken dat het internet en het klimaatbesef pas na 1990 zijn opgekomen, kunnen we rustig stellen dat we toen in een andere wereld leefden. In 2050 zal die wereld -en dus ook Salland- er weer heel anders uitzien, want ontwikkelingen gaan steeds sneller en de maatschappij wordt steeds complexer en multicultureler.

Het is een bijzondere uitdaging voor het vakgebied om in te spelen op deze dynamiek en complexiteit, met alle onzekerheden van dien. Iedereen is het er wel over eens dat 'blauwdrukplannen' niet meer van deze tijd zijn, maar of 'wervende toekomstbeelden' voldoende zijn, is naar onze mening zeer de vraag. Belangrijker is het om de discussie over de toekomst van het landschap breed te voeren, met zo veel mogelijk partijen. Daar kunnen wervende toekomstbeelden een belangrijke rol in vervullen, maar niet zonder gedegen ontwerpend onderzoek, praktische handelingsperspectieven en uiteindelijk bestuurlijke daadkracht.

Scope van de gebiedsuitwerking Salland
Gezamenlijk benoemde uitgangspunten voor het ontwerpatelier Salland waren om de onderscheidende 'identiteit' van Salland te versterken, het watersysteem klimaatbestendig te maken, zo veel mogelijk te voorzien in eigen voedsel en energie en bij dat alles voldoende flexibiliteit te bieden voor lokale initiatieven en ondernemerszin. In het bijzonder was de opgave om te zoeken naar kansrijke koppelingen hiertussen en mogelijkheden voor meervoudig ruimtegebruik.

De uitwerking voor Salland wil vooral een aantal thema's agenderen voor nader ontwerpend onderzoek. Er zijn interessante oplossingen in beeld gekomen, die vragen om meer gedetailleerde ontwerpuitwerkingen, passende uitvoeringsinstrumenten en een breder debat met alle betrokkenen. Gebleken is dat de landschappelijke hoofdstructuur een prima basis biedt om ruimtelijke opgaven in te passen, meervoudig ruimtegebruik uit te lokken en nieuwe kwaliteiten toe te voegen. Deze structuur kan zeker nog 30 jaar mee. Maar dan moeten we daar nu wel werk van maken!

Vorige pagina: uitsneden van de topografische kaart in 1990 (boven) en 2015 (onder).

Resultaten van het ontwerpatelier

De deelnemers van het ontwerpatelier hebben in drie groepen geschetst aan mogelijke toekomstbeelden voor Salland. Eerst op regionale schaal, daarna ingezoomd op de lokale schaal. De groepen waren verdeeld in Hoog Salland, Laag Salland en stedelijk netwerk. Ze werden nadrukkelijk uitgenodigd om verbindingen te leggen en om verder te kijken dan de huidige beleidskaders.

Het atelier liet een verrassende overeenstemming zien in de benadering van de grote regionale opgaven, maar legde ook de dilemma's bloot die daar op het lokale schaalniveau bij komen kijken. Het heeft een aantal interessante denkrichtingen en concepten opgeleverd, die nadere uitwerking verdienen.

Laag Salland / Zwolle zuid

Laag Salland bestaat uit het rivierenlandschap langs de IJssel, inclusief de komgronden ten zuiden van Zwolle, waar de Sallandse Weteringen samenkomen. Naar het oosten toe gaan deze landschappen geleidelijk over in het dekzand- en stuwwallenlandschap van Hoog Salland. De steden Deventer en Zwolle en de kernen Olst en Wijhe liggen overwegend in Laag Salland, deels op de overgang naar Hoog Salland. Het landschap van Laag Salland is duidelijk opener en natter dan van Hoog Salland en heeft, mede door de ligging ten opzichte van het stedelijk netwerk, specifieke ontwikkelingsmogelijkheden. Vanwege de hydrologische en functionele relaties heeft deze groep in eerste instantie ook naar Hoog Salland en het stedelijk netwerk gekeken. Als inzoomgebied zijn de komgronden ten zuiden van Zwolle genomen. Hieronder volgt een overzicht van de belangrijkste bevindingen en voorstellen.

Regionaal beeld
Laag Salland

- Stadslandbouw rond de kernen.
- Ten zuiden van Zwolle ontwikkeling van een adaptief landschap met mogelijkheid van waterberging voor Weteringen en potentieel als bypass voor de IJssel langs oostkant van Zwolle.
- Verbinden landgoederenzone ten noorden van Raalte met Windesheim, als onderdeel van de

"Eenduurzaamlandschapontwikkelen begint met lef en eindigt met trots."

voormalige ecologische verbinding tussen Vechtdal en Veluwe.
- Bosaanplant t.b.v. CO_2 opslag, bouwmateriaal woningbouw en natuurontwikkeling.
- Grootschalig windbos, ca 20 4MW-windturbines.

Hoog Salland
- Bebossen Sallandse Heuvelrug en sponswerking vergroten.
- In zone ten westen van stuwwal kwel weer toelaten door beperken waterafvoer, sloten dempen. Landbouw afstemmen op vernatting, dit komt ten goede aan natuur en biodiversiteit.
- Op Sallandse Heuvelrug één grote 12MW-windturbine met uitkijkmogelijkheid als baken.
- Stadslandbouw rond kernen.
- Door structuurverbetering agrarische gronden sponswerking vergroten en CO_2 vastleggen.

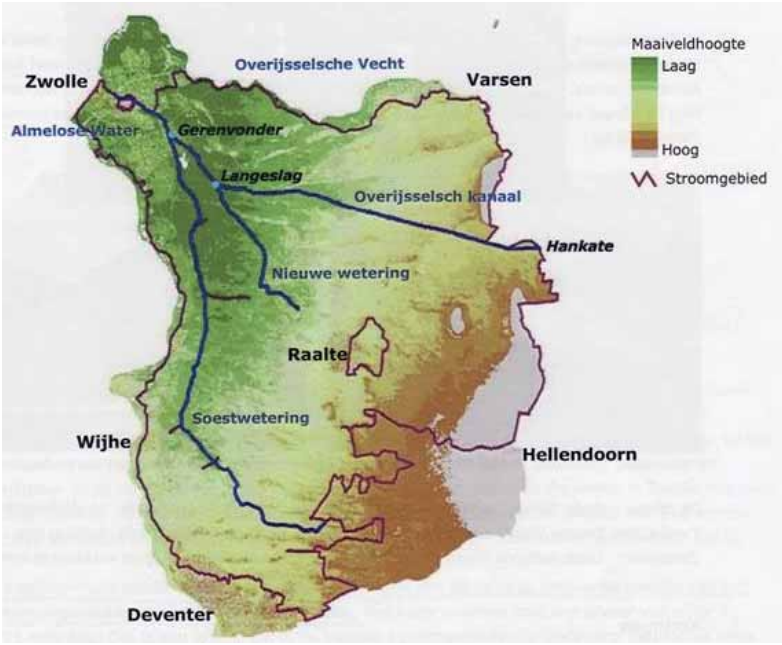

Stroomgebied van de Sallandse Weteringen met hoogteligging.
groen = Laag Salland
geel/bruin = Hoog Salland

wind + waterveiling
+ beheeftig Salland
+ Zwolle
H2O
infiltratie
spons
reservoir
bebossen
dorp
bos
flank
SHL
beek
landbouw
0,2% 0-1%
70%
12,5 mw.

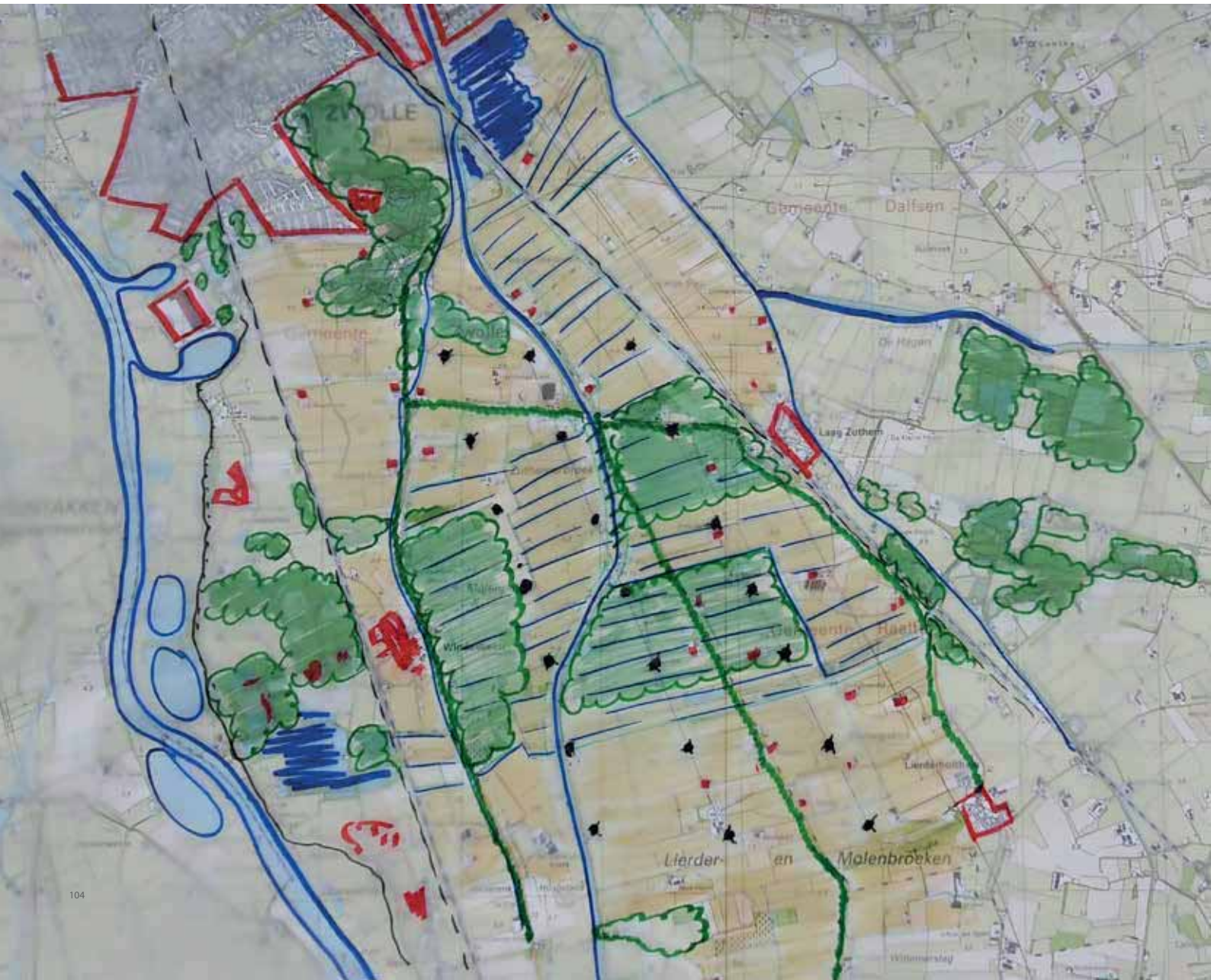
ZWOLLE
Gemeente Dalfsen
Laag Zuthem
Lierder- en Molenbroeken

Uitwerking Zwolle zuid

- De laagstgelegen delen vormen compartimenten die samen een cascade van waterbergingsbassins vormen en tevens kunnen dienen als oostelijke omleiding naar de Vecht voor overtollig IJsselwater. De omleiding sluit aan op een waterrijk gebied tussen Zwolle en Dalfsen dat onderdeel is van 'Ruimte voor de Vecht'.
- Enkele grote bospercelen van ca. 100 ha. Vormen de verbinding tussen de bossen rond Windesheim, de bossen van Hoog Zuthem en die van landgoed den Alerdinck. De nieuwe bossen vormen een schakel in de ecologische verbinding tussen Vechtdal en Veluwe. De bossen leggen CO_2 vast, leveren hout t.b.v. de bouw.
- De resterende gronden behouden hun agrarische functie.
- Bebouwing in het gebied moet indien niet hoog genoeg gelegen worden voorzien van een waterkering rondom.
- Tussen Zwolle, Windesheim en Heino wordt een windpark bestaande uit 21 4MW-windturbines gerealiseerd. De opstelling van de turbines is in een rechtlijnig, enigszins uitwaaierend grid. De windturbines kunnen worden gecombineerd met zonnevelden om het leidingennetwerk optimaal te benutten. Leidingeninfrastructuur is nabij, want IJsselcentrale was aangesloten.
- Het gebied tussen Zwolle, Windesheim en Heino transformeert naar een klimaatadaptief, energie producerend, agrarisch natuurlandschap. Een recreatief aantrekkelijk stadsrandgebied.

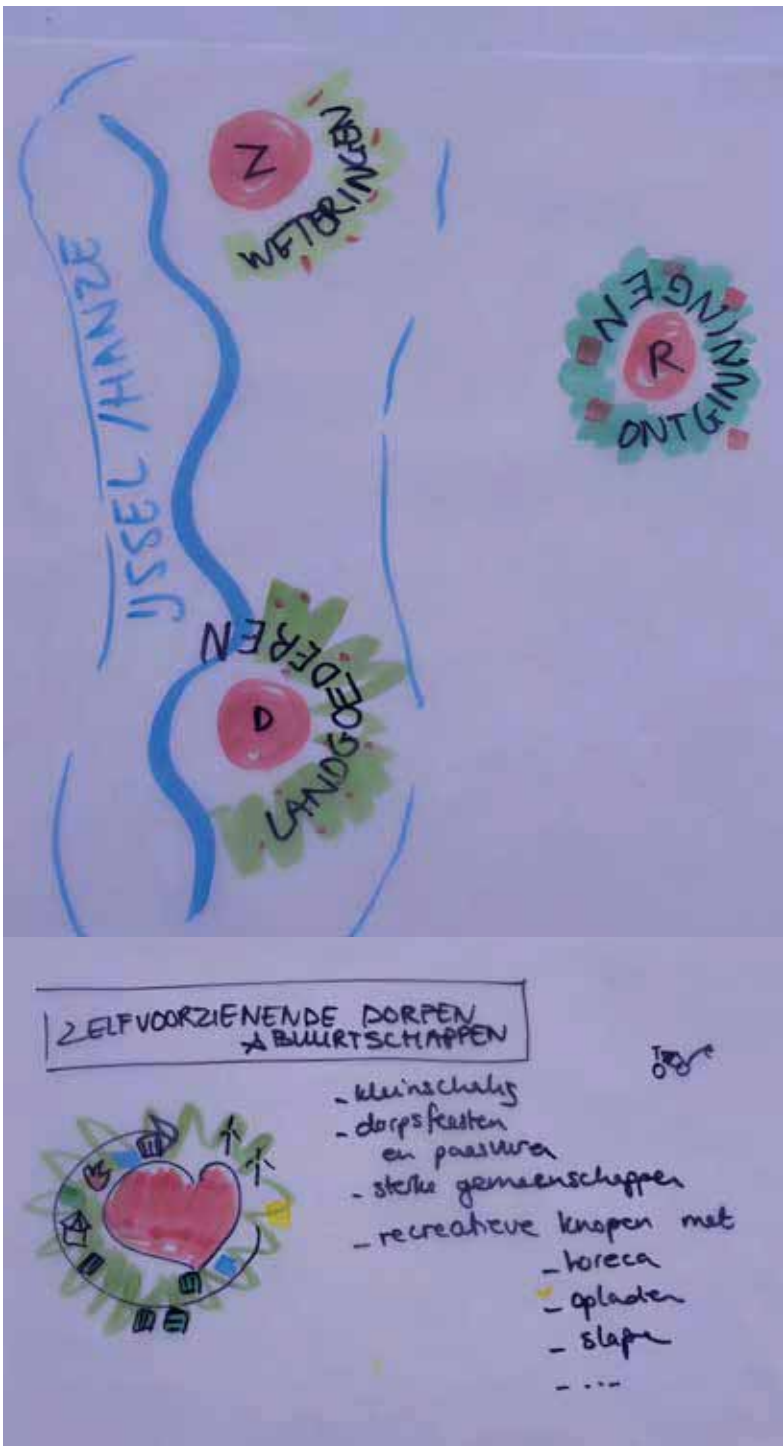

Voorstellen voor landschapsspecifieke stedelijke uitbreidingen (boven) en de ontwikkeling van zelfvoorzienende dorpen en buurtschappen, uit de groep 'Stedelijk netwerk'.

HOOG-SALLAND
DROOG
WATERWINNINGEN
BOER ALS LANDSCHAPSBEHEERDER
LANDSCHAP ALS INTEGRATIEKADER
ENERGIE ALS EL-OPWEKKING
Tijdelijk watersystem

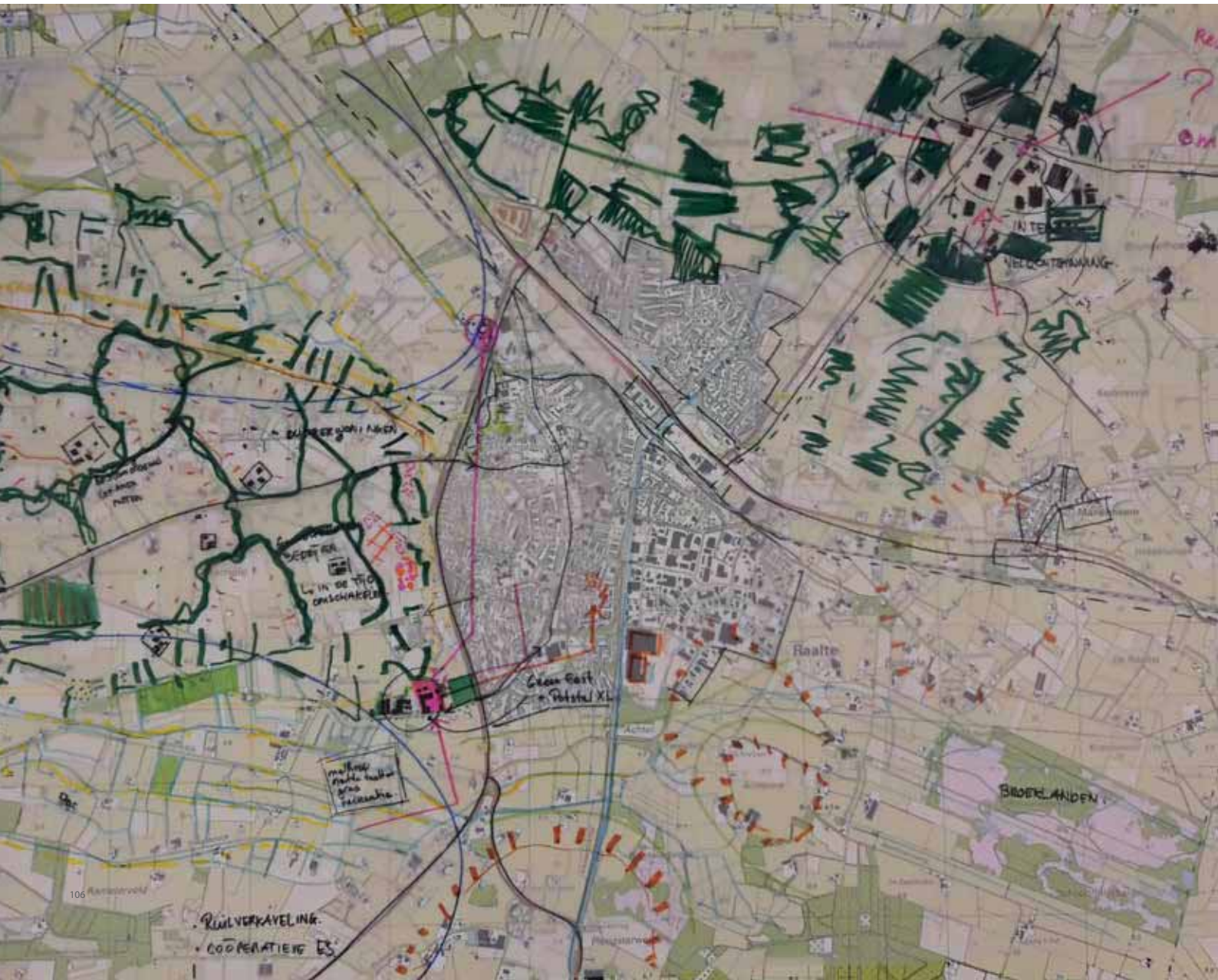
Raalte
BROEKLANDEN
RUILVERKAVELING
COÖPERATIEVE ES

Hoog Salland / Raalte e.o.

Hoog Salland bestaat uit de Sallandse Heuvelrug en het aangrenzende dekzandgebied, met het kleinschalige hoeven- en landgoederenlandschap en de wat grootschalige heide- en broekontginningen, met Raalte als grotere plaats. Dit gebied heeft last van droogte, dat hindert de natuur en bij te weinig aanvoer van gebiedsvreemd water ook de landbouw. Deze groep heeft gezocht naar het realiseren van een boer-inclusief landschap en bodem-inclusieve boerderijen. Voor het regionale beeld is vooral gekeken naar het 'Sallandse wasbord' van smalle dekzandruggen en beekdalen. Ingezoomd is op de omgeving van Raalte.

Regionaal beeld

Gebiedsindeling

- Stadsrand Deventer met veel (landgoed)groen: predikaat natuur, recreatie en stadslandbouw.
- IJssel = topkwaliteit: uitnutten voor recreatie.
- Middendeel, het 'Sallandse wasbord': systeem van nieuwe essen met potstal XL.
- Jonge ontginningen rond grofweg de zig-zag-lijn Luttenberg, Dalmsholte, Heino, Zwolle als intensief grondgebonden akkerland en weiland. Eventueel ook ten behoeve van de eiwitteelt/vlees. Landschap dat ook windmolens en zonne-akkers verdraagt.

Sallands wasbord

- Hoge delen: meer organische stof erin dan eruit (bodemvruchtbaarheid, bodemleven, watervasthoudend vermogen).
- Strokenteelt, diverse teelt. Geldt voor hoge en lage delen. Ook hier en daar natuurstrook voor de groen-blauwe dooradering en herstel van biodiversiteit.
- Lage delen grasland / natte teelten. Melkvee graast in de wei, of beter op stal voor de organische stof? Potstal XL. Mest van de lage delen gaat op de akkers van de hoge delen. Hier hoort bij dat de lage delen dan ook natter worden: anders zijn zij de droge akkers van de toekomst.
- Reststromen uit dit systeem, maar ook GFT, snoeiafval uit de natuur, stadsstromen van riool, etc. als input voor (1) organische stoffabriek en (2) intensieve veehouderij.
- Beiden zijn industriële functies die passen in een agropark dat per weg, spoor en waterweg goed bereikbaar is.

Uitwerking Raalte e.o.

- Akkerbouwbedrijven op de nieuwe essen als clusters met een bedrijf en groene omzoming. Akkercomplex grenzend aan bedrijf. Vorm zal verschillen op basis ondergrond en type (stroken) teelt.
- Vernatting van lage delen. Blijvend grasland voor melkvee. Potstal 2.0 bij the Green East.
- Hier soms ook bosteelt (populieren) en andere teelten.
- Agro-innovatie-cluster in de veldontginning aan de noordoost-zijde van Raalte. In aansluiting op nieuw robuust landschap met grote bosblokken en velden.
- Groot complex met vleesvee(flats), windmolens, infrastructuur, opslag, etc. Ingepast in de bosblokkenstructuur. Onderzoek waard hoe groot zoiets moet zijn bij de rest van de voorgestelde transformatie. Voorziet deze locatie in de hoogwaardige omzetting van reststromen naar dierlijk eiwit voor heel Overijssel?

Tekeningen van het voorgestelde landbouwsysteem voor het Sallandse wasbord, met een meer natuurlijke waterhuishouding en nutriëntenuitwisseling tussen de dekzandruggen en de beekdalen.

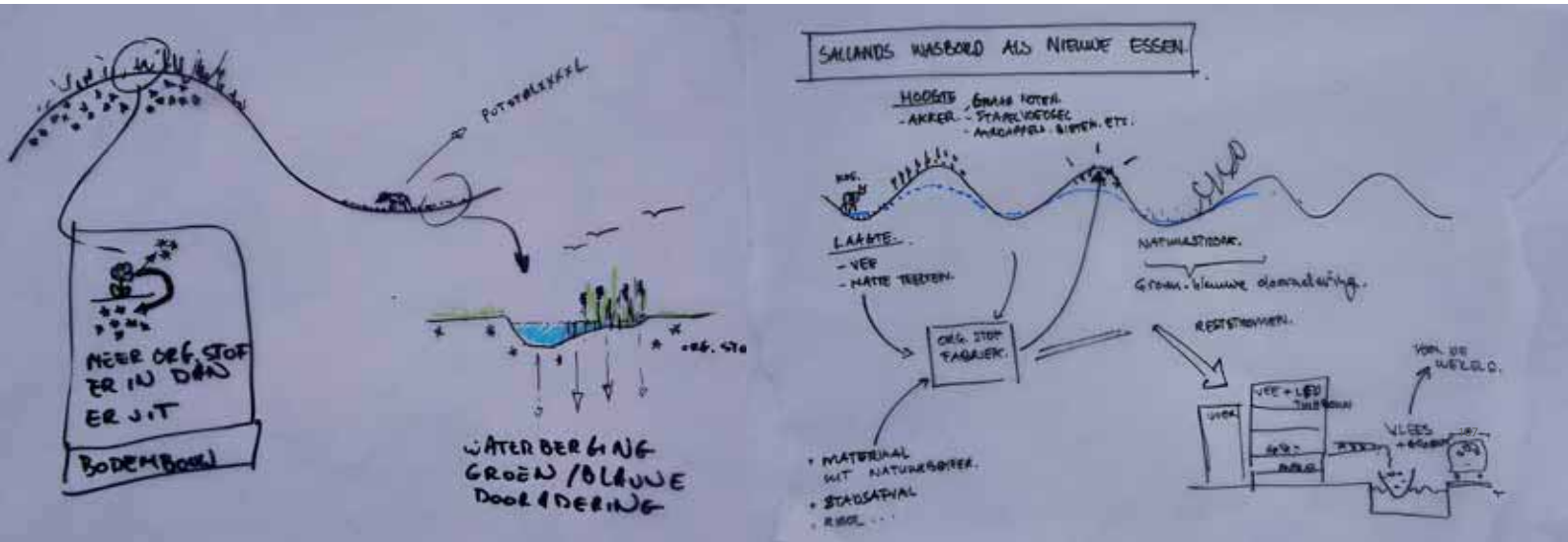

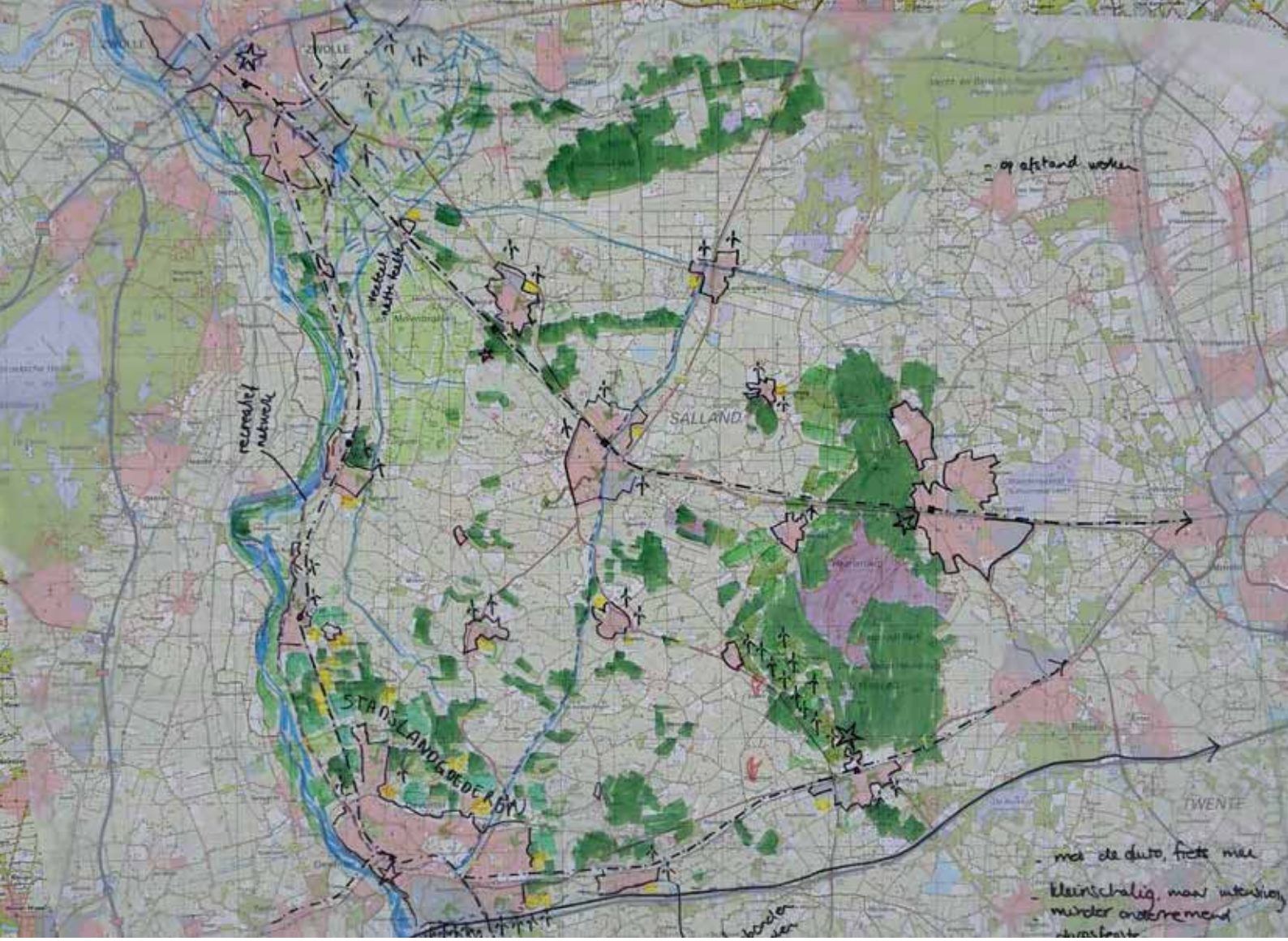
ZWOLLE
SALLAND
TWENTE
op afstand werken
recreatief netwerk
STADSLANDGOEDEREN
met de duto, fiets mee
kleinschalig, maar intensiv
minder ondernemend

Gemeente
Deventer
Aiffinkshoek
wonen in clusters op hoge
parkeren naast zon

Stedelijk netwerk / Deventer noord

Gesteld is dat de kracht van Salland zit in de sterke relatie tussen stad en ommeland. In de regio zoeken veel mensen ruimte om buiten te wonen, het aantal agrariërs neemt af, mensen willen graag een woning en een extra ha grond voor zonnepanelen. Afstand is niet zo'n probleem, de mentaliteit is 'dan pak ik toch even de auto'. Bewoners en ondernemers hebben veel lokale trots en een sterke sociale binding. Dat zie je terug in de dorpsfeesten: elk gehucht heeft zijn eigen feest. Er zijn in de regio weinig faciliteiten voor verblijfsrecreatie, geen grote hotels en campings. Dat zou wel toegevoegde waarde kunnen hebben.

Op regionaal niveau is een aantal trends, ontwikkelingen en kansen besproken. Ingezoomd is op het gebied ten noorden van Deventer.

Regionaal beeld

- Deventer, Zwolle en de Sallandse Heuvelrug hebben een (inter)nationale aantrekkingskracht, het gebied daartussen wordt vooral gebruikt door de inwoners van de regio.
- In 2050 kun je overal wonen: makkelijk, duurzaam (schoon) vervoer, andere werkvormen (meer thuis en online & robotisering), duurzaam reizen, nieuwe woonvormen met flexibeler aanbod voor verschillende generaties/doelgroepen.
- Er zal een eerlijke prijs moeten worden betaald voor voedsel en energie, geen subsidies meer, maar een echt verdienmodel.
- Meer uitwisseling tussen stad en land, een hybride zone rondom de stad die kan transformeren en ruimte biedt aan verschillende activiteiten/functies.
- Elektrificeren van energievoorziening gaat door in mobiliteit (fiets en auto), meer oplaadinfrastructuur.
- Duurzame ontwikkeling van bedrijventerreinen: daken vol met zonnepanelen en leveren aan omgeving. Netwerk is op dit moment knelpunt.
- Lokaal zelfvoorzienend in elektriciteit: buurtmolens en zonnevelden.
- Zuidkant van Zwolle: wateropgave als kans voor concentratie van veeteelt en introductie van nieuwe natte teelten.

Uitwerking Deventer noord

- Deventer heeft een forse bouwopgave, in Steenbruggen worden 1400 woningen gebouwd, voor 2050 zal een veelvoud aan woningen nodig zijn.
- Concept van Melk & Noot: netwerk van ondernemers, agrariërs en afzetpunten met routing. Fysieke streekproductenwinkels zijn verdwenen, maar nieuwe bezorgingsdiensten (bijv. Picnic) bieden kansen.
- Rondom Deventer (noordzijde) heeft Stichting IJssellandschap op dit moment pakweg 80-90% van de landerijen in bezit, die worden verpacht.
- Ontwikkeling van het ecologische park Zandwetering: groene ader langs de stadsrand zorgt dat Deventer niet vastgroeit aan de kernen erbuiten. Bij verdere ontwikkeling wordt dit een parkzone tussen de huidige stad en de nieuwe wijken: goed nadenken hoe de nieuwe stadsrand er uit gaat zien.
- De duurzame wijken die nu in ontwikkeling zijn (Zandweerd in Deventer en Olsterhof in Olst) als proeftuin/broedplaats voor innovatieve concepten. Als dit goed werkt kan dit op meer plaatsen worden ontwikkeld in buitengebied rondom Deventer.
- Duurzame initiatieven/ondernemers verbinden, nu een aantal eerste aanjagers (zoals Natuurderij Keizersrande, Heerlijkheid Linde, Hotel Gaia). Zorgen dat er lokaal wordt uitgewisseld, zoveel mogelijk zelfvoorzienend (in energie?). Samenwerking is belangrijk, met lokale partners, organisaties, ondernemers en de dorpen.
- Transitie in de landbouw is afhankelijk van het verdienmodel. Het is mensenwerk, het gaat vaak om intrinsieke waarden van ondernemers, er is een bepaalde passie nodig om bedrijfsvoering rigoureus aan te passen. Samenwerking is nodig, maar wordt soms bemoeilijkt door oude vetes. Analoog aan de "Zwolse Stadslanderijen" zou een coöperatie opgericht kunnen worden voor streekproducten en regiobranding: "Sallandse Stadslanderijen".
- Idee voor wonen in clusters op de hogere gronden, zelfvoorzienend in energie. Model waarin dit een motor is voor ontwikkeling van nieuwe landbouwvormen, verdienmodel voor transitie.
- Zoektocht naar plekken voor grootschalige energieopwekking, mogelijk op gemeentegronden bij Linderveld. Maar er spelen ook andere initiatieven.
- In de rand van de stad aantal hubs/transferia met distributiepunten voor pakketdiensten e.d.
- Langs de weteringen meer ruimte voor blauwe en groene diensten.

Conclusies en aanbevelingen

Op basis van de resultaten van het ontwerpatelier is een aantal kansrijke bouwstenen geselecteerd voor het toekomstbeeld van Overijssel. De bouwstenen hebben hun eigen programma en dynamiek, maar ook een sterke onderlinge synergie. Met een samenhangende aanpak kunnen ze het landschap en de identiteit van Salland versterken.

De bouwstenen zijn verdeeld over drie thema's en verbeeld in aparte themakaarten: Sallands Water, Sallands Voedsel en Sallands Bouwen. Samen dekken ze de grote opgaven voor Salland. Ook de energietransitie kan hiermee voor een groot deel geaccommodeerd worden. Welke ruimtelijke keuzen en middelen nodig zijn, is nu nog niet zo eenvoudig te bepalen. Wel is duidelijk dat we afstand moeten doen van oude zekerheden en gewoonten. Daarvoor zijn de opgaven én de kansen nu eenmaal te groot.

Sallands Water

Waar in het verleden -van de eerste bedijkingen en broekontginningen tot de na-oorlogse ruilverkavelingen- alle aandacht uitging naar het zo snel mogelijk afvoeren van het water, noopt de toenemende verdroging tot een radicaal andere aanpak. Met name de hogere delen van Salland, waar geen waterinlaat mogelijk is, hebben ernstig te lijden van verdroging. Maar ook de lagere polders, waar 's zomers rivierwater uit de IJssel ingelaten wordt, kunnen in de problemen komen als het peil in de IJssel te laag staat. Meer waterberging is dus zeer urgent. Dit vraagt om een ingrijpende herstructurering van het watersysteem, die ook grote consequenties heeft voor het grondgebruik en het landschap.

Herstel sponswerking brongebieden
Door in natte perioden regionale wateroverschotten niet af te voeren naar de IJssel, maar terug te leiden naar de Sallandse Heuvelrug en daar te infiltreren in de ondergrond kan een grote watervoorraad worden opgebouwd, die in droge perioden kan worden aangesproken. Op de hoogste delen zit het grondwater nu tot 40 m diep, mede als gevolg

van de ontwatering van de randgebieden en de drinkwaterwinning. Als over de hele oppervlakte van de Sallandse Heuvelrug (ca. 60 km2) de grondwaterstand met gemiddeld 2 m verhoogd zou worden, levert dat 36 miljoen m3 berging op (uitgaande van 30% waterberging per m3 zand). Ter vergelijking: de onttrekking van het waterwingebied Nijverdal bedraagt ongeveer 6 miljoen m3 per jaar.

De Sallandse Weteringen voeren ruimschoots genoeg water af om de grondwatervoorraad van de Sallandse Heuvelrug jaarlijks aan te vullen, en anders hebben we de IJssel nog. Het Overijsselse kanalensysteem, dat nu al wordt gebruikt voor inlaat van IJsselwater in de polders, kan ingezet worden voor het watertransport naar de Sallandse Heuvelrug. Aan de noordzijde van de Heuvelrug zou dan een opvoerleiding moeten worden aangelegd die aansluit op een groot infiltratiesysteem. Dit vraagt behoorlijke investeringen, maar de techniek is niet wezenlijk anders dan al wordt toegepast voor de drinkwaterwinningen in de duinen.

Waterberging in de ondergrond kan bijdragen aan het herstel van natte vegetaties op en aan de rand van de Sallandse Heuvelrug en de voeding van de beken. Wel moet rekening worden gehouden met toenemende fluctuaties van de grondwaterstand.

Voorwaarden zouden in ieder geval moeten zijn dat de onttrekkingen in droge perioden niet groter zijn dan wat in natte perioden weer kan worden aangevuld en dat het grondwaterpeil structureel hoger komt te liggen. Dit betekent ook dat de lagergelegen landbouwgebieden en de bebouwing onderlangs de Heuvelrug te maken kunnen krijgen met vernatting. Om voldoende drooglegging van de bebouwing te garanderen zijn technische oplossingen voorhanden. Voor de landbouwgebieden kan vernatting een voordeel zijn omdat het minder droogteschade oplevert. Waar het te nat wordt, is de omschakeling naar andere teelten te overwegen: zie Sallands Voedsel. Maar ook natuurontwikkeling of geheel nieuwe functies zijn denkbaar. De 'natte voet' van de Heuvelrug is een belangrijke landschappelijke ontwikkelingszone. Met een integraal ruimtelijk ontwerp kan dit een fantastische verrijking van het landschap worden: de Sallandse Heuvelrug Extra Large!

De Zwolse Waterlanden

Een tweede belangrijk ontwikkelingsgebied zijn de laaggelegen polders ten zuiden van Zwolle. In de Klimaatatlas van Overijssel zijn deze aangegeven als relatief overstromingsgevoelige gebieden vanuit het regionale watersysteem. Hier komen de Sallandse Weteringen samen en kan zich in extreem natte

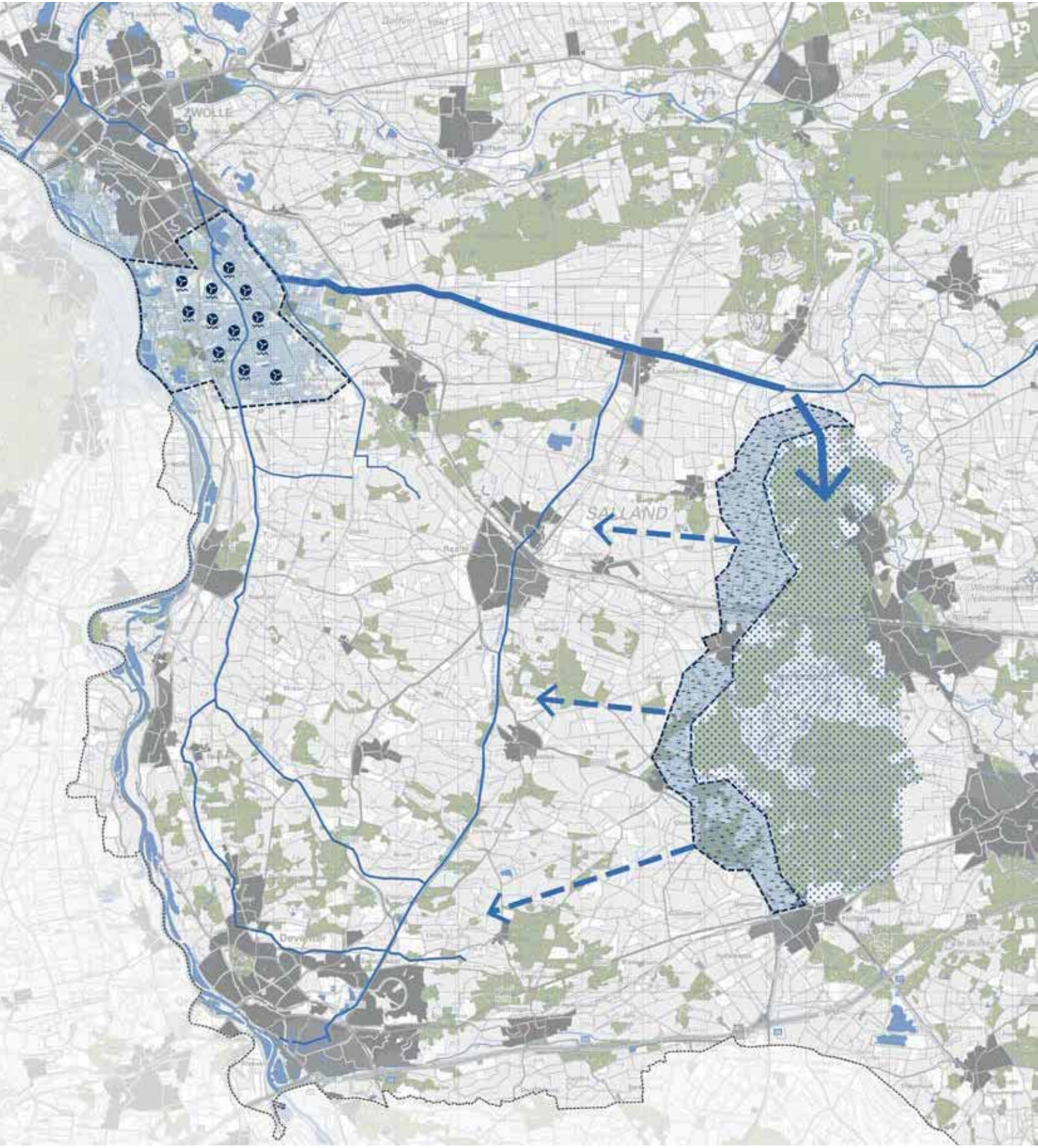

SALLANDS WATER

- waterinfiltratie Sallandse Heuvelrug
- watervoet Sallandse Heuvelrug
- Zwolse Waterlanden tevens energiepark
- Opvoerleiding
- Afstroming extra grond- en oppervlaktewater
- Overijsselsch Kanaal
- Weteringen

periode water ophopen, dat een bedreiging vormt voor Zwolle. De polders zijn al langer in beeld als potentieel waterbergingsgebied, al dan niet in combinatie met een waterbypass om Zwolle heen. Daar komt nog bij dat ook de IJssel in de toekomst hogere afvoerpieken te verwerken krijgt. Voor de korte termijn is gekozen voor dijkversterking en de aanleg van een hoogwatergeul ten westen van de IJssel, maar het is slim om aanvullende opties voor de lange termijn open te houden, bijvoorbeeld inzet van de lage polders als noodoverloopgebied.

In tijden van toenemende droogte moeten we zuinig zijn met ons water. Wateroverlast is feitelijk een gratis kans om water te benutten voor uiteenlopende doelen. Kunnen de laaggelegen polders als 'multifunctioneel waterlandschap' een meerwaarde krijgen voor de stad Zwolle en de regio? Het ontwerpatelier heeft hiervoor prikkelende suggesties gedaan en nieuwe 'verdienmodellen' in beeld gebracht. De consequenties voor het huidig grondgebruik zijn niet gering, maar het landschap wordt er ecologisch en recreatief alleen maar aantrekkelijker op. De combinatie van windturbines en bosaanleg is in ieder geval een zeer uitdagende. 20 windturbines van 4MW kunnen hier in één klap voorzien in ruim 30% van de duurzame elektriciteitsbehoefte voor Salland tot 2030. De bossen verzachten niet alleen de visuele impact van de windturbines, maar leggen ook CO2 vast en kunnen wellicht als voedselbossen worden ingericht (zie Sallands Voedsel). De tussenliggende landerijen kunnen in agrarisch gebruik blijven, met bijvoorbeeld lokale voedselafzet in Zwolle of omschakeling naar natte teelten. Ook waterzuivering en waterwinning zijn kansrijke functies: in aan te leggen wetlands kan water opgevangen en gezuiverd worden, om dit vervolgens te transporteren naar de Sallandse Heuvelrug en daar te infiltreren ten behoeve van de drinkwaterwinning. Zonodig kunnen de wetlands rechtstreeks gevoed worden met water uit de IJssel.

"Meteennattevoetmakenwede SallandseHeuvelrugExtraLarge."

Sallands Voedsel

In hoofdlijnen zijn twee landbouwrichtingen te onderscheiden: enerzijds het streven naar een betere afstemming van de grondgebonden landbouw op de natuurlijke draagkracht van de bodem en het ecosysteem, en anderzijds het streven naar volledige beheersing van de productie-omstandigheden binnen de niet-grondgebonden landbouw. Beide richtingen hoeven qua duurzaamheid niet voor elkaar onder te doen, maar de ruimtelijke eisen en de effecten op het landschap zijn radicaal anders. Erbinnen zijn weer verschillende varianten te onderscheiden, en ook zijn er onderlinge cross-overs. Gevolg is een toenemende differentiatie en diversificatie binnen de landbouw. De tijd dat Salland alleen maar zuivel en vlees produceerde, zal snel achter ons liggen. We moeten nu vormgeven aan het nieuwe voedsellandschap van Salland! Het ontwerpatelier heeft daarvoor een rijke oogst aan bouwstenen opgeleverd.

Coöperatieve essen

De kleinschalige afwisseling van esgronden en beekdalen in het Sallandse wasbord biedt een uitgelezen kans om nutriëntenkringlopen te sluiten en een meer natuurlijke waterhuishouding mogelijk te maken. Hier kan een eigentijdse versie van het eeuwenoude potstalsysteem ontstaan, waarbij de lagere, relatief natte gronden voor veeteelt worden gebruikt en de hogere gronden voor akker- en tuinbouw. Hoogwaardige mest uit moderne potstallen wordt gebruikt voor de akkers, naast compost en groenbemesters, en in plaats van drijfmest en kunstmest. Omgekeerd leveren de groenbemesters van de akkers een deel van het wintervoer voor het vee. Dit lijkt ouderwets, maar is feitelijk de enige manier om verdergaande uitputting van de bodem te voorkomen en te werken aan het herstel van de natuurlijke bodemvruchtbaarheid. Dit is een topprioriteit in het landbouwbeleid. Het herstel van de bodemvruchtbaarheid vergroot ook de biodiversiteit en het watervasthoudend vermogen van de bodem. Het kan in belangrijke mate bijdragen aan het tegengaan van de verdroging. Een evenwichtiger verhouding tussen veeteelt en akker- en tuinbouw draagt ook bij aan de gewenste 'eiwittransitie'.

Vanwege de vele samenhangen tussen de hogere en de lagere gronden is een dergelijke ontwikkeling alleen mogelijk als meerdere agrariërs samenwerken. Daarom is het voorstel gedaan om te komen tot 'coöperatieve essen' (zie schema pag. 22). Op kleine schaal vindt nu al samenwerking plaats, maar om op landschapsschaal echt impact te maken zijn versnelling en opschaling gewenst. De overheid kan dit faciliteren door bijvoorbeeld de vergoeding van groenblauwe diensten. Ook de combinatie met lokale afzet en verwerking van voedselproducten (zie Sallandse Stadslanderijen), toerisme en nieuwe

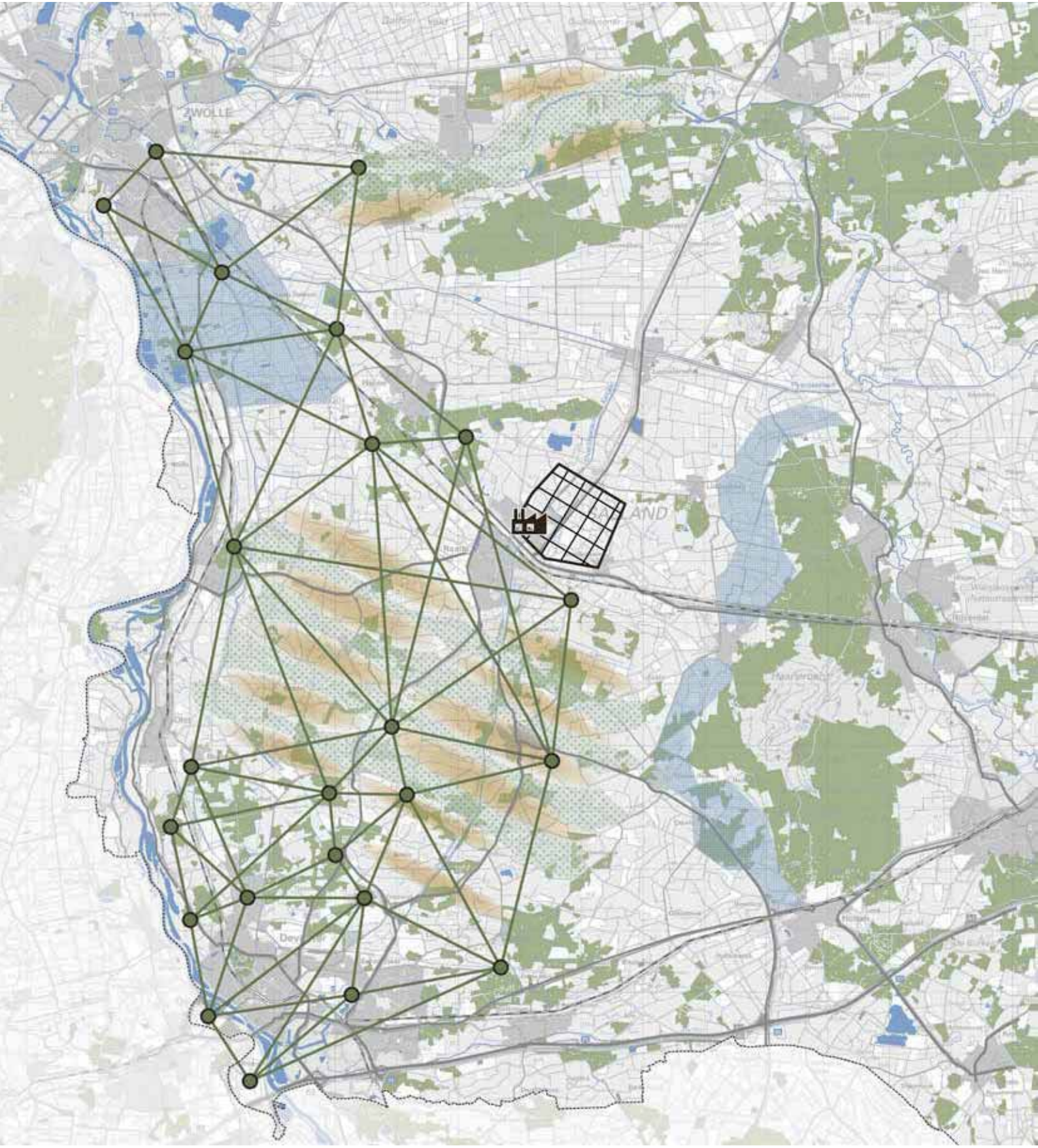

SALLANDS VOEDSEL

- Coöperatieve essen
- Netwerk Sallandse stadslanderijen
- Regionale compostfabriek
- Agropark Raalte
- Natte teelten en voedselbossen

"Bodemvruchtbaarheid is een topprioriteit in het landbouwbeleid."

buurtschappen (zie Sallands Bouwen) biedt extra perspectieven.

De 'coöperatieve essen' kunnen het landschap 'leesbaarder' maken. Naast de vergroting van de bodembiodiversiteit zal ook de natuurwaarde van beken, houtsingels en akkerranden toenemen. Uiteraard zullen nieuwe potstallen, composteringsvoorzieningen en andere bijkomende functies zorgvuldig ingepast en vormgegeven moeten worden. De optimale schaal van de 'coöperatieve essen' en de benodigde voorzieningen zal nader bepaald moeten worden en kan variëren per gebied.

Sallandse Stadslanderijen
Een optie voor agrariërs om een grotere marge op hun producten te halen, is om (een deel van) de verwerking en afzet in eigen hand te nemen, oftewel korte ketens op te zetten. Dit heeft ook het voordeel dat transportafstanden en de bijbehorende milieubelasting worden verminderd. Diverse bedrijven, vooral in de buurt van de stad, zijn hier al mee bezig, maar in de praktijk blijkt het toch lastig om tot een duurzaam verdienmodel te komen. Enerzijds door lokale belemmeringen (grondprijzen, regelgeving), anderzijds door het ontbreken van een goede infrastructuur voor distributie en vermarkting. Ook voor korte ketens geldt dat samenwerking een voorwaarde is om dit succesvol te maken. Niet alleen tussen agrariërs onderling, maar ook met terreinbeheerders, tussenhandelaren, retailers, horeca en consumenten.

Een voorbeeld hiervan is de aanpak van de 'Zwolse Stadslanderijen'. Dit is een initiatief van Zwollenaar Jos van Leussen die boeren rondom Zwolle bij elkaar heeft gebracht in een geleidelijk groeiende coöperatie waar inmiddels zeven boeren bij zijn aangesloten. Via een online bestelsysteem kunnen klanten rechtstreeks bij de boeren inkopen. Rond Deventer zijn er ook diverse initiatieven in deze richting, onder meer 'Melk en Noot', een van de prijswinnaars in de landelijke prijsvraag 'Brood en Spelen'. In lijn van deze ontwikkelingen wordt voorgesteld te onderzoeken of het mogelijk is om te komen tot een regionaal voedselweb, onder de noemer 'Sallandse Stadslanderijen'. Dit zou zich niet moeten beperken tot zaken van distributie en marketing, maar ook naar de ruimtelijke gebiedsontwikkeling moeten kijken. Bijvoorbeeld het ondersteunen van bedrijfsontwikkeling via grondruil of gronduitgifte met aangepaste pachtprijzen, het uitzetten van 'culinaire themaroutes', de aanleg van 'voedselhubs' in de stadsrand en ondersteuning bij het maken van bedrijfsplannen en erfinrichting.

3. Regionale compostfabriek
Zoals aangegeven bij de coöperatieve essen is de bodemvruchtbaarheid een sleutelfactor om te komen tot kringlooplandbouw. Het beleid is erop gericht om het gebruik van kunstmest terug te dringen en meer organische reststromen te verwerken tot veevoer en compost voor op het land. Dit vraagt om een heel andere organisatie van de huidige biomassaketen en om geheel nieuwe infrastructuur. Net zoals water wordt organische stof steeds kostbaarder en zullen we daar veel zuiniger mee om moeten gaan. Het voorstel van de coöperatieve essen is een eerste stap, maar onvoldoende om het hele probleem op te lossen. Daarvoor zijn aanvullende maatregelen nodig, zowel in het grondgebruik (zie ook punt 5: natte teelten en voedselbossen) als in de infrastructuur. Tot nu toe wordt nog niet veel nagedacht over de impact op het landschap, maar dat is hoog tijd!

Een heel concrete suggestie uit het ontwerpatelier is om een regionale compostfabriek te bouwen, waar allerlei organische reststromen uit de regio verwerkt worden tot compost en veevoer, dat vervolgens weer in de regio afgezet wordt. De regionale schaal lijkt zeker passend voor een dergelijke voorziening, hoewel ook kleinschaliger en grootschaliger oplossingen denkbaar zijn. Waarschijnlijk zal een combinatie nodig zijn. In ieder geval moet voorkomen worden dat er allerlei onnodige transportbewegingen gaan ontstaan, want die brengen weer extra belasting voor het milieu en het landschap met zich mee.
Wat dat betreft is de voorgestelde locatie bij Raalte, centraal gelegen in de regio, niet slecht gekozen. Wellicht kan de bestaande veevoederfabriek hier omgevormd worden in een bredere compostfabriek.

Agropark Raalte
Voor de zogenaamde 'foot loose' agrarische bedrijvigheid is een grootschalig Agropark voorgesteld bij Raalte. Hier is een goede meerzijdige ontsluiting aanwezig en het landschap van heide- en broekontginningen biedt relatief goede inpassingsmogelijkheden. Gedacht kan worden aan een campusachtige opzet met grote bosblokken.

DE COOPERATIEVE ES

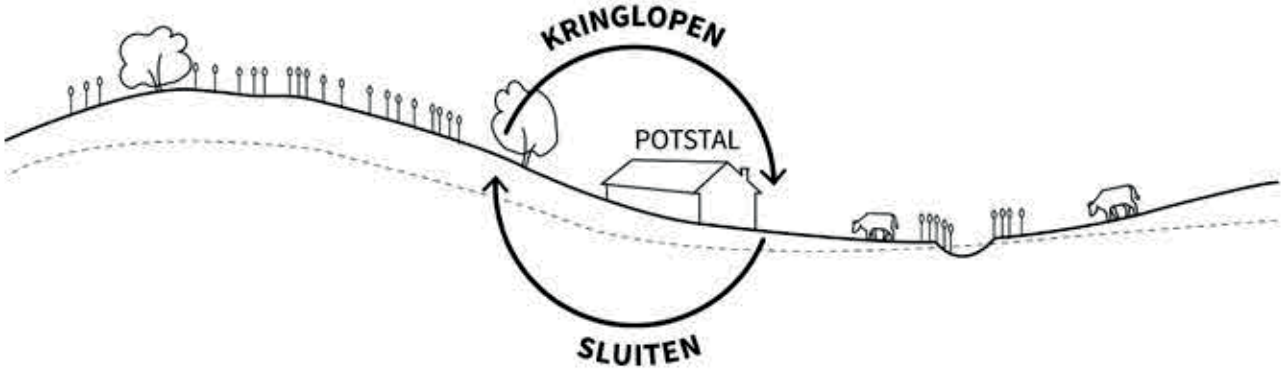

PRINCIPES

- vergroten bodemvruchtbaarheid en biodiversiteit
- CO_2 vastleggen in bodem
- waterhuishouding verbeteren

DROOG

BOUWSTENEN

- akkerbouw
- tuinbouw
- hagen & houtwallen
- natuurbos
- voedselbos
- recreatie
- zonneweide

NAT

BOUWSTENEN

- melkvee
- natuurgrasland
- natte teelten
- waterberging
- natuuroevers
- recreatie
- zonneweide

Zowel de niet-grondgebonden veehouderij als moderne 'indoor farming' kunnen hier een plaats krijgen. Het Agropark kan zich geleidelijk ontwikkelen en biedt ruimte voor agrariërs die op hun bestaande locatie niet verder kunnen, en voor nieuwe 'voedselondernemers', zoals de initiatiefnemers van de Green East.
Geheel 'foot loose' is deze vorm van landbouw niet, omdat er allerlei wisselwerkingen zijn met de omgeving. Denk aan uitwisseling van energie, nutriënten, arbeid en kennis tussen de bedrijven op het Agropark zelf, maar ook met agrarische bedrijven in de omgeving. Een locatie centraal in Salland is gunstig voor dergelijke uitwisselingen. De voorgestelde compostfabriek kan bijvoorbeeld veevoer en meststoffen leveren aan de bedrijven op het Agropark. Bovendien is in Raalte een grote potentiële arbeidsmarkt aanwezig.

Natte teelten en voedselbossen
De gebieden waar de waterhuishouding ingrijpend verandert, namelijk de natte voet van de Sallandse Heuvelrug XL en de Zwolse Waterlanden, hoeven niet verloren te gaan voor de voedselproductie. Deze gebieden lenen zich bijzonder voor natte teelten en voedselbossen. Het kunnen 'experimenteergebieden' worden waar nieuwe combinaties van waterbeheer, voedselproductie, natuurontwikkeling en energietransitie in de praktijk worden getest. Door dit planmatig en grootschalig aan te pakken, kunnen ook de landschappelijke en recreatieve kansen die deze transformatie biedt, optimaal benut worden.

Sallands Bouwen

Betwijfeld wordt of stedelijke verdichting de juiste oplossing is voor de Sallandse bouwopgave: het groenstedelijk karakter van de grotere kernen (Deventer, Raalte, Zwolle) is immers een belangrijke kwaliteit. Ook traditionele stedelijke uitleg heeft niet de voorkeur: deze mist vaak de aansluiting bij zowel het stadscentrum als het landschap. Daarom wordt gepleit voor de ontwikkeling van nieuwe buurtschappen en groenblauwe steden.

Nieuwe buurtschappen
In de stadsrand en in het landelijk gebied zien we kansen voor de ontwikkeling van nieuwe buurtschappen: clusters van 50 tot 150 woningen, die zich nadrukkelijk verbinden met het landschap en waar een menging van woon- en werkfuncties wordt nagestreefd. Volledige zelfvoorziening is allicht niet haalbaar, maar het minimaliseren van de milieufootprint zou het doel moeten zijn. Bijvoorbeeld door een deel van het eigen voedsel ter plekke te verbouwen en duurzame energie lokaal op te wekken: elk cluster een eigen tuinderij, voedselbos en zonneveld. De vrees dat bebouwing in het landelijk gebied automatisch leidt tot aantasting van het landschap en extra autoverkeer is echt achterhaald. Telewerken, teleshopping, e-biking, en fietssnelwegen, maar ook 'reshoring' en schaalverkleining van economische activiteiten, waaronder voedselproductie en toerisme, openen nieuwe mogelijkheden voor een revitalisering van het platteland. Nieuwe verdienmodellen brengen extra werkgelegenheid met zich mee, en in maatschappelijk opzicht zien we een toenemende hang naar zelfwerkzaamheid en gemeenschapszin. De Sallandse buurtschappen zijn daar een antwoord op.

> "Nieuwe buurtschappen zorgen voor een revitalisering van het Sallandse platteland."

De verschillende landschapstypen in Salland bieden specifieke aanknopingspunten voor de inpassing en vormgeving van de buurtschappen. In het landgoederenlandschap bij Deventer zijn kleinere woonclusters gekoppeld aan de Sallandse Stadslanderijen denkbaar ('stadslandgoederen'), en wat grotere clusters in de stadsrand. Op de oeverwal is een nieuw rivierdorp voorgesteld, met een eigen halte aan de spoorlijn Deventer-Zwolle. In de grootschaliger ontginningsgebieden rond Raalte kunnen nieuwe buurtschappen gecombineerd worden met bosaanleg en de ontwikkeling van een robuuste groenstructuur, die Raalte meer verankert in het landschap. Ook het genoemde 'Agropark' past hierin. In de 'Waterlanden' onder Zwolle kunnen aantrekkelijke buurtschappen ontstaan aan de weteringen en de nieuwe waterbergingsgebieden. Met een goed ontwerp kan deze eigentijdse 'villeggiatura' een bijzondere cultuurlaag toevoegen aan het landschap. Met de nadrukkelijke kanttekening dat de buurtschappen niet alleen bedoeld zijn voor de happy few; het gaat om gemengde woon-werkmilieus voor alle doelgroepen.

Groenblauwe steden
Zoals gezegd lijkt stedelijke verdichting -in de zin van hogere woningdichtheden- voor Deventer, Raalte

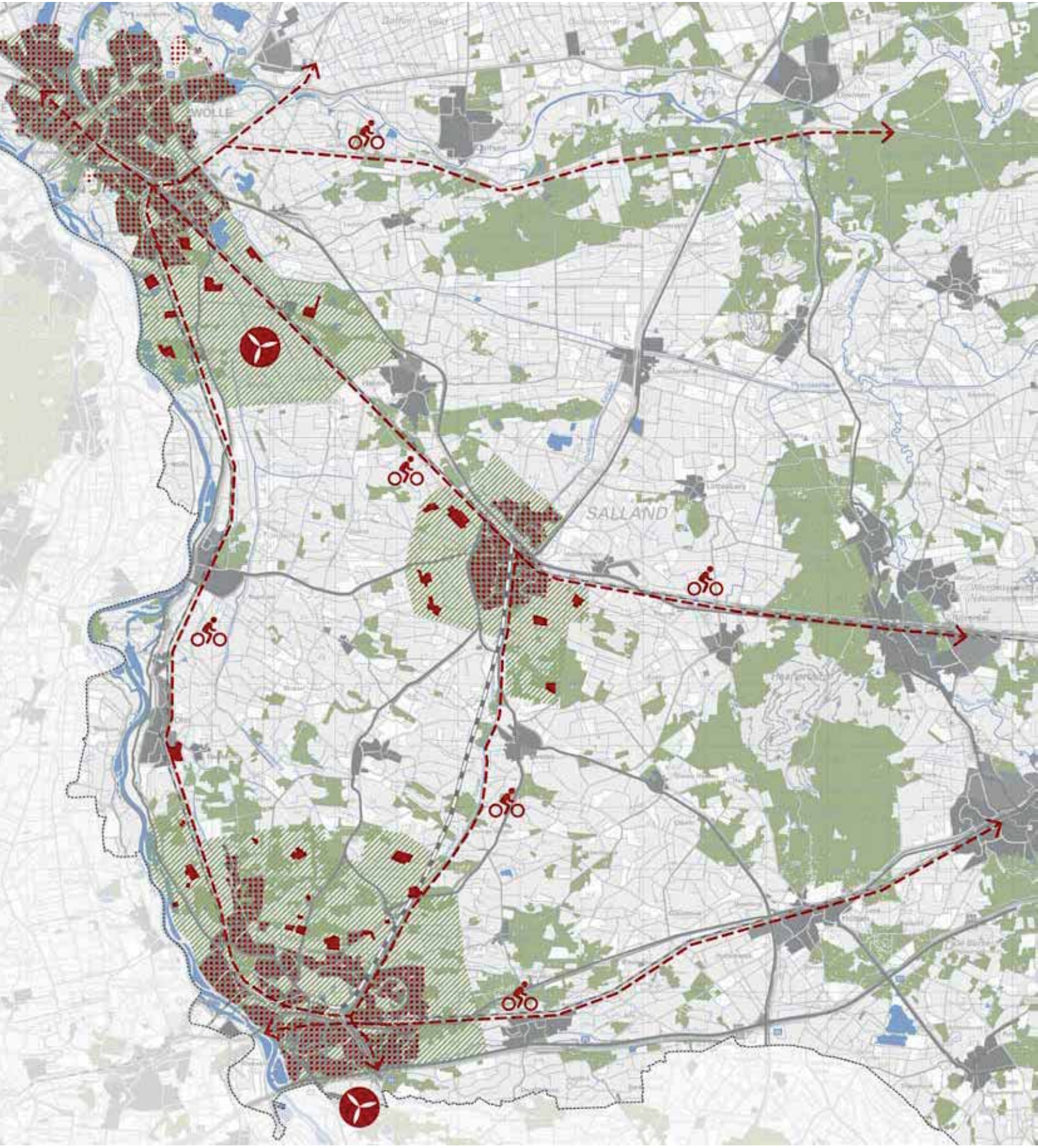

SALLANDS BOUWEN

Nieuw buurtschap + landschapsontwikkeling

Fietssnelweg

Nieuwe spoorverbinding

Groenblauwe stad

Regionaal energiepark

en Zwolle niet de oplossing voor alle problemen. Ongetwijfeld kunnen in de centra en rond OV-knooppunten woningen worden toegevoegd, maar meer hoogbouw en het volbouwen van groene ruimtes gaat onvermijdelijk ten koste van het DNA van deze steden. Ook de klimaatopgave stelt beperkingen aan verdergaande verdichting. Het perspectief zou moeten zijn de ontwikkeling van groenblauwe steden, dat wil zeggen steden met een robuuste groenblauwe structuur en een kleinschalige menging van functies. Klimaatadaptief, energieneutraal en natuurinclusief bouwen zou de norm moeten zijn. Bij de herstructurering van na-oorlogse uitbreidingswijken zou geprobeerd moeten worden om ruimten vrij te spelen voor waterberging, verkoeling en/of stadslandbouw en deze toe te voegen aan de groenblauwe structuur. In combinatie met de nieuwe woonclusters in de stadsrand worden stad en land zo veel hechter aan elkaar verbonden en gaan harde grenzen vervagen. We moeten gaan ontwerpen aan samenhangende 'stadslandschappen', een begrip dat al in de jaren 90 van de vorige eeuw is geïntroduceerd in de 'Visie Stadslandschappen' van het toenmalige Ministerie van Landbouw.

Energieparken

Door energieneutraal bouwen, zonnepanelen op daken en kleinschalige functiemenging, waarbij energievragers en energieproducenten aan elkaar worden gekoppeld en transportverliezen worden beperkt, kan al een belangrijke bijdrage worden geleverd aan de energietransitie. Niettemin zullen ook meer grootschalige voorzieningen en nieuwe infrastructuur nodig zijn. Het ligt voor de hand om grotere 'energieparken' te koppelen aan de bestaande kernen en infrastructuur, en ook daar te zoeken naar slimme functiecombinaties, bijvoorbeeld tussen zonnepanelen, windturbines en energie-opslag en/of met grootschalige waterberging of bosaanleg. Het voorgestelde 'windbos' bij Zwolle is daar een voorbeeld van. Door atelierdeelnemers is daarnaast een regionaal 'zonnepark' geopperd ten oosten van Deventer. De inpassing van grote, multifunctionele energieparken in de stedelijke invloedssfeer is in ieder geval een belangrijke ontwerpopgave. Dergelijke parken kunnen een wildgroei van kleine projecten in het buitengebied tegengaan.

Tot slot

Geconcludeerd kan worden dat de deelnemers aan het ontwerpatelier de meerwaarde van een ontwerpende blik overtuigend hebben aangetoond. Duidelijk is dat de aanpassing van het watersysteem, de omschakeling naar kringlooplandbouw, energietransitie en duurzaam bouwen niet alleen technische en sectorale opgaven zijn, maar evenzovele landschappelijke ontwerpopgaven. Er zijn concrete voorstellen gedaan voor de ontwikkeling van geheel nieuwe energie- en waterlandschappen, en voor landschapsinclusieve vormen van landbouw en verstedelijking. De traditionele grenzen tussen stad en land en tussen natuur en landbouw zijn ter discussie gesteld. Nieuwe verbindingen zijn gelegd tussen functies en doelen die meestal los van elkaar worden gezien.

Zowel voor het regionale als voor het lokale schaalniveau zijn voorstellen gedaan, die ieder hun eigen werkingssfeer en dynamiek hebben, maar elkaar ook aanvullen en versterken: aanpassing van het grotere watersysteem én water vasthouden op perceelsniveau, groenblauwe steden én nieuwe buurtschappen, een regionaal Agropark én coöperatieve essen. Een goede balans vinden tussen maatregelen op verschillende schaalniveaus is een van de centrale uitdagingen voor het regionale ontwerp.

Het gevarieerde landschap van Salland blijkt voldoende aanknopingspunten te bieden om sturing te geven aan nieuwe ontwikkelingen, en zo de ruimtelijke kwaliteit te versterken. Er zijn geen definitieve oplossingen gegeven -dat kan ook niet in één dag- maar wel zeer kansrijke zoekrichtingen in beeld gekomen.

De volgende stap kan zijn verdieping door gericht ontwerpend onderzoek, en verbreding, door organisatie van een breder maatschappelijk debat. Daar zouden niet alleen ontwerpers en deskundigen, maar ook belanghebbenden en bestuurders bij betrokken moeten worden. Want echt integrale oplossingen zijn alleen mogelijk als overheden, maatschappelijke organisaties, marktpartijen en burgers elkaar weten te vinden in een gezamenlijke aanpak. Dat is niet eenvoudig, maar levert wel wat op.

Twente

STROOTMAN
LANDSCHAPSARCHITECTEN

10 juli 2019

Stadhuis Almelo

Berno Strootman (Strootman Landschapsarchitecten)

Verlangens voor de toekomst

- Het is en blijft hier fantastisch
- Kennis uitwisselen
- Bijdragen aan erfenis van de toekomst
- Voedseltuin, inspiratie
- Landschap als resultante van transities
- Krimp als uitdaging, vergrijzing als kans
- Saamhorig, noaberschap
- Trots op Twente
- Water en Twentestad als basis
- Noaberschap inzetten bij transities
- Met kwaliteit en aandacht werken aan landschap
- Aansluiten op landschap en volksaard
- Menselijk landschap
- Landschap in balans
- Blijven zoals het is
- Gevoel met goed blijven
- Transities als kans
- Versterking kwaliteit Twente
- Groen Twente. Deltapark Twente
- Watersysteem als basis
- Energie inpassen met kwaliteit
- Duurzaam landschap dat begint met lef en eindigt met trots
- Parels
- Mooi landschap
- Gevarieerd(e) landschap en stadsranden
- Afwisseling verbeteren met transities
- Trots
- Lente in Twente
- Transities zetten merk Twente op de kaart

Inleiding

Berno Strootman trapt een intensieve en vruchtbare schetsdag af met de voordracht van delen uit het werk WIJ zijn Twente van Arnoud Holleman uit 2008, en een introductie over het Twentse landschap en de opgaven die de komende decennia op Twente en de rest van Nederland af komen.

Oude ontginningen (zwart-wit), jonge ontginningen (kleur)

Aan de hand van Panorama Nederland (College van Rijksadviseurs), eigen kennis en ervaring en het voorbereidende werk over de ruimtelijke opgaven in de provincie Overijssel, neemt Berno stelling in wat dat betekent voor Twente.

In deel twee van dit verslag zijn de resultaten opgenomen van de ochtendsessie, waarin met vier groepen thematisch is gekeken naar de opgaven in Twente. In deel drie zijn de resultaten opgenomen van de middagsessie, waarin met vier groepen meer integraal is nagedacht over vier deelgebieden. Tot slot worden conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan.

Het Twentse landschap

- Het reliëf is de basis van het landschap. Ten oosten van Enschede ligt een stuwwal, en een waterscheiding scheidt de twee belangrijkste beeksystemen: het Dinkelsysteem stroomt af naar het noordoosten, het Reggesysteem stroomt af naar het noordwesten.
- Het landschap van nu is grofweg in tweeën te verdelen: oude ontginningen en jonge ontginningen. In de oude ontginningen liggen de dorpen en een kleinschalig landschap van houtwallen en kampjes, plus een aantal grootschalige escomplexen. Ook liggen hier de meeste beekdalen. De oude ontginningen vormen voor een belangrijk deel het karakter van het Twentse landschap. De jonge ontginningen zijn in de tweede helft van de 19e eeuw en aan het begin van de 20e eeuw ontgonnen uit heidevelden en moerassen. Twente was tot die tijd kletsnat. De jonge ontginningen, en later de aanleg van het Twentekanaal, hebben die nattigheid drooggelegd, en - mede gezien de droogteopgave van deze tijd - liggen juist daar kansen voor nieuwe landschappen.

Panorama Nederland

- We staan voor grote opgaven, we moeten:
  - Parijs halen: Energietransitie
  - Eén miljoen woningen: Woningbouwopgave
  - Droge voeten & een koel hoofd: Klimaatadaptatie
  - Kringlooplandbouw: Landbouw transitie
- Transities benutten als kans om Nederland rijker, hechter en schoner te maken
- Kies voor een ontwerpende benadering
- Ga voor maximaal rendement op de lange termijn

Parijs halen
Energietransitie

Eén miljoen woningen
Woningbouwopgave

Droge voeten & een koel hoofd
Klimaatadaptatie

Kringlooplandbouw
Landbouwtransitie

Transities benutten als kans om Nederland
We staan voor grote opgaven, we moeten...
rijker, hechter en schoner te maken

Schetsen aan thema's in de ochtend

De deelnemers verdelen zich over vier groepen, die ieder een thema voor hun rekening nemen. Landschap als thema komt terug in iedere groep. Na de schetsessie presenteert ieder groep de bevindingen en wordt er gediscussieerd. De vier thema's zijn: Energie, Mobiliteit en bouwopgave, Klimaat en water, Landbouw en landschap.

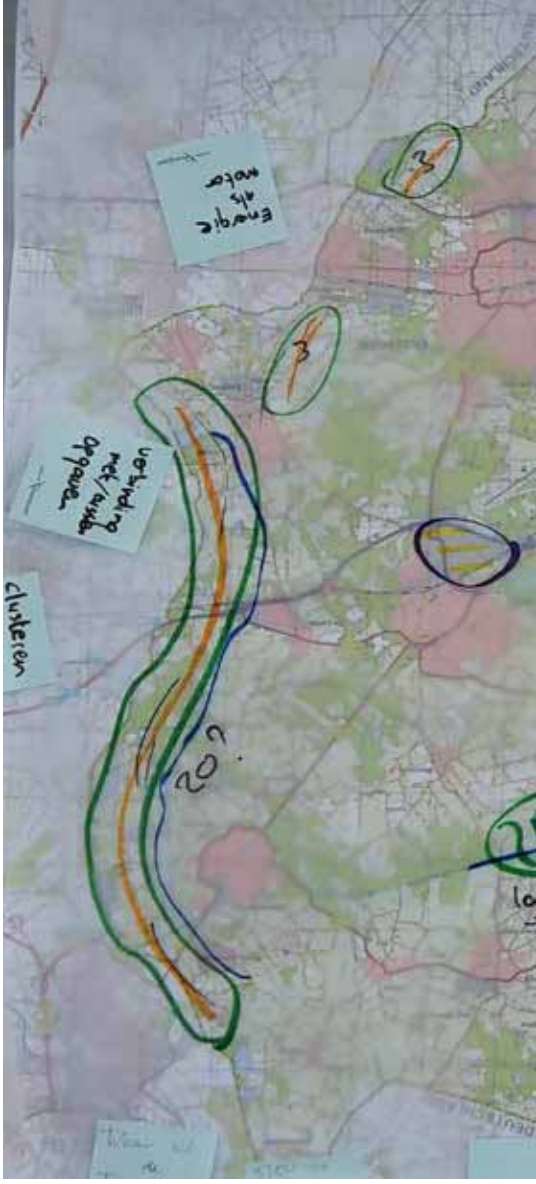

Thema Energie

- In Twente leeft 50% van de inwoners van Overijssel, met name in de stedenband Almelo-Borne-Hengelo-Enschede. Een gedachte is om de opwek van energie dicht bij de gebruiker te plaatsen. Dat betekent een grote energieopgave in het Twentse landschap.
- Clustering van windturbines heeft de voorkeur. In de schets staan groepjes van 3 turbines, wat leidt tot discussie over wanneer je kunt spreken van een cluster. Een groep van circa 15-20 turbines lijkt een mooi uitgangspunt.
- Zonnepanelen op de daken van historisch waardevolle boerderijen is ongewenst.
- Zonnepanelen op grote dakoppervlakken zoals industrie of grote stallen heeft uiteraard de voorkeur. Dergelijke bouwwerken blijken in de praktijk vaak niet voldoende constructiesterkte te hebben om het extra gewicht van de panelen te kunnen opvangen. Toekomstig te bouwen gebouwen dienen daarom voldoende sterk te zijn geconstrueerd om zonnepanelen te kunnen plaatsen. Bij voorkeur wordt dit via het bouwbesluit geregeld, maar wellicht dat de gemeenten aanvullende eisen kunnen stellen aan nieuwbouw.
- In beekdalen kan worden gedacht aan het combineren van zonnepanelen op land, met natuurontwikkeling en hermeandering van de beek. Dat levert dan wel een geïndustrialiseerd beekdallandschap op waarvan de recreatieve waarde nog maar zeer beperkt is. Daarnaast is onder de panelen zelf geen of nauwelijks vegetatieontwikkeling mogelijk: een verlies van potentiele natuurwaarden.
- Opslag van energie in zoutcavernes zou een mogelijkheid kunnen zijn in Twente.
- Gemeente Hof van Twente heeft een eigen coöperatie opgezet, waarbij zij zonne-energiecentrales realiseren op 'restgronden' in eigendom van de gemeente.
- In Rijssen-Enter worden relatief veel woningen gebouwd. Daar liggen kansen voor het combineren van de bouwopgave met energie opwekking door

zonnepanelen op daken.

- De energietransitie leidt tot een ander landschapsbeeld. Het lommerrijke Twentse landschap van nu wordt door velen erg gewaardeerd ('de tuin van Overijssel'). Een sterk verlangen is om deze identiteit en het gevoel van 'thuiskomen' overeind te houden. Een belangrijke gedachte is om het opwekken van energie niet in iedere gemeente afzonderlijk te organiseren. Daarmee zou immers de opwek als een lappendeken over het land worden uitgespreid. Beter is het om op regionale of nationale schaal te kijken waar de opwek van energie het beste kan worden geregeld. Twente heeft bijvoorbeeld in vergelijking met de kustprovincies minder potentiele energieopbrengst van windturbines. Plaats die turbines dan ook op plekken waar deze het meest productief zijn. Dat roept tegelijk de vraag op of bewoners van regio's waar de turbines vervolgens komen te staan, dit niet ook als een sterk verlies van hun identiteit ervaren. Voelen de mensen in Dedemsvaart zich straks ook nog thuis? Het is belangrijk om bewoners in een streek waar veel energie-opwekking gaat plaatsvinden, hiervan te laten profiteren. Dat kan door een deel van de financiële opbrengsten te storten in een gebiedsfonds, door inwoners van zo'n gebied gratis energie te leveren, etc.
- Er is veel discussie over de wenselijkheid van zonnepanelen op landbouwgrond. Iedereen is het er over eens dat het landschap er niet fraaier van wordt. De meer opportunistisch ingestelde deelnemers aan de workshop zien kans voor zonnepanelen als financiële motor voor landschapsvernieuwing en natuurontwikkeling. De meer principieel ingestelde deelnemers vinden het onzinnig om op de beste landbouwgronden van de wereld zonnepanelen te installeren, terwijl die gronden hard nodig zijn voor verduurzaming van de landbouw.

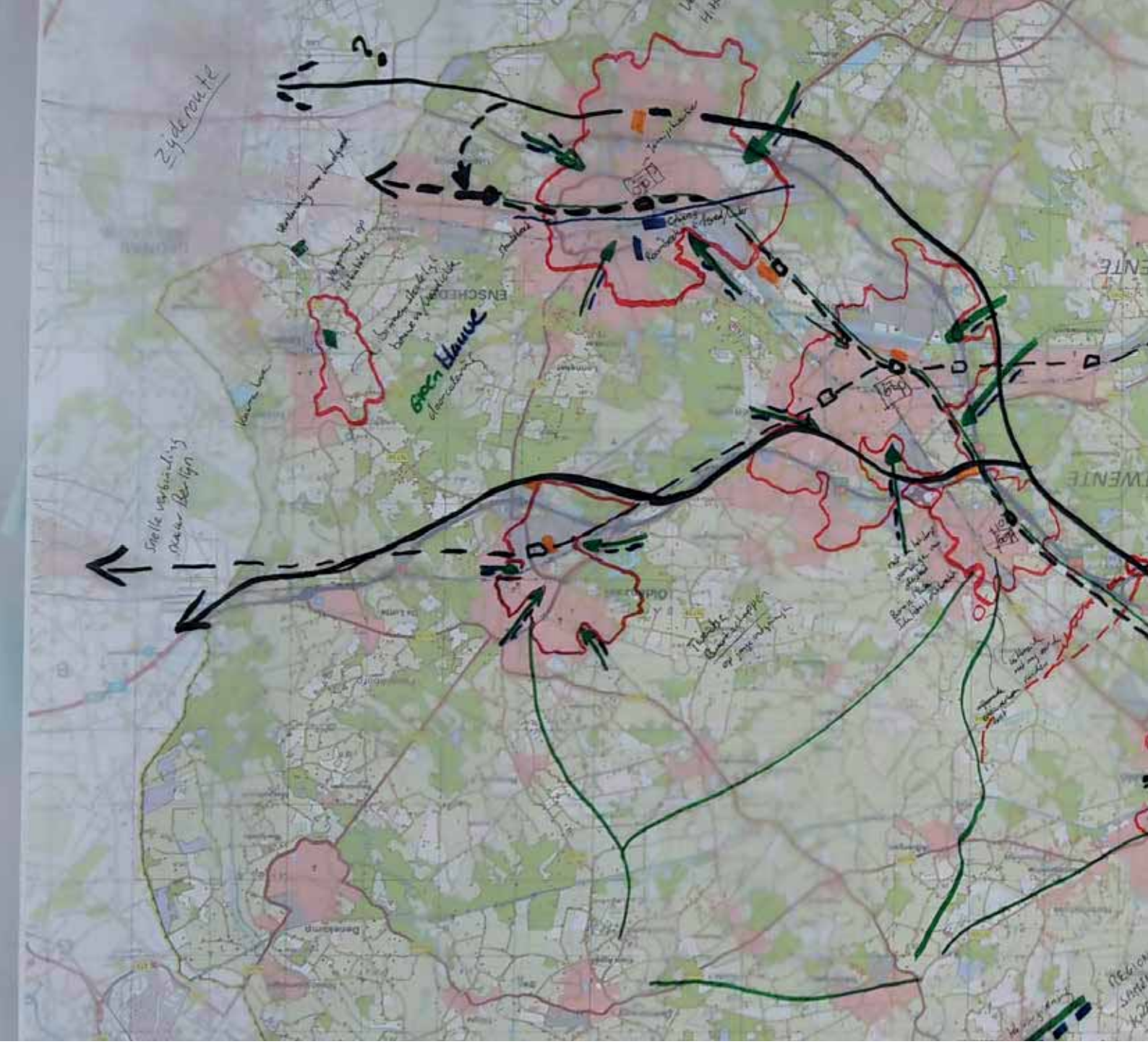

Thema Mobiliteit en bouwopgave

- Twente heeft een sterke regionale identiteit. Samenwerking in de regio is van groot belang om van de mobiliteits- en bouwopgave een succes te maken. Met een goede samenwerking vindt ook kennisuitwisseling plaats. Iedereen is daar bij gebaat. Vergelijkbaar met Toscane is Twente een regio-identiteit waar mensen naartoe komen, met daarbinnen verschillende steden en landschappen waar van alles is te beleven.
- Het ontwikkelen van distributiecentra KOST banen, volgens de deelnemers die zich over dit onderwerp hebben gebogen. De grootschalige dozen die ervoor nodig zijn, nemen immers de ruimte in voor kleinschaliger bedrijven waar veel meer mensen aan het werk kunnen.
- Een goede spoorverbinding naar Duitsland is cruciaal.
- Tussen de grote steden onderling en tussen de steden en omliggende dorpen in het landelijk gebied zouden meer fietssnelwegen moeten worden aangelegd. Dat leidt tot minder auto's in de stad en een betere recreatieve verbinding tussen stad en landschap.
- Moet de snelweg worden doorgetrokken naar Duitsland ten kosten van het landschap? De meeste deelnemers vinden van niet.
- Inbreiding en herstructurering van de stad heeft de voorkeur boven de bouw van nieuwe stadwijken in het landschap. Een belangrijke randvoorwaarde daarbij is dat er voldoende 'lucht' in de stad

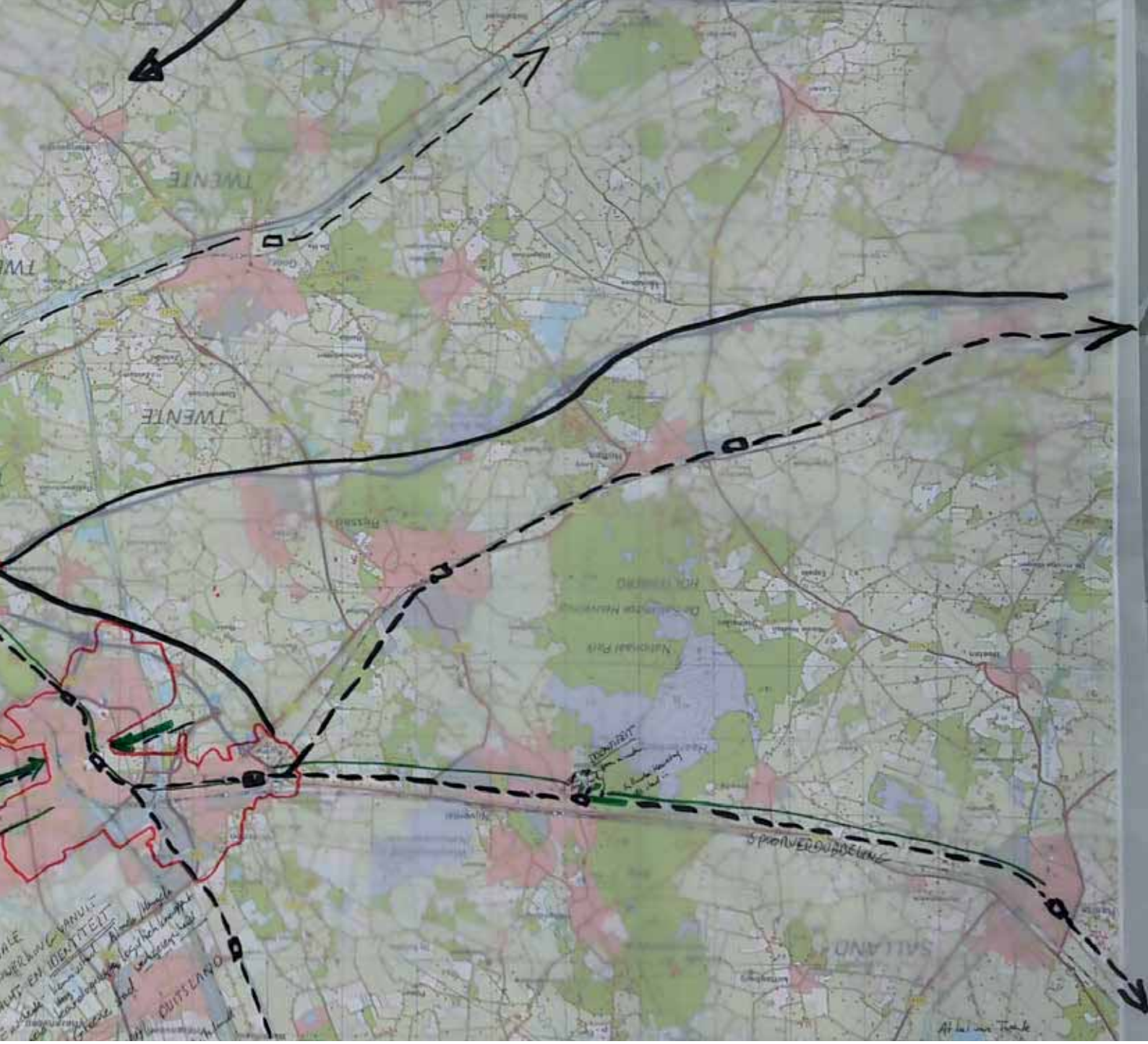

overblijft: ruimte voor water en groen. Dat is essentieel voor een goed stedelijk leefklimaat. Leg deze ruimte vast en ontwikkel deze tot sterke en aantrekkelijke zones. Oude beeksystemen en wegen lenen zich hier goed voor. Door deze als groene corridors te ontwikkelen en deze te combineren met recreatieve routes, kunnen ook aantrekkelijke verbindingen tussen stad en land worden gemaakt.

- Vergroen de stad op kleine schaal met beplanting en water, daarmee kan hittestress worden beperkt.
- Het ontwikkelen van vrijkomende agrarische bebouwing (VAB) tot woningen (bijvoorbeeld knooperven) lijkt een mooie oplossing voor deze plekken, maar in de praktijk verkopen de woningen niet goed. De wens van potentiële kopers strookt vaak niet met de strenge eisen die aan VAB-locaties worden gesteld. Daar is nog een wereld te winnen.
- In een samenwerkingsverband op regionale schaal zou kunnen worden nagedacht over sturing in de bouwopgave: welke doelgroepen zijn er en hoe kan deze, gegeven (het behouden van) de identiteit van het landschap, het beste landen in Twente?
- Ook voor de bouw van bedrijventerreinen zou op regionale schaal kunnen worden samengewerkt. Niet bij ieder dorp een bedrijventerrein, maar concentratie en clustering op enkele plekken (voorbeeld Bedrijventerrein XL Almelo).

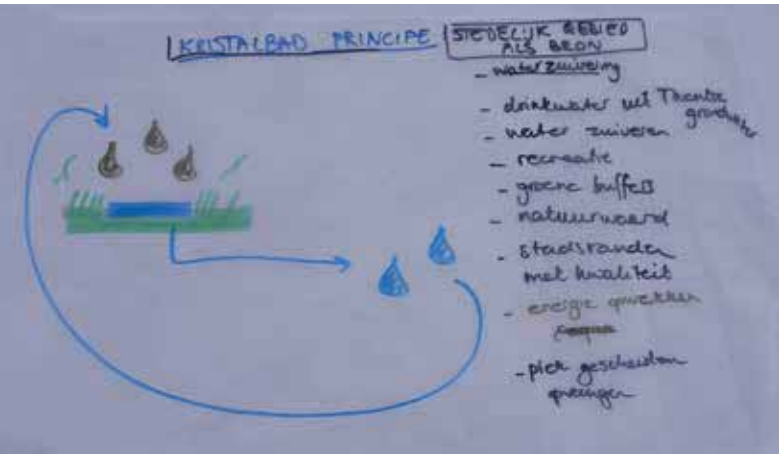

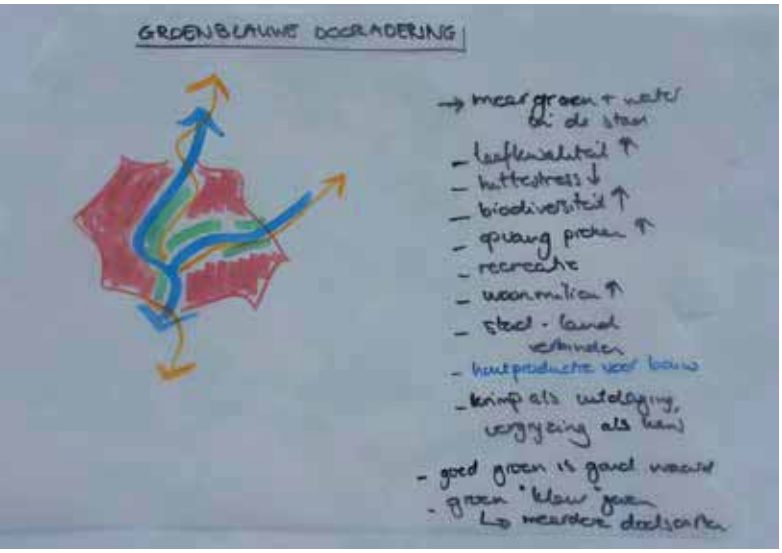

Thema Klimaat en water

- De stad genereert een grote hoeveelheid water: maak gebruik van deze waterbron. Onder het motto “iedere stad een Kristalbad”, zou aan de lage zijde van iedere stad en/of dicht bij rioolwaterzuiveringsinstallaties een water(zuiverings)park kunnen worden aangelegd, waar stedelijk water in een aantrekkelijke parkachtige setting wordt verzameld alvorens in het beeksysteem wordt afgewaterd. Belangrijk punt hierbij is dat het hemelwater (schoon) wordt gescheiden van het rioolwater (vuil), zoals dat in het Kristalbad bij Enschede nu ook al het geval is. Waterzuiveringsparken hebben een grote recreatieve potentie, die extra relevant is, omdat deze parken aan de rand van de stad liggen. Ook kan een waterzuiveringspark fungeren als groene buffer tussen steden, zodat deze niet aan elkaar klonteren. Overigens is er twijfel of het Kristalbad wel functioneert zoals aanvankelijk bedacht.
- Zoals in het thema mobiliteit en bouwopgave al is genoemd, hebben bestaande beken potentie als groen/blauwe klimaatdooradering van de stad. Ontwikkel deze beeklopen tot sterke en aantrekkelijke zones, met ruimte voor waterberging, natuur, recreatie (plekken en routes).

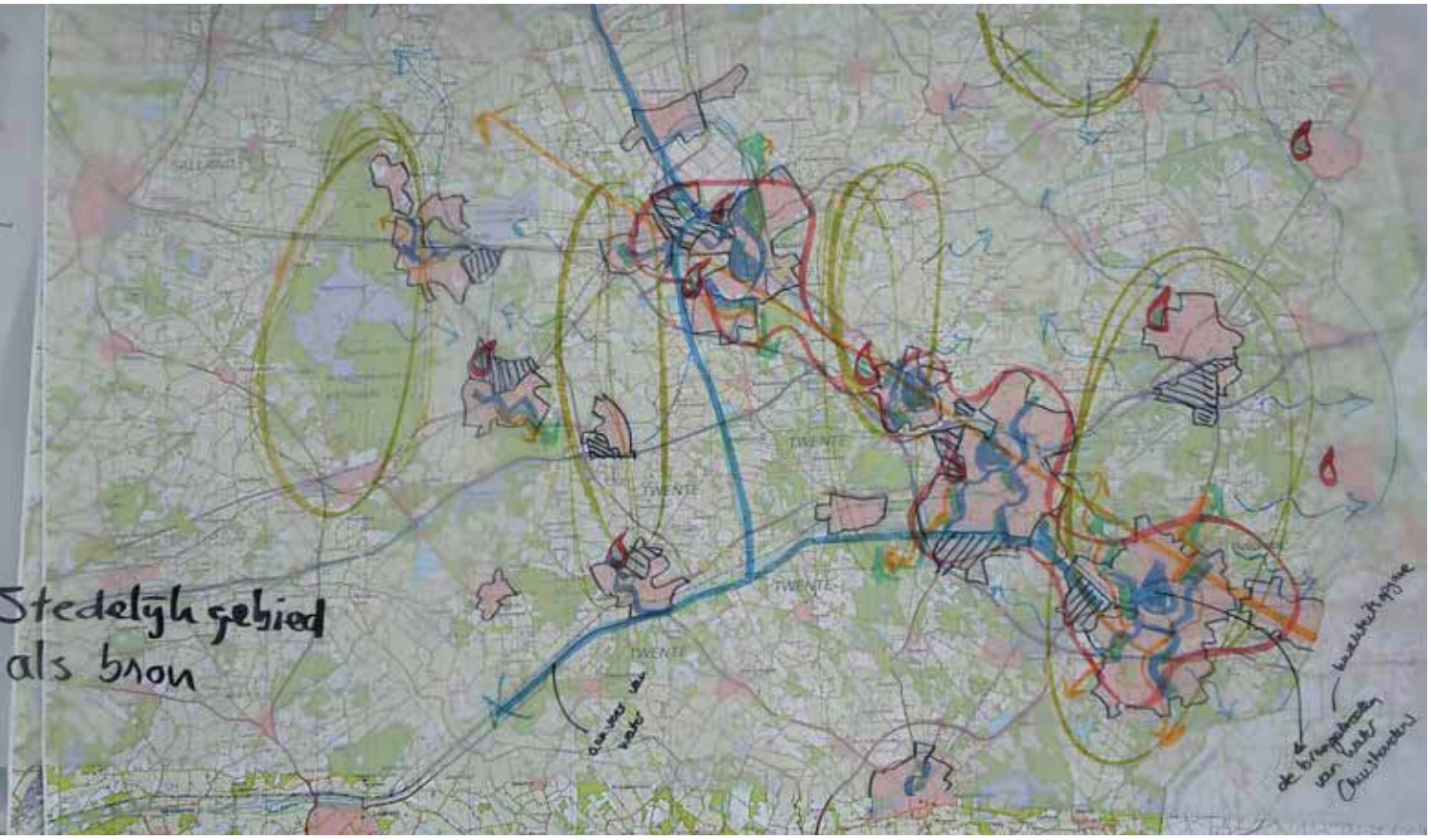

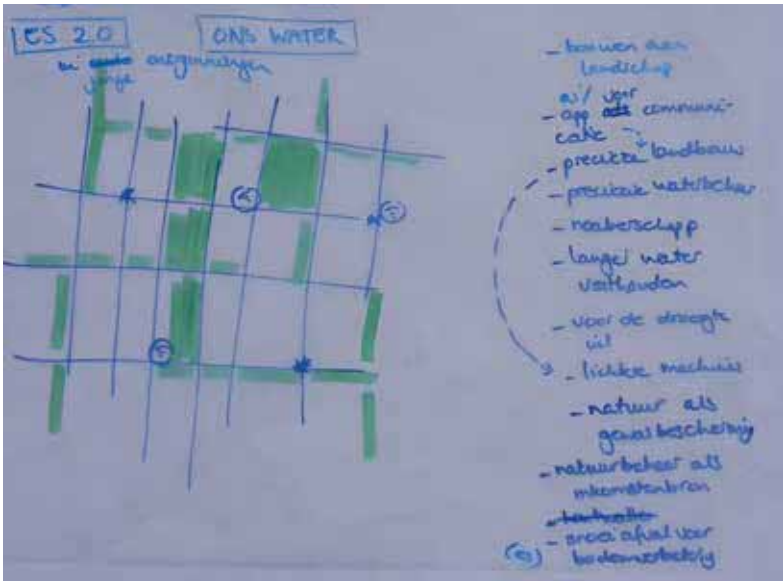

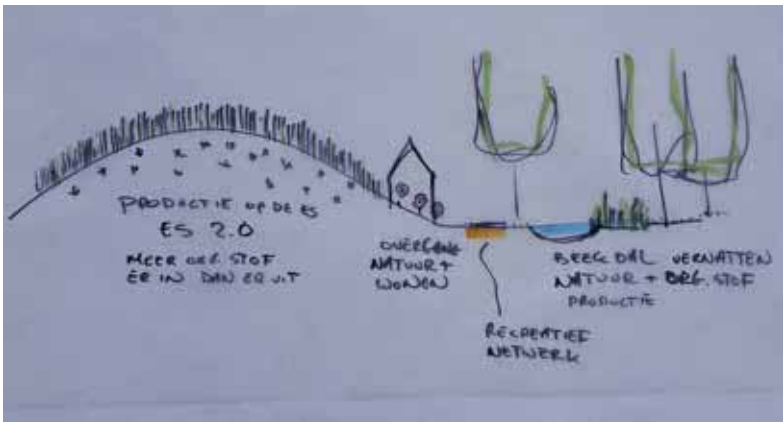

Door beken als groene corridors te ontwikkelen en deze te combineren met recreatieve routes, kunnen ook aantrekkelijke verbindingen tussen stad en land worden gemaakt.

- Niet alle groen heeft evenveel klimaatadaptieve kwaliteit, dat wil zeggen: mogelijkheden voor waterinfiltratie, waterberging, verdamping, ecologie etc. Transformeer alle groen tot waardevol groen, met meerwaarde voor ecologie en leefbaarheid: streef naar het donkergroen van de studie "Goed groen is goud waard" (Zwolle).
- Zet in het landschap in op het vernatten van beekdalen, eventueel gecombineerd met het ontwikkelen van moerasbossen.
- Kleinschalig waterbeheer zou in Twente wel eens heel goed kunnen werken. In kleine gebieden kunnen samenwerkingsverbanden worden opgezet van terreinbeherende organisaties en boeren die elkaar goed kennen en die samen zorg dragen voor het waterbeheer. De skippyballen in de duikers in 2018 tijdens de lange droogte is alvast een eerste succesverhaal. Deze samenwerkingsverbanden zouden kunnen worden opgetuigd in landschappelijke eenheden zoals in de preciezielandgoed-inzending van de prijsvraag

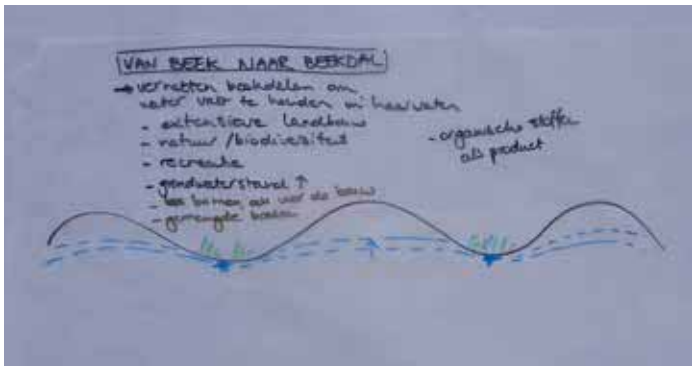

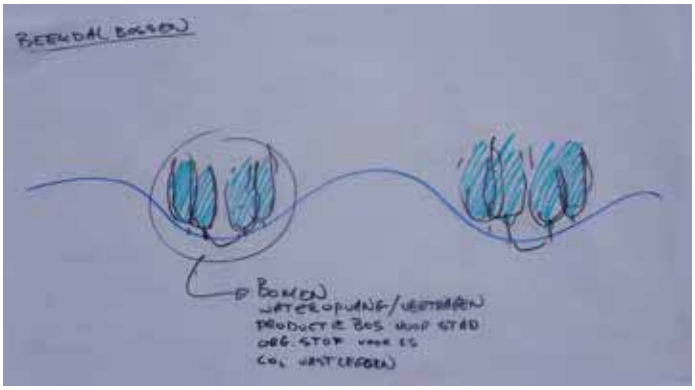

Brood en Spelen: precieziewaterbeheer.

- De jonge ontginningen waren van oudsher de natste gebieden in Twente. De ontginning ervan is zeer succesvol gebleken, want juist hier is veel sprake van veel droogteoverlast. En juist hier liggen dus kansen voor vernatting van het landschap, zodat er een steviger buffer is in tijden van droogte. Dat heeft consequenties voor het huidige landschapsgebruik. Wellicht dat landbouw extensiever kan. Vernatte jonge ontginningen kunnen ook worden aangewend voor nieuwe vormen van landgebruik, zoals de ontwikkeling van bossen. Loofbos heeft daarbij de voorkeur, maar gemengde bossen bieden weer de mogelijkheid om hout te oogsten dat weer als bouwmateriaal kan worden gebruikt voor woningen.
- Bovenstaande ideeën hebben vooral en in de eerste plaats veel potentie aan de randen van stuwwallen, waar van nature schoon kwelwater aan het oppervlak komt.

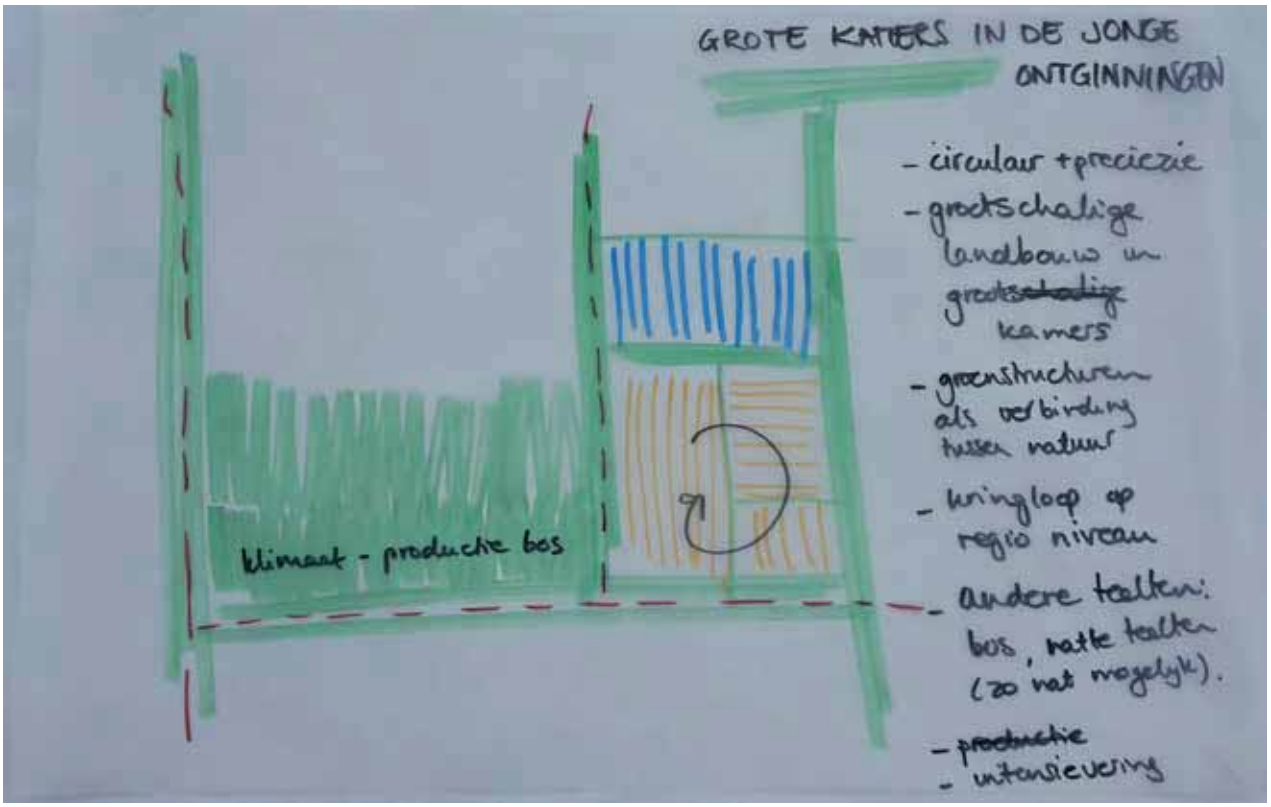

Thema Landbouw en landschap

- Gebruik het landschap als basis voor nieuwe ontwikkelingen. Maak lage gronden natter en hoge gronden vitaler. Boer met de ondergrond mee.
- Omgekeerde poffertjespan: landgoedgestuurd model met pachters.
- Hengevelde: Intensieve hightech landbouw, bijvoorbeeld zoals in de inzending Preciezielandbouw uit Brood en Spelen. Ook past het ontwikkelen van grootschalige nieuwe bosgebieden in dit landschap. Toekomstige transities ('het grote moeten') kunnen juist in dit landschap worden vormgegeven.
- Zorg voor vermarkting van producten op regionale schaal. De Twentse identiteit leent zich prima als merk voor producten uit de streek.
- Landbouw moet op regionale schaal een gesloten kringloop worden. Op enkele plekken zou intensieve eiwitlandbouw kunnen worden ingericht om de kringloop sluitend te maken. Het beeld hierbij is een intensief 'landbouwlandgoed'. De ideale locatie van deze eiwit-landgoederen is op een plek waar deze 'van nature' voor handen is.
- Alle eerder in dit verslag genoemde verlangens naar regionale samenwerkingsverbanden ten spijt, wordt in de discussie een vraagteken geplaatst bij de haalbaarheid om dit in Twente van de grond te krijgen. In Twente zijn samenwerkingsverbanden historisch gegroeid: nieuwe organisaties, zeker op de grote schaal van Twente, worden waarschijnlijk met een dosis wantrouwen ontvangen. Het naoberschap werkt alleen tot een bepaalde schaal.

Schetsen aan deelgebieden in de middag

De deelnemers verdelen zich nu over vier groepen, die ieder een deelgebied voor hun rekening nemen. Na de schetsessie presenteert iedere groep de bevindingen en wordt er gediscussieerd. De vier regio's zijn:

- Noordoost Twente
- Twentse stedenband
- Noordwest Twente
- Zuidwest Twente

Regio noordoost Twente

- Maak aantrekkelijke routes, zodat het prettig 'thuiskomen' is. Bijvoorbeeld met snelfietsroutes van stad naar landschap en omgekeerd.
- Maak het landschap en de dorpen zó aantrekkelijk, dat mensen hier graag komen.
- Maak een groot windpark bij het Twentekanaal, of langs de Duits-Nederlandse grens (grenspark).
- Combineer beeksystemen met waterberging.
- Koester zandpaden. Voorkom dus dat deze worden geasfalteerd, en breng waar mogelijk zandpaden weer terug.
- Maak een warmtenet in het stedelijk gebied van Ootmarsum-Denekamp-Oldenzaal.

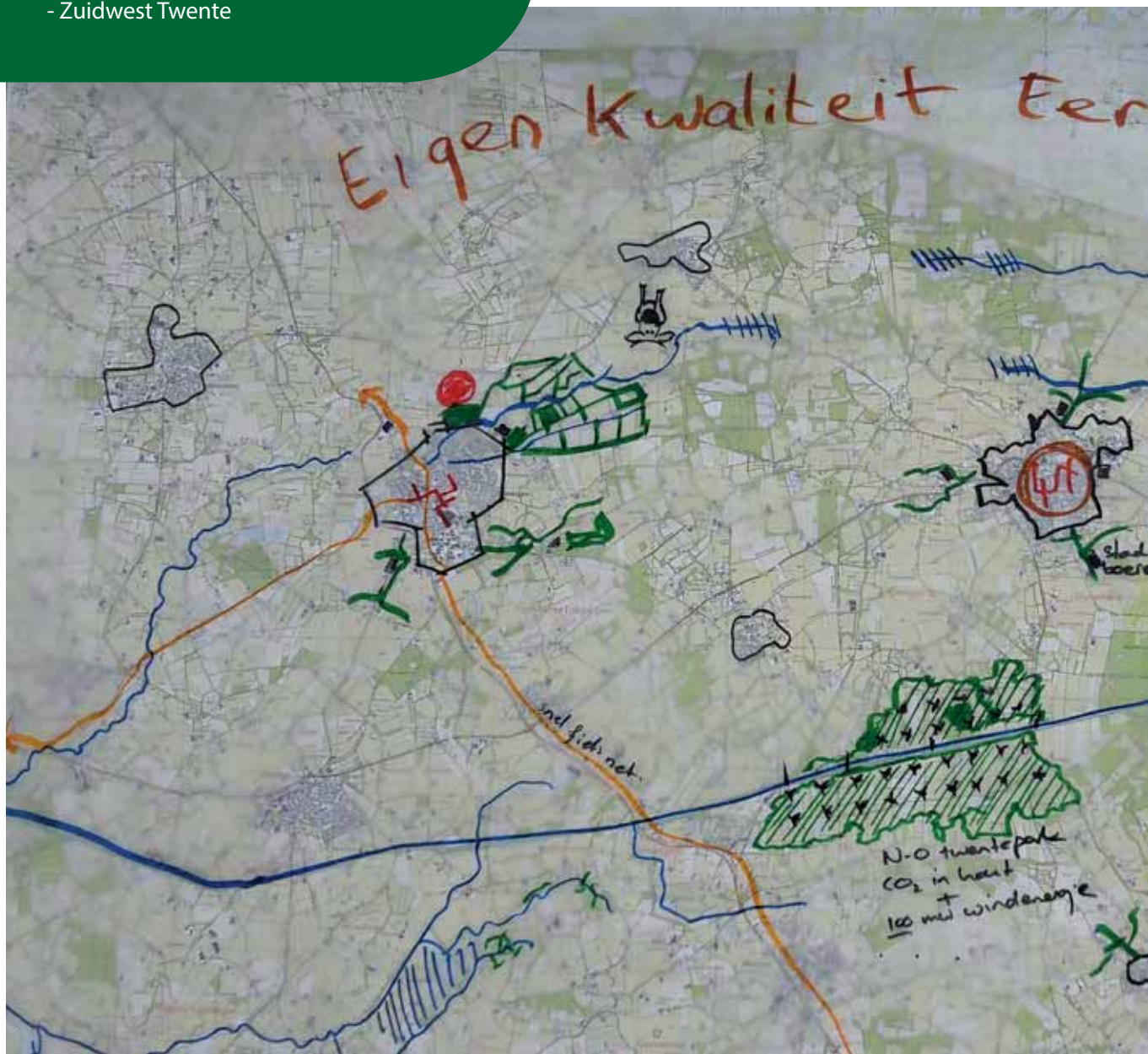

- Eigen kwaliteit eerst: produceer (vooral) voor de regio.
- Produceer voedsel in de buurt van dorpen, zodat de afstand tussen consument en productielocatie zo klein mogelijk is. Bijvoorbeeld met vormen van stadslandbouw aan de randen van steden en dorpen.
- In het landschap liggen veel erven, waarvan er naar alle waarschijnlijkheid veel zullen vrijkomen. Erven splitsen in woningen ligt voor de hand, maar stuit ook op allerlei financiële en kadastrale hobbels. Het erf moet dan worden opgesplitst in meerdere kadastrale percelen, en bij behoud van de historische bebouwing, opgesplitst in meerdere woningen (maximaal 3), kan de financiering en eigenaarschap lastig zijn. Bij voorkeur zijn vernieuwde woonerven zelfvoorzienend (energie-opwek).
- Spreiding van inwoners over boerenerven in het landschap heeft als nadeel dat je daarmee de groep potentiele OV-gebruikers verkleint. Niet ieder erf kan immers met OV bereikbaar worden gemaakt en dus zullen de erfbewoners vooral van een auto gebruik blijven maken. Voor een goed werkend openbaar vervoer-systeem is concentratie van woongebieden efficiënter.
- Maak clusters van windturbines op jonge ontginningen: minimaal 20 turbines, met bosontwikkeling, gekoppeld aan het kanaal. In het bos kan hout worden geoogst als bouwmateriaal, en het bos kan ook dienst doen voor het bergen van water.
- "Meer naobers in het schap": zorg voor vermarkting van lokaal geproduceerd voedsel.

Regio Twentse stedenband

- Maak groene vingers in de stad, gekoppeld aan beken (beekherstel).
- Maak snelfietsroutes tussen de steden, en tussen steden en dorpen in de omgeving.
- Ontwikkel mobiliteitshubs aan de rand van steden, op overstappunten tussen verschillende modaliteiten. Bijvoorbeeld plekken waar weg en spoor bij elkaar komen. Maak het voor automobilisten daarnaast onaantrekkelijk om de stad in te rijden, bijvoorbeeld door alle wegen 30km/h te maken.
- Maak een waterzuiveringspark, zoals het Kristalbad, bij alle RWZI's aan de rand van de steden, waarin nazuivering van effluentwater plaatsvindt, evenals berging van schoon hemelwater. Uiteraard gecombineerd met recreatie.
- Maak klimaatlandgoederen waarin waterberging, bosontwikkeling en recreatie samenkomen. Hier komen kringlooplandbouw en gemengde bossen voor voedsel en hout mooi samen.
- Leg zonnepanelen op de daken in industriegebieden aan de rand van de steden. Daarnaast kunnen in deze gebieden ook zonnepanelen worden neergelegd boven parkeerplaatsen en ander verharde oppervlaktes.
- Gebruik de krimpopgave om aan elkaar groeiende steden weer uit elkaar te houden. Door 'selectief te krimpen', kunnen nieuwe bufferlandschappen worden gemaakt tussen de steden, bijvoorbeeld gecombineerd met recreatie. Ook onaantrekkelijke dorpsranden kunnen aantrekkelijker en groener worden gemaakt door slim om te gaan met krimp.
- Maak een 10-minuten dienstregeling voor de trein tussen de steden, of met een lightrail. Verbind de OV-lijn ook met Duitsland.

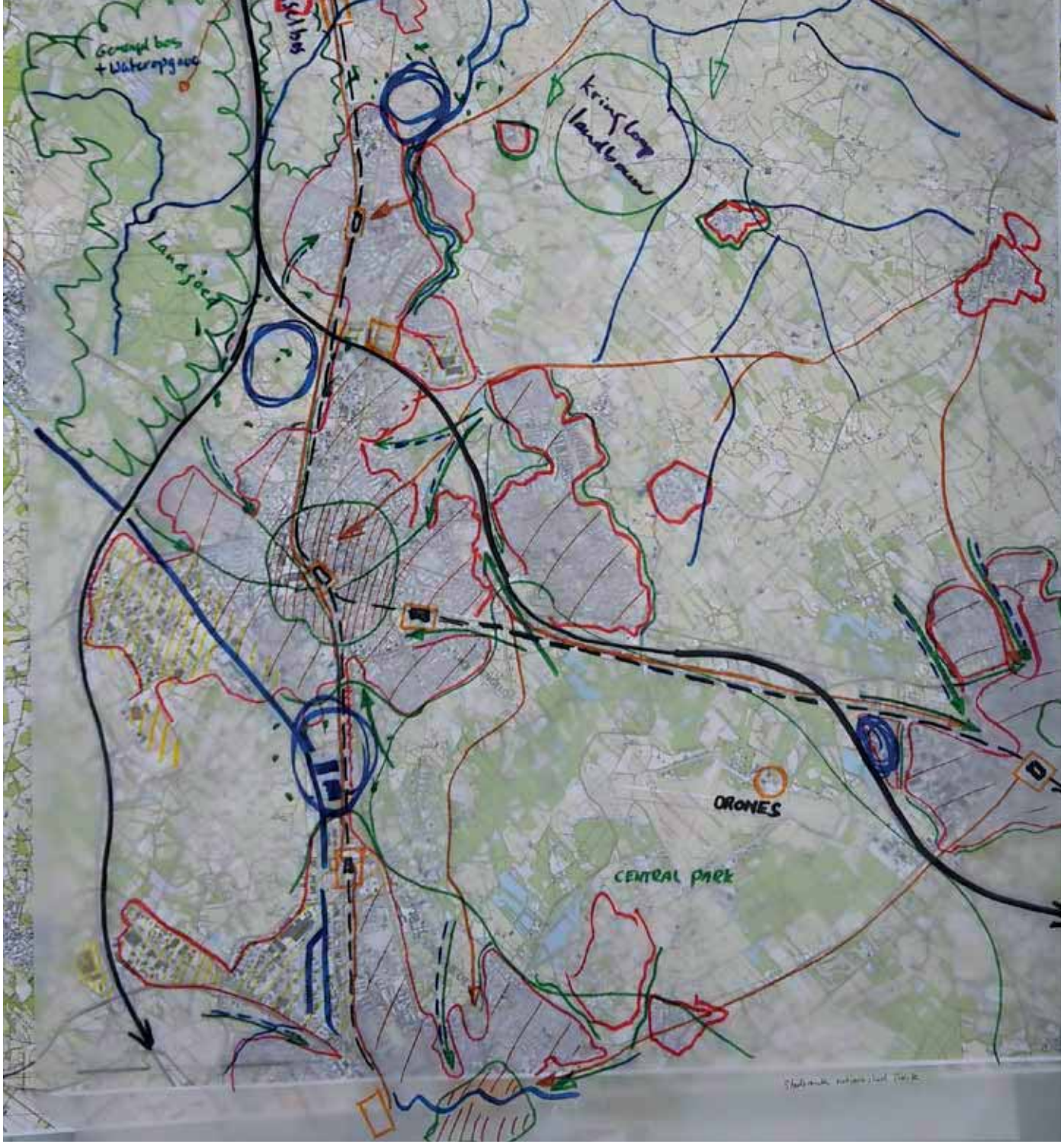
ORONES
CENTRAL PARK

Regio noordwest Twente

- Realiseer de vernattingsopgave in de landgoedstructuur in de kwelzone bij Middelveen. Daar ligt relatief veel particuliere grond.
- Maak van de A1 een parkway. Ten zuiden van Rijssen kunnen te midden van de bossen nieuwe heidevelden worden ontwikkeld met windturbines. De vraag is wel of windturbines nu juist in grootschalige open gebieden 'passen', of juist niet. Grootschalig en open betekent immers ook: zichtbaar. Je kunt ook zeggen dat in een kleinschalig landschap van bossen en houtwallen windturbines veel minder zichtbaar zijn, omdat ze wegvallen achter de beplanting. Eigenlijk zou je dit moeten testen in een 3D-model voor de regio.
- Kies voor serieuze vernatting van de voormalige natte gebieden en ontwikkel daar nieuwe landschappen met alternatieve (natte) teelten en wellicht ook zonne-energiecentrales.
- Zet corporaties op voor gebieden, zodat er 1) in samenhang kan worden gewerkt aan het verbeteren van de bodem en het bodemleven; 2) er op grotere schaal zaken voor elkaar kunnen worden gekregen; 3) winnaars en verliezers in de landbouw met elkaar in evenwicht kunnen worden gebracht (de ene boer zit op een betere plek dan de andere). De gemeente kan hier een rol in de organisatie verzorgen. In feite is er dan sprake van gebiedsontwikkeling. Spelregels kunnen daarbij sturing geven aan de ontwikkeling van het gebied. Grondeigenaar X wil graag bouwen: dat mag, maar alleen als 1. / 2. / 3. / 4. ook wordt meegenomen in de planvorming.
- Leg zonne-energiecentrales aan op veldgronden buiten het zicht en op afstand van dorpen en infrastructuur. Enerzijds willen sommigen dat zaken zoals energiewinning op nationale schaal worden bekeken, zodat bepaalde kleinschalige gebied (zoals Twente) kunnen worden ontzien, anderzijds pleiten anderen er voor om deze zaken juist wel in de regio zelf te regelen: het Boogiewoogie-model. Energieopwek zorgt daarin ook voor 'autonomie van de gemeenschap'.

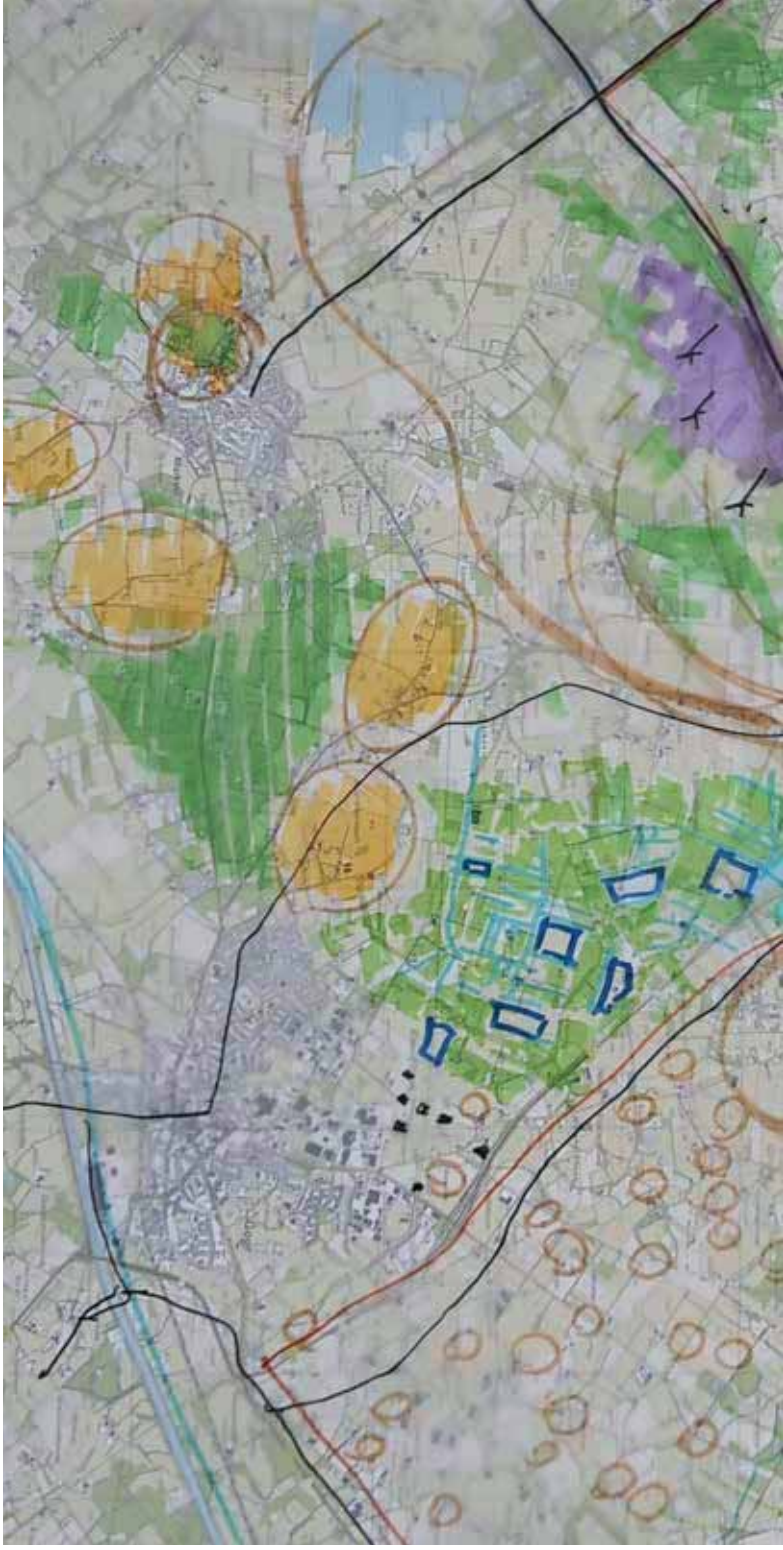

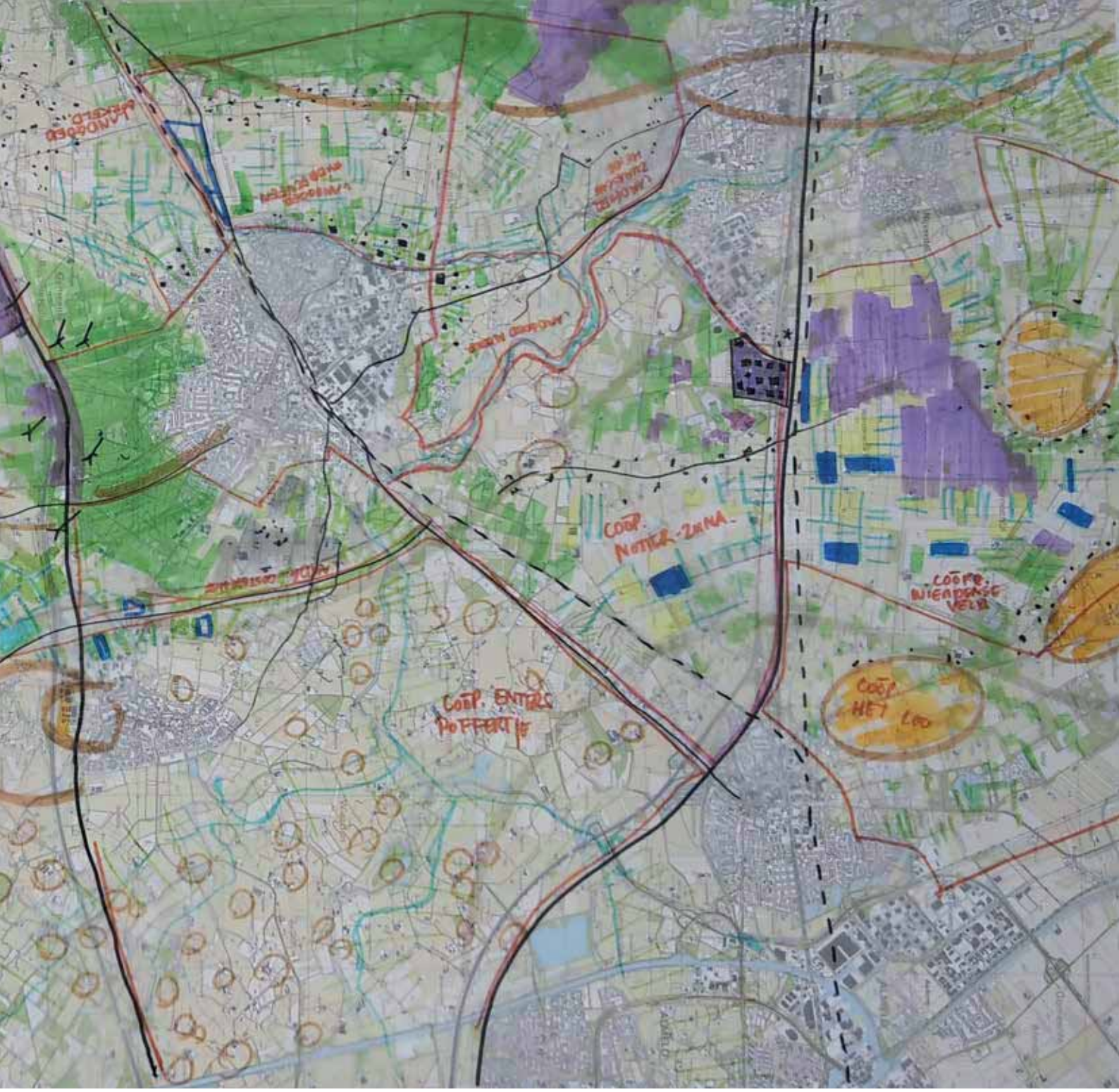
COOP. NOTTER-ZUNA
COOP. ENTERS POFFERTJE
COOP. HET LOO

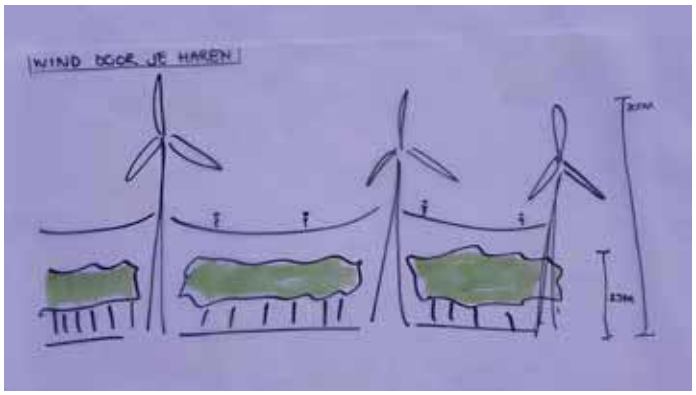
WIND DOOR JE HAREN

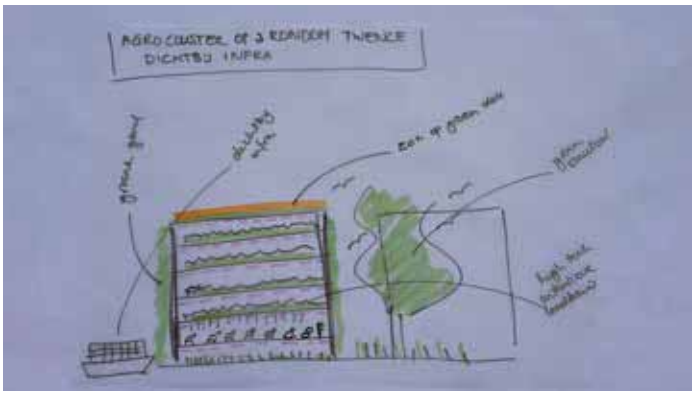
AGRO CLUSTER OF 3 REMIXEN TWENTE
DICHTBIJ HUREN

Regio zuidwest Twente

- Rondom Haaksbergen wordt het eentonige jonge ontginningslandschap getransformeerd tot een gevarieerd beekdallandschap. De natuurgebieden, Haaksbergerveen en Buurserzand en de landgoederen Twickel en Lankheet met elkaar verbonden door middel van het vernatten en bebossen van enkele beekdalen. De beekdalen bieden plaats aan natte landbouw, bosbouw, natuur en recreatie. De beekdalen zijn leveranciers van organisch materiaal t.b.v. de landbouwgronden die op de wat hogere gronden liggen.
- Het bosrijke beekdal van de Hagmolenbeek biedt mogelijkheden voor de realisatie van een windbos van ca. 20 windturbines. Het windbos wordt voorzien van een windmolenpad dat is opgespannen tussen de masten van de turbines. Dit windpark kan worden gecombineerd met zonnevelden die in het beekdal op nattere gronden liggen. De opbrengsten van dit park dragen bij aan de ontwikkeling van het beekdal.
- Naast energieproductie kunnen enkele recreatieve verblijfsvoorzieningen die bij het gebied passen een kostendrager vormen voor de ontwikkeling van het gebied.
- De dierlijke eiwitproductie in de vorm van intensieve varkensfokkerijen wordt gecombineerd met de kunstmatige productie van plantaardige eiwitten en verplaatst naar een logistieke hotspot tussen snelweg en Twentekanaal, de huidige locatie van de vuilverbranding van Twente. Deze zal op termijn overbodig worden.

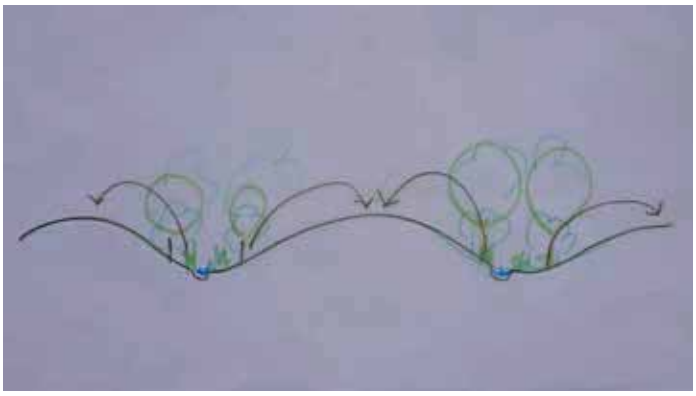

Conclusie en aanbevelingen

Aanbevelingen

- Breng in lijn van Panorama Nederland alle opgaven met elkaar in verband om te voorkomen dat de synergie tussen opgaven niet wordt benut en gemeenten ieder hun eigen weg kiezen. Koppel aan de regionale energiestrategieën (RES) een proces om te komen tot een Panorama Twente / gebiedsagenda. Pak dat gedegen aan: schakel goede bureaus in, organiseer zowel een bestuurlijk als een publiek proces, neem de tijd, en gebruik de uitkomsten als leidraad voor de transities in de komende jaren.
- De provincie moet in dat proces de gemeenten en waterschappen verleiden samen te werken om de energiestrategie te verbinden met opgaven voor infrastructuur, water, landbouw, stedelijke ontwikkeling etc. Verbind ook het Rijk aan dit proces.

Meer in detail

- Werk meer vanuit het onderscheid tussen jonge en oude ontginningen, en versterk dit onderscheid met de nieuwe programma's die een plek moeten vinden. Als je windmolens wilt plaatsen, doe dat dan in clusters van minimaal 15 molens in de jonge ontginningen.
- Benut 'Via Parijs' - waarin de gehele energietransitie van Nederland in samenhang wordt bekeken - dat half oktober wordt uitgebracht door het College van Rijksadviseurs.
- De landbouwgrond is hard nodig voor de verduurzaming van de landbouw: leg er dus geen zonne-energiecentrales op.
- Dring er bij het Rijk op aan om het bouwbesluit zodanig aan te passen, dat alle daken geschikt zijn voor zonnepanelen.
- Met de biodiversiteit in Nederland en dus ook in Twente is het niet best gesteld. Wees dus zuinig op natuurgebieden en verbindingen daartussen, zoals de beekdalen. Dus geen zonnepanelen en windmolens in de beekdalen.
- Zet maximaal in op het concept 'Twente: de tuin van Overijssel en Overijssel: de tuin van Nederland', en verbind daar consequenties aan. Dat geldt onder andere voor de omgang met landbouw, en met zonnepanelen en windmolens.
- Zet in op een integrale aanpak van stadsranden. Stimuleer dat gemeenten meedoen met de prijsvraag Panorama Lokaal en benut de visie op de stadsranden van netwerkstad Twente (2011).
- Verbind aan alle wateropgaven de nevendoelstelling ruimtelijke kwaliteit.
- Workshops zoals deze zijn zinvol om opgaven te verkennen, als netwerkmoment, als moment om elkaars opvattingen te verkennen, etc. De uitkomsten van deze workshops moeten echter niet worden overschat en niet zonder meer de basis vormen voor Panorama Overijssel.

Bijlage

- Deelnemers van de ontwerplabs

Ontwerplab Noordoost Overijssel

2 juli 2019
De Tuinen van Mien Ruys, Dedemsvaart
Nikol Dietz

- Erwin Batterink (gemeente Hardenberg)
- Hannie Kwant (gemeente Hardenberg)
- Wietze van der Ploeg (gemeente Dalfsen)
- Coranne Zwijnen (gemeente Dalfsen)
- Bert Kamerman (Waterschap Drents Overijsselse Delta)
- Tamara Toering (Marketing Oost)
- Fleur Schilt (provincie Overijssel)
- Marieke de Groot (provincie Overijssel)
- Chris van der Hoef (provincie Overijssel)
- Maurice Wenker (provincie Drenthe)

- Frank Stroeken (AtelierOverijssel)
- Roel Bosch (AtelierOverijssel)
- Peter Hermens (AtelierOverijssel)
- Jan Roozenbeek (provincie Overijssel)
- Dana Wiersma (provincie Overijssel)
- Arjan Kool (provincie Overijssel)
- Tim de Weerd (provincie Overijssel)

Ontwerplab Noordwest Overijssel

4 juli 2019
Weidevol, Zwartsluis
Peter de Ruyter

- Auke Tiersma (gemeente Steenwijkerland)
- Heike van Blom (gemeente Zwartewaterland)
- Carla Mol (gemeente Zwartewaterland)
- Peter van Saane (gemeente Zwolle)
- Nanne Bouwma (gemeente Kampen)
- Rolf van Toorn (Waterschap Drents Overijsselse Delta)
- Inez Hamel (Waterschap Drents Overijsselse Delta)
- Martijn Mulhof (provincie Overijssel)
- Bart Beukema (provincie Overijssel)

- Frank Stroeken (AtelierOverijssel)
- Roel Bosch (AtelierOverijssel)
- Peter Hermens (AtelierOverijssel)
- Jan Roozenbeek (provincie Overijssel)
- Dana Wiersma (provincie Overijssel)
- Arjan Kool (provincie Overijssel)
- Tim de Weerd (provincie Overijssel)

Ontwerplab Salland

9 juli 2019
The Green East, Raalte
Pieter Veen

- Rob Smetsers (gemeente Deventer)
- Sonja Vredegoor (gemeente Deventer)
- Marlies Spreen (gemeente Deventer)
- Leonie van Dam (gemeente Raalte)
- Vincent Breen (gemeente Raalte)
- Birgitte Keijzer (gemeente Raalte)
- Jeroen Korenromp (gemeente Rijssen-Holten)
- Bas van Barneveld (Waterschap Drents Overijsselse Delta)
- Jaap Starkenburg (IJssellandschap
- Jeroen van de Kamp (LTO Noord)
- Tamara Toering (Marketing Oost)
- Rob Messelink (provincie Overijssel)
- Rein Jonkhans (provincie Overijssel)
- Con Zaat (provincie Overijssel)
- Chris van der Hoef (provincie Overijssel)

- Frank Stroeken (AtelierOverijssel)
- Merel Enserink (AtelierOverijssel)
- Peter Hermens (AtelierOverijssel)
- Jan Roozenbeek (provincie Overijssel)
- Dana Wiersma (provincie Overijssel)
- Tim de Weerd (provincie Overijssel)
- Simone Adema (provincie Overijssel)

Ontwerplab Twente

10 juli 2019
Stadshuis Almelo
Berno Strootman

- Arjan Slim (gemeente Almelo)
- Gert Seinen (gemeente Almelo)
- Wanda Roskam (gemeente Almelo)
- Annemiek Otto (gemeente Borne)
- Henk Visscher (gemeente Enschede)
- Paulien Koelman (gemeente Enschede)
- Jeroen Overbeek (gemeente Hof van Twente)
- Henk Lahuis (gemeente Losser)
- Laura Spackler-Haaksema (gemeente Hellendoorn)
- Nicky Luttikhuis (gemeente Rijssen-Holten)
- Floor Bruggink (gemeente Rijssen-Holten)
- Jan ten Tije (gemeente Wierden)
- Wim Wassink (Waterschap Vechtstromen)
- Johnny Boers (Tauw)
- Quirine ter Haar (Marketing Oost)
- Wietse Burger (provincie Brabant)
- Ruud van der Koelen (Architectuurcentrum Twente)
- Ramon Postma (Odin Landschapsontwerpers)
- Janneke Wessels (provincie Overijssel)
- Chris van der Hoef (provincie Overijssel)
- Rini Bulterman (provincie Overijssel)
- David de Jong (provincie Overijssel)
- Dirk Jansen (provincie Overijssel)

- Frank Stroeken (AtelierOverijssel)
- Roel Bosch (AtelierOverijssel)
- Peter Hermens (AtelierOverijssel)
- Jan Roozenbeek (provincie Overijssel)
- Dana Wiersma (provincie Overijssel)
- Tim de Weerd (provincie Overijssel)
- Simone Adema (provincie Overijssel)